

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**ISBN 978-617-7475-73-5
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2020-28**

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 28

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

ЧЕРКАСИ – 2020

**Засновник, редакція – Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Свідectво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації
КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

У збірнику наукових праць з'ясовано актуальні проблеми лексикології, ономастики, фразеології, термінології, діалектології, історії мови, дискурсології, комунікативної лінгвістики.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

Випуск 28 збірника наукових праць «Мовознавчий вісник» рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 20 травня 2020 року).

Журнал індексований Google Scholar, Index Copernicus ICV 2018: 70.81

Відповідальний редактор: *Л. В. Шитик*, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: *Т. В. Щербина*, кандидат філологічних наук, доцент.

Склад редакційної колегії:

Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор; *М. І. Калько*, доктор філологічних наук, професор; *О. О. Селіванова*, доктор філологічних наук, професор; *П. Ю. Гриценко*, доктор філологічних наук, професор; *А. Золтан*, доктор філологічних наук, професор (Угорщина); *О. Тімко-Дітко*, доктор філологічних наук, професор (Хорватія); *Б. Осовський*, доктор наук (Польща); *Х. Бак*, доктор філологічних наук, професор (Туреччина); *М. Вашичек*, доктор філософії (Чеська Республіка); *М. Янков'як*, доктор гуманітарних наук (Чеська Республіка); *В. Лебович*, доктор філософії (Угорщина); *Р. Бальсис*, доктор гуманітарних наук, професор (Литовська Республіка); *Є. Барань*, доктор філософії, доцент; *А. Ф. Бергсасі*, доктор філософії, доцент; *В. М. Мойсієнко*, доктор філологічних наук, професор; *О. Ю. Зелінська*, доктор філологічних наук, доцент; *В. В. Калько*, доктор філологічних наук, доцент; *М. І. Личук*, доктор філологічних наук, доцент; *І. А. Мельник*, доктор філологічних наук, доцент; *І. В. Гороф'янюк*, кандидат філологічних наук, доцент; *В. В. Денисюк*, кандидат філологічних наук, доцент; *С. Є. Ігнат'єва*, кандидат філологічних наук, доцент; *Л. В. Корновенко*, кандидат філологічних наук, доцент; *А. А. Таран*, кандидат філологічних наук, доцент.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики. Тел. (0472) 355396
web-сайт: <http://biblioteka.cdu.edu.ua/index.php/movoznavchi-visnyky.html>
e-mail: movoznavchi_visnyk_chnu@ukr.net

© Авторські тексти, 2020

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ТЕРМІНОЛОГІЯ

Степаненко М. І. НОВІТНЯ ПЕРИФРАСТИЧНА СФЕРА: ОНОМАСІОЛОГІЧНЕ ТЛО, КОНОТАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	5
Шитик Л. В., Юлдашева Л. П. СТРУКТУРНО-ДЕРИВАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКАЗІОНАЛІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ФЕНТЕЗІЙНИХ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА)	21
Бак Хаді ФРАЗЕОЛОГІЗМИ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ МЕНТАЛЬНОГО СВОЕОБРАЗИЯ ТУРЦИИ	28
Лонська Л. І. АНТРОПОНІМИ-ЖІНОЧІ ІМЕНА В СКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ: КВАНТИТАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	33
Чайка О. І., Остапенко Я. Ю. УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ МОНОМІАЛИ В ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТАХ	42

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

Мартинова Г. І., Щербина Т. В. ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ Й ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ В «СЛОВНИКУ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРОК»	47
Osowski Blażej FANPAGE JAKO AMATORSKI SŁOWNIK GWAROWY	58
Cemborowski Bartosz WPŁYW CZYNNIKÓW SOCJOLINGWISTYCZNYCH NA WZRASTAJĄCY PRESTIŻ GWAR W ZACHODNIEJ WIELKOPOLSCE	66
Громко Т. В. РОЗВИТОК ТА ВНОРМУВАННЯ МОНОГОВІРКОВИХ ДЕСКРИПЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX ст.)	73
Чаган О. І. НАЗВИ ПОКРІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ У БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ	84
Бобер Т. Б. ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ ЧОЛОВІЧИХ ГОЛОВНИХ УБОРІВ У СУЧАСНИХ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ	92
Дзира І. Я. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА У СВІТЛІ ПРИЗВИЩЕВИХ НАЗВ РЕЄСТРУ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО 1756 р.	102
Сокіл Б. М. ДО ПИТАННЯ ПРО МОВУ МЕТРИК У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ЗА ЧАСІВ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ	109

ДИСКУРСОЛОГІЯ. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Бондаренко А. І. МОВНІ ЗНАКИ ЗАГРОЗИ В МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ПАНДЕМІЙНОГО ПЕРІОДУ: ІНТЕГРАТИВНИЙ ВИМІР	116
Овсієнко Л. О., Обіденко А. В. КОНФЛІКТОГЕННА СТРАТЕГІЯ ДИСКРЕДИТАЦІЇ ТА ТАКТИКИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	123
Руснак Ю. М. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ДОМІНАНТИ МОВОСТИЛЮ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ (НА МАТЕРІАЛІ ГУМОРЕСКИ «ВІН І ВОНА»)	128
Головаш І. Ю., Кобяков С. В., Погодіна М. Ю. СУЧАСНИЙ ПЕРЕКЛАД І МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ	135

CONTENT

LEXICOLOGY. ONOMASTICS. PHRASEOLOGY. TERMINOLOGY

Stepanenko M. I. THE LATEST PERIPHRASTIC SPHERE: ONOMASIOLOGICAL BACKGROUND, CONNOTATIVE POTENTIAL	5
Shytyk L. V., Yuldasheva L. P. STRUCTURAL-DERIVATIVE CHARACTERISTICS OF OCCASIONALISMS (ON THE BASIS OF FANTASY WORKS FOR CHILDREN AND YOUTH)	21
Bak H. PHRASEOLOGISM AS A MEANS OF EXPRESSION OF THE MENTAL OF TURKEY	28
Lonska L. I. ANTHROPONEMES-WOMAN'S NAMES IN THE STRUCTURE OF UKRAINIAN PROVERBS: QUANTITATIVE INVESTIGATION	33
Chaika O. I., Ostapenko Ya. Yu. UKRAINIAN LEGAL MONOMIALS IN LEGAL DOCUMENTS	42

DIALECTOLOGY. HISTORY OF LANGUAGE

Martynova H. I., Scherbyna T. V. LEXICAL UNITS TO MARK PERSON'S CHARACTER AND BEHAVIOR FEATURES IN «THE DICTIONARY OF MIDUPPERDNEIPER PATOIS»	47
Osowski B. FANPAGE AS AN AMATEUR DIALECT DICTIONARY	58
Cemborowski B. THE INFLUENCE OF SOCIOLINGUISTIC FACTORS ON THE GROWING PRESTIGE OF THE LOCAL DIALECT IN WESTERN WIELKOPOLSKA	66
Hromko T. V. DEVELOPMENT AND NORMALIZATION OF MONOGRAPHIC DESCRIPTIONS IN UKRAINIAN LINGUISTICS (SECOND HALF OF XX CENTURY)	73
Chahan O. I. THE NAMES OF ROOFING MATERIALS IN THE BOYKO DIALECTS	84
Bober T. V. PRINCIPLES OF NOMINATION OF MEN'S HEAD-DRESSES IN MID-UPPER-DNEIPER DIALECTS	92
Dzyra I. Ya. THE MORAL AND ETHICAL PERCEPTIONS OF ZAPOROZHIAN COSSACKS IN THE LIGHT OF THE FAMILY NAMES IN THE 1756 REGISTER OF THE ZAPOROZHIAN HOST	102
Sokil B. M. CONCERNING THE QUESTION OF THE LANGUAGE OF PARISH REGISTERS IN EASTERN HALYCHYNA DURING THE TIMES OF AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE	109

DISCOURSEOLOGY. COMMUNICATIVE LINGUISTICS

Bondarenko A. I. VERBAL SIGNS OF THREAT IN THE MEDIA DISCOURSE DURING THE COVID-19 PANDEMIC: INTEGRATIVE DIMENSION	116
Ovsiienko L. O., Obidenko A. V. CONFLICTOGENIC STRATEGY OF DISCREDITATION AND TACTICS OF ITS IMPLEMENTATION IN MODERN POLITICAL DISCOURSE	123
Rusnak Yu. M. COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC DOMINANTS OF OLGA KOBLYANSKA'S LANGUAGE STYLE (BASED ON THE HUMORESQUE NOVEL "HE AND SHE")	128
Golovash I. Yu., Kobayakov S. V., Pogodina M. Yu. MODERN TRANSLATION AND INTERCULTURAL COMMUNICATION	135

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ТЕРМІНОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.2'06

DOI: 10.31651/2226-4388-2020-28-5-20

НОВІТНЯ ПЕРИФРАСТИЧНА СФЕРА: ОНОМАСІОЛОГІЧНЕ ТЛО, КОНОТАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

**М. І. Степаненко, доктор філологічних наук,
професор, ректор Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка
(Полтава, Україна)**

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6727-1265

У статті різновекторно досліджено перифрастичні утворення, що послідовно й конкретно відображають зміни, пов'язані з різними сферами суспільного буття, з діяльністю тих людей, які безпосередньо чи опосередковано причетні до державотвірних процесів, до виходу України на міжнародну арену. Перифрастичний корпус диференційовано на два семантичні типи: «Людина», «Суспільний розвиток». У складі кожного з них виленувано поліфункційні щодо значення перифрастичні поля з набором їхніх конкретних репрезентантів, з-поміж яких домінують негативно конотовані номінування. Визначено детерміновані екстралінгвальними причинами маркери пейоративності й мовні засоби експлікування їх. Доведено, що негативна обарвленість описових структур зумовлена складністю політичного життя в Україні, існуванням у державі різних політичних сил, які неоднозначно оцінюють її сучасний стан і не мають спільного погляду щодо її майбутнього.

Ключові слова: політичний дискурс, перифраз, перифрастичне поле, семантичний тип «Людина», семантичний тип «Суспільний розвиток», пейоративність.

Актуальність. Зміни, які переживає суспільство, послідовно й об'єктивно фіксує мова. За лінгвоканвою можна відновити перебіг подій, що відбувалися, оцінити участь людей у політичному, економічному, громадському, культурному, духовному житті, схарактеризувати пріоритети, які забезпечили поступ у різних сферах буття, визначити складники успіху, позитивного досвіду, установити причини невдач тощо. Маркером новачності є передусім лексико-семантичний ресурс, зокрема вторинні номінування. Модернізація, про яку йдеться, охоплює насамперед політичну царину. Динаміку політичного лексикону системно представлено в монографіях «Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон» [5], «Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік» [6] та «Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр.» [4] автора пропонованого дослідження. Ця студія, як і щойно згадані праці, базується на засадничому принципі, згідно з яким кожен з інноваційних компонентів «є носієм інформації про те, що відбувається в сучасному суспільстві, як до тих або тих важливих чи менш значущих змін причетні люди (політики, державні діячі й т. д.), різні об'єднання людей (за партійною належністю, громадською діяльністю й т. ін.)» [6, с. 3–4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наголосимо, що кількісні та якісні зміни, які послідовно й реально відбивають сучасну еволюцію мови, ставали предметом

зацікавлення у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві (Г. Євсєєва, С. Єрмоленко, Ю. Макарець, М. Навальна, О. Пономарів; Т. Битева, І. Ільїна, О. Кожин, Є. Лесних, В. Орлова та ін.). Дослідники одностайні в тому, що цей процес по-особливому активізувався в останні два десятиліття й набув оригінальних форм об'єктивування.

Метою статті є комплексний аналіз процесу творення й ідентифікування перифрастичних зворотів, які віддзеркалюють суспільно-політичні трансформації в Україні чітко окресленого періоду – 2020 рік.

Матеріали, методи та методика дослідження. Основними джерелами дібраного матеріалу стали інтернет-ресурси, тексти сучасних засобів масової комунікації. Специфіка досліджуваного об'єкта зумовила використання різних методів і методик дослідження: кореляція мовних явищ з різними об'єктами (для встановлення взаємозв'язку між процесами вторинного номінування й екстралінгвальними чинниками, які детермінують їх); контекстно-ситуативний аналіз (для вивчення функційної специфіки описових зворотів); компонентний аналіз (для виявлення мотивувальної бази перифраз, характеристики семантичної кореляції між поєднуваними лексичними одиницями).

Результати дослідження та їх обговорення. Суспільні зміни в усій їхній багатовимірності послідовно й конкретно відображають вторинні номінування. Корпус описових зворотів формують загальномовні структури, що не вимагають фонових знань, і так звані структури «на потребу дня, одностайні», які інтенційно зорієнтовані на актуалізацію цих знань: « щоб їх розуміти, треба знати контекст, пам'ятати ситуацію, яка стала поштовхом» для їх продукування [2, с. 36]. Упадає в око те, що аксіологічний потенціал перифрастичних номінацій в останній час відчутно послабився. Спричинено це зневиразненням політичного життя в Україні в 2020 році порівняно з попередніми роками (2004–2019): пристрасні суперечки як реакції на гострі виклики дня заступили якісь несуттєві, часто безпредметні розмови; зійшли з політичного кону маститі представники українського політикуму; знизився градус дискусій, отже, послабився й ресурс для неологізації; уповільнилися денотативно-сигніфікативні трансформації; звузилася ономасіологічно-перифрастична база, власне, вона локалізувалася довкола Президента Володимира Зеленського та його найближчого оточення. Однак й за таких умов вторинне номінування чи не найяскравіше й не найоб'єктивніше репрезентує якісні зміни, які вирують у суспільстві, характеризує діяльність тих, хто безпосередньо або опосередковано причетний до внутрішніх державотвірних процесів і до виходу України на міжнародну арену.

Звузило свій ступінь продуктивності, але не в такому обсязі, як слід було очікувати, перифрастичне поле «Петро Порошенко» (пор.: [5, с. 256–266; 6, с. 294–307; 4, с. 211–231]). Гостра критика, а нерідко й огульний осуд, Володимиром Зеленським Петра Порошенка, а Петром Порошенком Володимира Зеленського, відкриття низки кримінальних справ проти п'ятого Президента знайшли своє пряме відображення в описових зворотах із позитивним та негативним змістом. В оцінці одних Петро Порошенко – *гетьман-рятівник нації* [BBC; 10.07.2020], *гетьман України* [YT; 24.01.2020], *найкращий президент із усіх, яких ми мали після відновлення Незалежності* [СП; 23–29.07.2020], *найкращий президент України за всі роки* [УП; 11.08.2020]. До цього розряду входить прогностичний перифраз *сьомий Президент* [СП; 09–15.07.2020]. Інші ж, навпаки, вважають *фігуранта 24 кримінальних проваджень* [УМ; 03.07.2020] *більшим ворогом, ніж Володимир Зеленський* [СП; 13–19.08.2020], *непосадженим баригою* [УМ; 21-22.11.2020], *головним державним і військовим злочинцем* [112к; 03.01.2020], *заручником власного іміджу* [BBC; 10.07.2020], *«монархом України»* [УП; 18.09.2020], *«хазяїном» України* [DW; 18.09.2020]. Йому не забувають колишні гріхи й прорахунки, що засвідчує, наприклад, описова структура *Петя Гловайський* [BBC; 10.07.2020].

Принагідно зауважимо, що в українському політичному дискурсі послідовно фіксуються через перифрастичне тло події, учасниками яких є президенти інших країн,

котрі підтримують зв'язки з керівництвом нашої держави. Ідеться насамперед про сусідню Білорусь, яка цьогогоріч обирала свого гаранта Конституції, продемонструвавши всьому світові, що не хоче «жити в клітці» [3], у яку її ось уже понад чверть століття заганяє «любимий бацька». Зафіксовано низку вторинних номінувань, що характеризують Олександра Лукашенка за різними параметрами. Граматичним центром цих конструкцій є власне ім'я в його варіантному представленні або нейтральні й різнотональні іменникові лексеми на зразок *бацька, президент, лідер, глава, майстер, суб'єкт, носій, голова, політик, довгожитель, жертва, диктатор, тиран, невдаха, малорос, маріонетка, повія, підстилка, мавпа, тарган* тощо. Найбільший відсоток в аналізованому перифрастичному полі припадає на описові звороти, що репрезентують стиль керівництва президента (*авторитарний лідер* [ЄП; 18.09.2020], *бацька-тиран* [УМ; 21.09.2020], *білоруський диктатор* [УП; 10.08.20], *диктатор Лука* [УМ; 26.08.2020], *жалюгідний старий диктатор* [СП; 13–19.08.2020], *глава ОМОНу, який без знаків розрізнення орудує на вулицях Білорусі, і купки бюрократів* [УП; 23.09.2020], *не президент, а голова ОМОНу* [УП; 23.09.2020], *президент виключно ОМОНу і жменьки брехливих чиновників* [УП; 23.09.2020], *визнаний майстер лавірувати й виходити з найскладніших ситуацій* [DW; 15.07.2020]). Менш активними є вторинні номінування, пов'язані з його народним рейтингом (*тривідсотковий президент* [DW; 08.08.2020], *Саша три відсотки* [ЄП; 22.06.2020], *тривідсотковий тарган* [ГР; 04.06.2020]), авторитетом на міжнародному рівні (*маріонетка Путіна* [УМ; 26.08.2020], *підстилка імперської Росії* [УМ; 26.08.2020], *чергова жертва Заходу – поряд із Саддамом Хусейном, Муаммаром Каддафі* [Т; 19.08.2020]), ідеологічними переконаннями (*малорос і ментально носій «руського міра»* [УМ; 26.08.2020]), тривалістю політичного життя (*беззмінний президент* [YT; 10.08.2020], *вічний бацька* [СД; 27.06.2020], *єдиний суб'єкт білоруської політики* [ЄП; 18.09.2020], *незмінний президент* [DW; 10.08.2020], *політик-довгожитель* [DW; 15.07.2020]), легітимністю (*самопроголошений президент Білорусі* [УП; 23.09.2020], *білоруський невідомо хто* [ДМ; 17.10.2020], *нелегітимний батька* [УН; 24.09.2020], *не президент Білорусі* [А; 23.09.2020], *нелегітимний лідер Білорусі* [D; 01.10.2020], *незаконний президент Білорусі* [УП; 15.09.2020]), особистими якостями (*харизматичний і децю комічний бацька* [Т; 19.08.2020], *велика нерозумна мавпа з величезною кількістю страхів* [УП; 04.08.2020], *кривавий бацька* [D; 01.10.2020]). До описуваного перифрастичного розряду входять і ті структури, які одночасно з різних боків характеризують очільника Білорусі: *вусатий диктатор* [НВ; 20.07.2020] (стиль керівництва й зовнішні особливості), *лояльний Москві диктатор* [Т; 19.08.2020] (ідеологічні переконання та стиль керівництва).

Якщо говорити загалом про еволюцію перифрастичного поля «Президент», то варто звернути увагу на такий вельми суттєвий момент: в усі досліджувані часові відтинки (з 2004 р. до 2019 р.) особливим динамізмом компонентного складу, розлогістю семантичної будови, виразністю конотативних властивостей вирізнявся корпус описових зворотів, які характеризують Володимира Путіна. Причини цього явища лежать на поверхні: Росія, використовуючи потужний медійний, фінансовий та інший арсенал, продовжує впливати на ситуацію в Україні, на вектори її внутрішнього та зовнішнього розвитку. Вона неабиякою мірою визначає теперішній поступ цивілізації. До зафіксованих раніше вторинних номінувань (див.: [5, с. 269–282; 6, с. 311–321; 4, с. 237–242]) додалися такі: *вічний президент* [Пр; 16.03.2020], *вічний цар Росії* [УП; 16.03.2020], *довічний цар всієї Росії* [УМ;], *карлик із комплексом неповноцінності* [СП; 09–15.07.2020], *керівник держави-агресора, яка вбиває українців і окупувала наші території* [РС; 23.01.2020], *кремлівський мрійник* [ГУ; 23.01.2020], *кремлівський сиділець* [Д; 23.03.2020], *лідер всієї Русі* [УП; 16.01.2020], *людина успадкованого імперського мислення* [СП; 23–29.07.2020], *небезпечніший за ліквідованого Усаму бен Ладена* [УМ; 04.03.2020], *новітній північний лихо-цар* [СП; 20–26.08.2020], *новітній цар-агресор* [СП; 20–26.08.2020], *посередній опер з арсеналом стандартних приколів, жодного благородства і великодушності* [ГУ;

23.01.2020], *наймерзенніший терорист сучасності* [СП; 5–11.11.2020]. Базою для творення цих описових найменувань є авторитарний стиль керівництва, негативні особисті якості очільника Росії, критична оцінка його президентської діяльності українцями і світовою спільнотою та інші критерії. Рейтинг описуваних перифраз-номінацій, що охоплює період із 2004 до 2020 року, може зрівнятися хіба що з рейтингом чинного в той або той період Президента України – Леоніда Кучми, Віктора Ющенка, Віктора Януковича, Петра Порошенка, а нині Володимира Зеленського. Наголосимо, що в публіцистичному дискурсі 2020 року про Леоніда Кучму й Віктора Ющенка майже не згадано. Поодинокими фіксаціями, причому без яких-небудь оригінальних прикмет, представлені описові звороти перифрастичного поля «Віктор Янукович», і це за тієї ситуації, що над четвертим президентом ще триває суд в Україні: *боягуз, травмований курячим яйцем* [ЗП; 18.02.2020], *донецький вурка* [ЛУ; 27.06.2020], *любитель стрибків по пеньках* [ЗП; 18.02.2020], *незабутній «лідер» Донбасу* [УМ; 12.08.2020], *проффесор-шапкокрад* [ЗП; 18.02.2020]. Ім'я Леоніда Кравчука, на чому ще буде наголошено, епізодично з'явилося в перифрастичній сфері у зв'язку з ухваленням першого Президента до Тристоронньої контактної групи з мирного врегулювання ситуації на сході нашої держави.

Особливою продуктивністю та полісемантичністю вирізняються вторинні номінування, що характеризують чинного главу нашої держави й найближче його оточення. Нечисленними прикладами засвідчені позитивно конотовані описові структури. Їхній зміст відображає надії людей на початок нового життя в країні, вимоги українців до нового гаранта Конституції і просто симпатії співвітчизників: *улюбленець нації* [УМ; 21–22.11.2020], *кандидат надій, які не можуть здійснитися у всіх одночасно* [УМ; 08.05.2020], *ключ до дверей, за якими свобода* [УМ; 11.03.2020], *людина нової формації* [РС; 30.05.2020], *президент миру* [НВ; 08.02.2020], *простий хлопець* [РС; 15.06.2020], *супермен, який ставить на місце чиновників та захищає людей* [УП; 10.03.2020], *чесна, порядна людина з високим рівнем довіри* [УП; 23.01.2020], *сонцесейний президент* [Нов; 18.01.2020], *надпровідник, через який повинен пройти струм від протестного суспільства до зашкарублого політикуму* [ХД; 23.05.2019]. Семантична нейтральність притаманна тим описовим зворотам, що вказують на вік Президента: *новий молодий президент* [РС; 03.01.2020]. Типовою ж для перифрастичного поля «Володимир Зеленський» є не міліоративність, а пейоративність, реалізована різними мовними засобами, чільне місце серед яких відведено мовній грі, що «підкреслює інтенсифікацію негативної оцінки явища» [2, с. 36]. Описові звороти чітко передають прорахунки Президента, з максимальною точністю фіксують нестримне падіння його рейтингу. З-поміж аналізованих описових структур домінують ті, які розкривають президентську практику Володимира Зеленського, рівень його політичної та громадянської компетентності. Роль змістового центру в них найчастіше виконують негативно забарвлені чи потенційно запроєктовані на цю функцію іменники (*монарх, блазень, брехло, невіглас, персонаж, заручник, трікстер, диктатор, піарник, цинік, переслідувач, ламер, мем, українофоб, комедіант, олігарховод, начальник, новачок* та ін.), присубстантивні прикметники та дієприкметники (*жорстокий, недосвідчений, інфантильний, одноразовий, маніакальний, популістський, оманливий, тимчасовий, антип'ятий, скомпрометований*) або ті й ті водночас, утворюючи складні словосполучення, рідше – складні речення з підрядною присубстантивно-атрибутивною чи займенниково-співвідносною підрядною частиною: *абсолютний монарх з типовими вадами і чеснотами* [УП; 12.04.2020], *антип'ятий президент* [УП; 27.04.2020], *верховний блазень* [Нов; 18.01.2020], *випадково легітимний* [СП; 09–15.07.2020], *глобальний брехло на посаді президента* [UR; 11.01.2020], *історичний невіглас* [СП; 30.01–05.02.2020], *відрижка радянської епохи* [УНов; 02.01.2020], *латентний українофоб* [СП; 09–15.07.2020], *ловець тіні в темній кімнаті* [СП; 09–15.07.2020], *майстер двозначностей і недомовок* [УМ; 21–22.11.2020], *маленький*

амбітний диктатор [СП; 09–15.07.2020], *президент доби постдемократії* [Т; 27.01.2020], *скомпрометований президент* [РС; 24.04.2020], *український лідер-новачок* [РС; 24.04.2020], *маніакальний переслідувач без логіки, правових норм, моральних гальм, людських вимірів* [СП; 09–15.07.2020], *начальник країни, що чхати хотів на закони й Конституцію* [Нов; 18.01.2020], *один центр прийняття рішень* [УП; 01.09.2020], *оманливий президент* [UR; 11.01.2020], *постійно оновлюваний мем* [УП; 15.07.2020], *президент-комедіант* [УМ; 01.09.2020], *президент на раз* [УП; 22.04.2020], *президент слуг* [УП; 06.03.2020], *таємничий трікстер* [112к; 21.04.2020], *тимчасовий гарант* [СП; 09–15.07.2020], *не президент, а тимчасова фігура на чолі держави, поки не прийдуть інші* [УМ; 20–21.11.2020], *небідна людина, яка раптом вирішила вчитися політики за гроші платників податків* [УП; 11.08.2020], *український лідер-новачок* [РС; 24.04.2020], *цинік, актор і піарник* [УП; 20.10.2020], *заручник власного персонажу* [РС; 09.03.2020], *банальний піарник і цинік, який на всьому святому вміє піаритись* [УП; 20.10.2020], *недосвідчений політик, який мстить своєму попередникові за падіння власного рейтингу* [Гор; 05.07.2020], *політичний ламер* [РТ; 20.04.2020]. Вершинним репрезентантом негативної оцінки гаранта Конституції є перифраз *Масштабне Ніхто* [УНов; 02.01.2020].

Поширений тип утворюють описові звороти, які вияскравлюють риси характеру Володимира Зеленського: *інфантильний президент* [Пос; 13.09.2020], *інфантильна людина* [Пр; 11.06.2020], *людина образи* [Пр; 11.06.2020]. Розряд цих перифраз доповнюють алюзійні номінації на взірць *великий вождь і вчитель* [Нов; 18.01.2020], *Його Величність Зе* [УП; 12.04.2020], що трансформувалися із зони «позитивність» до зони «негативність».

Окрему продуктивну групу становлять вторинні номінування, у яких Володимира Зеленського порівняно з відомими особистостями – президентами України (його попередниками), очільниками інших держав, знайомими діячами: *Віктор Андрійович Зеленський* [УП; 03.10.2020], *Володимир Володимирович* [Путін] [Б; 04.06.2020], *підлеглий Путіна* [РС; 23.01.2020], *Леонід Данилович Зеленський* [УП; 29.04.2020], *олігарховод Кучма* [112к; 21.04.2020], *карикатурна копія Януковича* [ТП; 18.06.2020], *протилежність Порошенка* [LB; 20.05.2020], *погана копія Порошенка* [М; 17.06.2020], *жорсткий лідер Лукашенко* [112к; 21.04.2020], *елегантний Макрон* [112к; 21.04.2020]. Особливими конотативними властивостями наділений перифраз *Володимир малий*, який протиставлено знаковому антропонімові *Володимир Великий*, напр.: *Від Володимира Великого – до Володимира малого* [підзаголовок] [СП; 20–26.08.2020]. Описові структури з компонентом-прізвищем, ім'ям або по батькові уподібнені за своєю аксіологічною природою розглянутим вище негативно забарвленим компонентам досліджуваного перифрастичного поля.

У 2020 році, як і в 2019 (див.: [4, с. 89–127]), регулярним є творення описових конструкцій – найменувань віх допрезидентського життя натеперішнього глави держави: *головний блазень 95 кварталу* [СП; 25.06–01.07.2020], *експерт від «порно-актрис»* [СП; 09–15.07.2020], *клоун-кривляка, що насміхався з України й українців* [СП; 09–15.07.2020], *віральний контент* [УП; 15.07.2020], *актор-комік із хриплуватим голосом* [УП; 23.04.2020], *одне із зіркових імен на телеканалі Ігоря Коломойського 1+1* [ВЗ; 23.04.2020], *телевізійний бізнес-партнер Коломойського* [РС; 08.10.2020], *приємний медіавірус* [УП; 15.07.2020], *свій хлопець Голобородько* [112к; 21.04.2020]. Ядро сформували структури з детермінованими іменниками *клоун, актор і блазень*.

Продовжують активно побутувати використовувані на початку президентської каденції Володимира Зеленського описові найменування з ідентифікувальними семами 'який не стосується чинної системи', 'той, що не існує, але може існувати за певних умов' (див.: [4, с. 20–21]): *заручник віртуальної реальності* [ГК; 22.01.2020], *абсолютний популістський новачок* [РС; 24.04.2020], *лицар віртуального образу* [24к; 13.07.2020], *малозначущий персонаж із відеороликів* [УМ; 20–21.11.2020].

Тенденція до негативізму, що пронизує перифрастичне поле «Володимир Зеленський», послідовно поширена й на інші конкретні репрезентанти семантичного типу «Людина». Це пов'язане насамперед із перифрастичними полями «Андрій Богдан» та «Андрій Єрмак». Колишній керівник Офісу Президента – Андрій Богдан – і нинішній його очільник – Андрій Єрмак – сколихнули українське суспільство своєю діяльністю, оскільки неодноразово опинялися в конфліктних ситуаціях, про які знала вся країна, не могли порозумітися між собою й з іншими представниками влади, по-різному впливали на Президента. Зафіксовано низку описових зворотів, що вказують на спільне відомих в Україні двох *Андріїв* [РБК; 11.02.2020]. Їх не випадково названо *найголовнішими людьми в Офісі Президента* [УП; 11.09.2019], *двома найвпливовішими людьми в оточенні Володимира Зеленського* [НВ; 06.02.2020], *двома крильми Президента Зеленського* [НВ; 06.02.2020], *обома руками Володимира Зеленського* [НВ; 06.02.2020]. За Андрієм Богданом закріпилося перифрастичне найменування *тінь Зеленського* [5к; 11.02.2020], *шеф канцелярії Президента* [УМ; 04.02.2020], *найбільш довірена людина Зеленського* [УП; 24.06.2020], а за Андрієм Єрмаком – *друга після Богдана тінь Володимира Зеленського* [НВ; 10.01.2020], *друга тінь Зеленського* [НВ; 10.01.2020], *друга тінь глави держави після керівника Офісу Президента Андрія Богдана* [НВ; 10.01.2020], *головний канцелярист Зеленського* [СП; 23–29.07.2020], *реально найближча до Президента людина* [УП; 12.02.2020]. Між двома чиновниками, яким надав владу і яких вивів на політичний олімп Володимир Зеленський, є й суттєві відмінності. Це засвідчує родова вторинна описова структура *два різні види спорту* [УП; 16.03.2020], зміст якої конкретизує цілий спектр родових перифрастичних зворотів. Андрія Богдана поіменовано *Андрієм Бліжайшим* [ВНов; 11.12.2019] або просто «*бліжайшим*» [5к; 08.07.2020], *Андрієм внутрішніх справ* [УП; 22.01.2020], *експертом із внутрішніх справ* [НВ; 11.02.2020], *драйвером заміни глави Київської міської державної адміністрації* [УП; 30.01.2020], *правою рукою Коломойського* [ТСН; 12.02.2020], Андрія Єрмака – *Андрієм Другим* [НВ; 11.02.2020], *Андрієм Второзваним* [НВ; 06.02.2020], *Андрієм зовнішніх справ* [УП; 22.01.2020], *головним переговорником із Москвою–Вашингтоном* [УП; 12.02.2020], *тіньовим міністром закордонних справ України* [РС; 13.02.2020], *фахівцем із зовнішніх питань* [НВ; 11.02.2020], *архітектором схеми примирення мера Кличка і Президента Зеленського* [УП; 30.01.2020], *ставлеником Ахметова* [Е; 26.04.2020].

На цьому список описових назв, які вияскравлюють специфічні риси кожного з чиновників, не завершується. Відомо, що Андрій Богдан був активним учасником виборів Президента, утвердження влади Зеленського. Це розкривають перифрази *архітектор перемоги на виборах* [LB; 13.05.2020], *архітектор режиму Зеленського* [УП; 05.10.2020], *архітектор системи влади, у центрі якої поставлена постать Президента Зеленського* [УП; 16.03.2020], *головний руйнівник сакральності влади* [Гор; 15.02.2020], *ідеолог «турборежиму»* [УП; 22.04.2020], *ключова фігура української влади* [5к; 11.02.2020], *архітектор моделі керування державою* [УП; 04.11.2020], *головний радник кампанії Зеленського на виборах Президента* [УП; 11.02.2020], *один із перших членів команди Володимира Зеленського* [УП; 11.02.2020], *творець монобільшості* [УП; 22.04.2020], *один із найбільш одіозних членів Зе!команди* [УП; 11.02.2020], *голос за спиною Зеленського* [УП; 12.02.2020]. Найпромовистіше не тривалу, але наповнену яскравою формою співпрацю *ледь не всесильного глави Офісу Президента* [УП; 04.11.2020] Богдана з командою Зеленського розкривають вислови *зелений кардинал* [5к; 11.02.2020] та *непорушний стовп Зе!команди* [УП; 05.10.2020]. За перифрастичною версією системно вибудовується минуле (зокрема, зв'язки з чиновниками, бізнесменами, політиками), чесноти й гріхи Андрія Йосиповича, якого з лютого 2020 року почали називати «*колишнім*» Зеленського [УП; 05.10.2020]: *далеко не єдиний чиновник часів антиукраїнської діяльності Януковича, який зацікавив Зеленського* [УМ; 15.05.2020], *можливий канал впливу Коломойського* [УП; 11.02.2020], *один із небагатьох, хто може сказати Ігореві Коломойському «ні»* [LB;

13.05.2020], *наближена особа до одіозного прем'єра Миколи Азарова* [УМ; 15.05.2020]. З-поміж найтипівіших негативних і позитивних рис, які приписують Андрієві Богдану, – скандальність, нестриманість (*герой різного ґатунку скандалів* [УП; 11.02.2020], *фігура, яка не здатна об'єднувати* [ЗІК; 11.02.2020], *нестриманий хам* [ЗН; 15.02.2020]) та політична компетентність (*фактично єдиний член Зе!команди, який має серйозний політичний досвід* [УП; 10.01.2020]).

Андрієві Єрмаку інкримінують проросійськість і корумпованість. Ці висловлені народом звинувачення передають вторинні номінування з компонентами *Москва, Путін, корупція: агент Москви* [СП; 23–29.07.2020], *усоблення двох головних загроз для України – капітуляції у війні з Росією та корупції в новій владі* [ТСН; 06.05.2020], *крім, запханий нам імперією для того, щоб віддати Путіну Україну* [УП; 12.02.2020], *псевдо-самодержець із Банкової* [УМ; 25.03.2020], *усоблення корупції в команді Зеленського* [РС; 23.04.2020], *дуже комерційний персонаж, що знається на розподілі часток* [ЗН; 15.02.2020]. За час чиновництва Єрмака Офіс Президента одержав назву *легальна резиденція Кремля* [УМ; 25.03.2020]. Меншим злом є особисті негативні якості Андрія Борисовича: *тріумфатор боротьби за владу в Офісі* [ЗІК; 11.02.2020], *любитель вигадувати різні плітки й розганяти їх* [УП; 01.04.2020]. Роль теперішнього керівника Офісу Президента України в державному, політичному житті, його досвід розкривають такі пейоративні й меліоративні перифрази, як *головний дипломат країни* [НВ; 11.02.2020], *один із найвпливовіших людей у владі* [ТБ; 02.01.2020], *людина, яка володіє і дипломатичним хистом, і знанням економіки, і знаннями політології* [УП; 04.11.2020], *неперевершений оратор і філософ* [УП; 04.11.2020], *тіньовий дипломат* [РС; 13.02.2020], *один із драйверів заміни Гончаренка* [УП; 16.03.2020], *у великій політиці людина нова* [ВВС; 11.02.2020].

Через перифрастичні дискурси чітко простежується механізм формування Володимиром Зеленським владних структур. Задекларована ним перед виборами теза-обіцянка, що кумівству, приятелізму в Україні вже не процвітати, суперечить змістові вторинних номінувань на зразок *креатура Зеленського* [УП; 28.05.2020], *ставленик Зеленського* [РС; 06.10.2020], *друг Зеленського* [УП; 04.11.2020], *давній друг президента* [УП; 11.09.2020], *великий особистий друг Володимира Олександровича* [УП; 04.11.2020], *кишеньковий суддя* [5к; 23.07.2020] та багатьох інших. Не зайвою буде у зв'язку з цим така інформація: «Комітет виборців України повідомив, що понад 30 осіб, які раніше працювали у структурах “Студії Квартал 95”, її дочірніх організаціях, надавали послуги компанії, співпрацювали із президентом Володимиром Зеленським на професійній основі, були знайомими, друзями, родичами Зеленського чи його оточення, отримали державні посади впродовж першого року президентства Зеленського» [1].

2020 рік багатий на кардинальні зміни в суспільно-політичному житті. Позначений він передовсім частими кадровими змінами, зокрема тими, які ініціював Президент. На цю й інші близькі до неї теми в досліджуваному дискурсі з'явилася низка перифрастичних сюжетів. Досить згадати хоча б чергове входження до українського владного істеблішменту Міхеїла Саакашвілі. Уже впорядковане розлоге поле вторинних найменувань, що різнобічно характеризують колоритне перебуле грузинсько-українського політика (див.: [5, с. 286–291; 6, с. 327–365; 4, с. 247–250]), розширили описові звороти *вдалий руйнівник старої системи* [КІ; 25.04.2020], *головний посередник між Києвом та штаб-квартирою Міжнародного валютного фонду* [УМ; 13.05.2020], *людина-конфлікт* [Гром; 24.04.2020], *харизматичний реформатор* [УМ; 08.09.2020], *ядерна зброя, здатна рознести все навколо* [ВВС; 22.04.2020], *таран для уряду* [Гром; 24.04.2020], *палічка-виручалочка для України* [УМ; 24.04.2020], *російський проєкт для розчленування України* [НАШ; 27.04.2020], *надійний член команди Володимира Зеленського* [УМ; 24.04.2020], *ядерна бомба Зеленського* [ВВС; 22.04.2020], *яскравий актор другого плану в новому сезоні про Зеленського* [УП; 22.04.2020].

Як тільки-но почала ширитися інформація про можливе обіймання вакантної посади Прем'єр-міністра України Сергієм Тігіпком, політичний дискурс заповнили вторинні номінування, що репрезентують минуле цього політичного діяча, можливий вплив його багатолітнього досвіду на сучасні суспільні реалії. Перифрастичне ядро утворюють конструкції з детермінованими субстантивами *ветеран*, *старожил*, *політик*, *господарник* та ін.: *ветеран української політики* [РС; 26.02.2020], *старожил української політики* [УМ; 03.03.2020], *вічний реформатор та комсомолец* [УП; 04.03.2020], *екссоратник Януковича* [РС; 26.02.2020], *міцний господарник* [Д; 28.02.2020], *не чужа для Ігоря Валерійовича людина* [Д; 28.02.2020], *свій серед своїх для всіх українських олігархів і власників найбільших телеканалів* [Д; 28.02.2020], *завжди «нове обличчя»* [УП; 26.02.2020], *нове обличчя на всі часи* [УП; 26.02.2020], *нянь для молодих облич* [УМ; 28–29.02.2020], *один із небагатьох дорослих людей у країні, хто може взяти на себе відповідальність за те, що відбувається* [Д; 28.02.2020], *ідеальний прем'єр-міністр для Зеленського* [Д; 28.02.2020] (пор.: [5, с. 344–346]).

Українське суспільство насторожило призначення Леоніда Кравчука головою української делегації в Тристоронній контактній групі в Мінську, а Вітольда Фокіна заступником голови. Гострою реакцією на ці події стало продукування пейоративних описових зворотів, регулярним граматичним центром яких є іменники *дідусь*, *старець*, *пенсіонер*, *миротворець*, що програмує у ролі атрибутивних поширювачів оцінно мотивовані прикметники або – рідше – прийменниково-іменникові конструкції: *нафталіновий старець* [ХД; 19.08.2020], *нафталіновий дідусь* [УТ; 14.09.2020], *політичний пенсіонер* [5к; 06.09.2020], *миротворець на пенсії* [УМ; 07.08.2020]. Глибиною змісту вирізняється багатокомпонентна перифрастична структура *пристосуванець з усмішкою Авгура, що догоджав усім негідникам при владі і не сприймав та критикував лише того свого спадкоємця, що стояв у незалежній Україні найвище, що був недосяжний і зробив для України найбільше* [СП; 03–09.09.2020], яка характеризує колишню політичну діяльність *старого мудрого лиса* [СП; 03–09.09.2020] Леоніда Кравчука.

Після заяв Фокіна про відсутність доказів війни між Україною та Росією, про негайне проведення вибрав й оголошення загальної амністії на Донбасі соціальні мережі вибухнули описовими зворотами, наповненими негативною семантикою. Вітольда Павловича порівняно з *криголамом, що прорубує шлях ідеї компартійного миру на Донбасі* [Д; 30.09.2020], названо людиною, яка свідомо бере участь в антиукраїнських пропагандистських заходах, спрямованих на дестабілізацію суспільно-політичного життя в Україні [УД; 01.09.2020], *некомпетентним русским человеком з українським паспортом* [Г; 29.09.2020], *малоросом і зрадником* [Г; 29.09.2020], *професійним зрадником* [Г; 29.09.2020]. Виходить за береги пристойності перифрастичний вислів *махровий ідіот* [УП; 29.09.2020], який адресує колишньому радянському й українському партійному, державному та політичному діячеві, першому прем'єр-міністрові незалежної України чинний міністр внутрішніх справ України Арсен Аваков. Щоправда, і цього чиновника, політика з багатолітнім досвідом не обійшла стороною перифрастична стихія. *Незмінний міністр внутрішніх справ* [Г; 14.04.2020], *незмінний міністр уже кількох урядів* [5к; 04.06.2020], *неоголошений прем'єр* [Г; 14.04.2020], *поліцейський володар сили* [УМ; 14.07.2020], *«стейкхолдер» справи Шеремета* [ВВС; 06.06.2020], *людина номер 2* [УП; 28.01.2020], *наше фсьо* [УМ; 08.09.2020], *один із «лідерів» рейтингу недовіри разом із Петром Порошенком та Юрієм Бойком* [УП; 26.02.2020], *потужний міністр внутрішніх справ* [Нов; 20.05.2020], *один із найефективніших урядовців* [УП; 03.03.2020], – це далеко не повний компонентний репертуар перифрастичного поля «Арсен Аваков».

До високочастотних слід уналежнити вторинні номінування, які характеризують роботу Кабінету Міністрів України, Прем'єр-міністра, окремих міністрів. Вони, зрештою, представляють в об'єктивному світлі сучасну вкрай суперечливу українську політику, яку Віктор Бобиренко цілком справедливо назвав *міцним сплавом «Санті-Барбари» і «Гри*

престолів» [УП; 17.04.2020]. Досить згадати хоча б *перший уряд Зеленського* [5к; 10.03.2020] і Прем'єр-міністра Олексія Гончарука, який недовго очолював його. Діяльність цього високого рівня чиновника розкривають такі неоднорідні щодо змісту вторинні структури: *наймолодший прем'єр* [УП; 08.03.2020], *солдат Президента* [ВЗ; 16.01.2020], *найкращий прем'єр-міністр за всю історію України* [ЕП; 16.01.2020], *кіндер-сюрприз нашої економіки* [З; 17.01.2020], *реформаторська маска президента Володимира Зеленського* [УМ; 03.03.2020], *скоропортящийся прем'єр* [Пр; 04.03.2020]. Органічно доповнює аналізовану парадигму перифраз-самохарактеристика *повний профан в економіці* [УП; 15.01.2020].

Кабінет Міністрів *чиновника середньої ланки* [112к; 01.11.2020], *незнаного посадовця* Дениса Шмигала [112к; 01.11.2020], або *другий уряд Зеленського* [ВГ; 11.03.2020], увійшов в історію як *«новий уряд» 2 старих олігархів* [Д; 04.03.2020], *результат олігархічного консенсусу з розширенням участі Ахметова в пайовому пакеті ... акціонерного пирога* [Д; 04.03.2020], *старі-нові обличчя Кабінету Міністрів* [Див; 05.03.2020], *уряд камікадзе* [УМ; 11.03.2020], *уряд мільйонерів* [Див; 05.03.2020], *уряд реваншистів, який виконуватиме всі вказівки Банкової* [УМ; 11.03.2020], *уряд технократів* [Див; 05.03.2020].

Не залишилася поза досліджуваною мовною сферою й Прокуратура України з її колишніми та сьогодішніми очільниками. Зрозуміло, що ця вкрай важлива державна інституція повинна діяти автономно, бути незаангажованою, дистанціюватися від чийх-небудь впливів, і президентських також. Однак перифрастичний матеріал, який є в нашому розпорядженні, дає підстави твердити про інші аксіологічні виміри: прокуратура – *джерело збагачення для інших* [УП; 05.03.2020], *інструмент тиску та політичних репресій* [УП; 05.03.2020], а Генеральний Прокурор України – *кишенькова людина кожного наступного президента* [ЦНет; 17.03.2020]. Генерального прокурора Руслана Рябошапку вважають *людиною Президента* [УП; 05.03.2020], *на сто відсотків моїм [президентовим] хлопцем* [УП; 03.03.2020], *своїм хлопцем* [УП; 03.03.2020] і водночас *неугодним прокурором* [УП; 05.03.2020], позаяк той набрався мужності й зробив самостійні кроки, які розходилися з обраною владою стратегією й тактикою. Неоднозначно оцінено діяльність іншого керівника прокуратури – Ірини Венедіктової. На її зв'язки з Президентом Володимиром Зеленським, партією «Слуга народу», міністром Арсеном Аваковим указують описові звороти *повністю залежна фігура* [Бат; 17.03.2020], *креатура президента Зеленського* [НАШ; 16.09.2020], *соратниця Володимира Зеленського* [РС; 30.09.2020], *генеральний прокурор «слуги народу»* [РС; 17.03.2020], *не на 100 % «свій» Генеральний прокурор Володимира Зеленського, а на всі 200* [Пр; 17.03.2020], *Феміда з партквитком «Слуги народу»* [РС; 17.03.2020], *людина Авакова* [Гор; 09.06.2020]. Ірину Валентинівну вважають не лише *берегинею недоторканих* [РС; 30.09.2020], *подругою вбивць Гандзюк* [УМ; 05.05.2020], а й *українською Маргарет Тетчер* [Р; 29.05.2020], убачають у ній *професіонала і лідера, який має всі шанси просунути у великій політиці* [Р; 29.05.2020]. Через ту причину, що Венедіктова призначила Святослава Піскуна своїм радником на громадських засадах, ім'я *Генпрокурора часів Кучми та Ющенка* [Гром; 30.07.2020] знову повернулося в перифрастичну царину: *ветеран української політики* [УП; 18.08.2020], *чи не найголовніший ветеран генпрокурорського крісла* [Гром; 30.07.2020].

Цьогорічні відносно стабільні процеси в церковному житті України позначилися й на перифрастичному ладі мови: якщо в 2018/2019 роках мало місце активне творення конфесійних антропонімічних і неантропонімічних вторинних назв [4, с. 11–16, 36, 85, 184–188, 203–209, 257, 303, 318, 339, 349, 353, 358, 378–382, 384], то в досліджуваний період цього не запримічено. Виняток становить хіба що ім'я «Філарет». Прикрим фактом стало те, що колишній предстоятель Української православної церкви Київського патріархату спробував відновити законно ліквідований Київський патріархат і цим самим хотів

учинити розкол у церкві, якій Вселенський патріарх Варфоломій надав томос про автокефалію. Цю сторінку життя *досвідченого церковного апаратника* [ДФ; 02.04.2020], *релігійного лідера № 1 в Україні* [ДФ; 02.04.2020], якому Об'єднавчий собор присвоїв титул Почесного патріарха Православної церкви України, прямо й дотично передають вторинні номінування *двічі розкольник* [СЖ; 16.01.2020], *міна уповільненої дії для київського православ'я* [ГК; 24.01.2020], *архієрей на покої* [DW; 05.02.2020], *«позапатриархальний патріарх» Православної церкви України* [ДФ; 02.04.2020], *впливова публічна особа, котра пасивно спостерігала за приходом нинішнього меншого зла* [СП; 01–15.01.2020], *радник № 1 для Митрополита Епіфанія* [ДФ; 02.04.2020], *генерал без армії* [ДФ; 02.04.2020], *відповідальний редактор своєї біографії* [ДФ; 02.04.2020], *властолюбна людина, для якої влада і першість у Церкві значать набагато більше, ніж її єдність і майбутнє* [ДФ; 02.04.2020]. Перифрастичну оповідь про Філарета, що охоплює його церковну діяльність у добу незалежності, об'єктивно й точно репрезентує перифрастична опозиційна номінація *прапор автокефалії* [УІ; 03.02.2020] / *кинутий розкольник* [СЖ; 16.01.2020].

Масив нових перифрастичних номінацій зумовлений і таким чинником, як повернення до активного життя тих, хто після падіння «кримінального, авторитарного і клептократичного режиму» Януковича [4, с. 354] змушений був тікати з країни, самооборонятися або займати вичікувальну позицію. Пожвавили цю поширену українську практику політичного перевтілення вибори до місцевих органів влади, що припали на жовтень 2020 року. Список нових-старих політиків і чиновників, які стали безпосередніми учасниками цього процесу чи просто заявили про себе після кількालітнього вимушеного мовчання, досить об'ємний. У центрі важливих подій знову опинилися поряд із багатьма іншими, приміром, добре призабуті ексмери Неля Штепа та Олександр Попов, ексдепутат Віктор Лозінський, соратник експрезидента-втікача Владислав Лук'янов. Їхню вчорашню бурхливу діяльність і сьогоднішні політичні та чиновницькі потуги в тонких деталях передають негативно огранені описові звороти: Штепу названо *перефарбованою патріоткою* [УА; 27.10.2020] (пор.: [6, с. 407–409; 4, с. 292]), Попова – *хранителем «Йолки»* [УП; 27.10.2020], *фігурантом справи про силовий розгін студентів* [УП; 27.10.2020], *людиною, яка представляла вертикаль Януковича в Києві* [УП; 26.10.2020], *магнітом для проросійського електорату Києва* [УП; 27.10.2020], *проросійським кандидатом від ОПЗЖ* [Опозиційного блоку – За життя] [УП; 27.10.2020] (пор.: [5, с. 256]), Лозінського – *кіровоградським убивцею* [УП; 27.10.2020], *політиком зі стажем і нагородами «за відданість ідеалам» від Віктора Януковича* [УП; 27.10.2020] (пор.: [5, с. 194]), Лук'янова – *одіозним колишнім нардепом від Партії регіонів* [УП; 01.11.2020].

У 2020 році перифрастичний динамізм поширився не лише на семантичний тип «Людина», а й на семантичний тип «Суспільний розвиток», що засвідчує діапазон перифрастичних номінувань, які ілюструють авторство, зміст, мету, наслідки, місце в мовно-нормативному полі законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо навчання державною мовою в закладах освіти». Важливо відзначити, що українському суспільству було притаманне колись і не втрачене тепер бурхливе реагування на зміни в мовній політиці, мовному законодавстві. Аби переконатися в цьому, досить подумки повернутися до дискусій, які точилися навколо Закону «Про мови в Українській РСР», до Мовного майдану у зв'язку з прийняттям та легітимізацією Закону «Про засади державної мовної політики» Ківалова–Колесніченка (див.: [6, с. 33–57]). Черговим доказом розвитку мовного законодавства за колоніальним, а не європейським зразком є скандальний законопроект 2020 року, який українці іронічно назвали *московською забаганкою* [5к; 13.07.2020], *провокаційним мовним законопроектом нардепа «Слуги народу» Максима Бужанського* [УМ; 24.07.2020], *антимовним законопроектом «слуги» Бужанського* [ГК; 15.07.2020]. Прецедентне ім'я одіозного депутата пропрезидентської фракції «Слуга народу» пана Бужанського також стало

об'єктом перифрастичного зображення: *відвертий і брутальний інструмент у руках Москви з реалізації мовної політики, а отже, демонтажу української держави* [СП; 09–15.07.2020], *ганьба України* [УМ; 28–29.02.2020], *латентний українофоб* [СП; 09–15.07.2020], *прямий наступник пропутінської, імперської україноненависницької політики* [СП; 09–15.07.2020]. Наміри слугонародівців ревно підтримували представники політичної партії «Опозиційний блок – За життя» – *найбільшої біди України* [Е; 08.05.2020], *російської п'ятої колони в Україні* [Е; 08.05.2020], *стержня проросійської п'ятої колони в Україні* [Е; 08.05.2020]. Об'єднання політичних сил «Слуги народу» й «Опозиційної платформи – За життя» патріотично налаштовані українці сприйняли як *нову проросійську коаліцію* [УП; 21.09.2020], *проросійську олігархічну коаліцію* [УП; 21.09.2020]. Щодо місця аналізованого документа в мовно-законодавчому полі, то його найповніше характеризує алюзійна описова структура *Земський указ* [ЛМ; 16.07.2020]. Наслідки силоміць насадженого *провокаційного законопроекту* [СП; 30.07–05.08.2020] відображають описові структури *русифікаторський законопроект* [5к; 13.07.2020], *шлях до тотальної русифікації освіти* [5к; 13.07.2020]. Зміст документа, про який ідеться, закладений у вторинних номінуваннях *українофобський законопроект* [ОТ; 17.07.2020], *удар по українській мові та освіті* [УМ; 17–18.07.2020], *найбільша загроза українській мові й українській освіті з часів Януковича* [5к; 13.07.2020], *найбільша загроза українській мові* [5к; 13.07.2020], *антиукраїнська провокація* [5к; 13.07.2020], *антидержавний закон* [УМ; 24.07.2020].

Із сучасним і майбутнім станом мовної ситуації в Україні безпосередньо пов'язаний ще один Закон, який у січні 2020 року ухвалила Верховна Рада України, – «Про повну загальну середню освіту», зокрема, його п'ята стаття «Мова освіти в закладах загальної середньої освіти», а якщо конкретніше, то задекларовані в ній права осіб, що належать до корінних народів або національних меншин України. Прийнятий документ оцінено по-різному – як позитивний, перспективний і як негативний, загрозливий акт. Це образно і змістовно віддзеркалює опозиційна перифрастична структура *черговий крок українізації* [ГК; 17.01.2020] / *ще один показовий відступ України в мовній політиці на користь чужих мов, і передусім мов колишніх і теперішніх окупантів* [СП; 06–12.02.2020].

Не стихив обертів процес творення перифраз-партіонімів. Пріоритет віддано політичній силі «Слуга народу», яка пережила найрадикальніші, здебільшого деструктивні, зміни. Їх розкривають із високим ступенем об'єктивності такі вторинні номінування, як *традиційний для України електоральний проєкт, створений під лідера* [УП; 06.10.2020], *типовий приклад всеосяжної партії* [УП; 06.10.2020], *ідеологічний феномен* [УП; 06.10.2020], *перша в історії незалежної України політсила, котра сформувала в парламенті монобільшість* [УП; 21.10.2020], *віртуальний проєкт* [112к; 16.05.2020], *віртуальна партія кіношного походження зі сталінською назвою «Слуга народу»* [СП; 25.06–01.07.2020], *найбільша біда України* [Е; 08.05.2020], *російська п'ята колона в Україні* [Е; 08.05.2020], *квазіпартія з депутатів-гумористів та тіні Коломойського* [DW; 17.06.2020], *партія без ідеології* [DW; 17.06.2020], *найпопулярніша політична сила країни у регіонах* [DW; 17.06.2020].

Активно поповнився компонентний склад перифрастичного поля «Система правління Володимира Зеленського». Розряд описових структур, які з'явилися в 2019 році (*епоха Зеленського, епоха сценаристів, кінець епохи бідності, лібертаріанство і «Лукашенко-стайл» в одному флаконі, турборежим ліквідації України* [4, с. 354–355]), поповнили виразно забарвлені нові утворення: *влада постійних зашкварів* [УМ; 08.09.2020], *влада центристів-мейнстрімників* [УМ; 11.03.2020], *Зе!епоха* [УП; 28.03.2020], *зелена влада* [Д; 28.02.2020], *зелений комунізм* [Д; 28.02.2020], *час безвідповідального ставлення до справ державних* [СП; 23–29.07.2020], *доба пост-демократії* [Т; 27.01.2020], *епоха деградації імені Зеленського* [УП; 02.11.2020], *епоха*

Зеленського [УП; 02.11.2020], продовжувачі справи Віктора Януковича [УМ; 20–21.11.2020].

Постійні занепокоєння, що наша держава може втратити суверенітет, безвіз, що їй загрожує зміна євроінтеграційного вектору, що неминуче настане новий територіальний поділ, що десь на споконвічно українських землях з'явиться Новоросія чи якесь інше псевдоутворення, заманіфестовані в описових зворотах перифрастичного поля топонімного складу «Україна»: *держава національних меншин* [СП; 01–10.06.2020], *держава українців* [СП; 01–10.06.2020], *держава українців, а не москалів* [УМ; 14.07.2020], *держава українців, а не національних меншин* [СП; 01–10.06.2020], *не Росія, не Ірак і навіть не Білорусь* [Нов; 18.01.2020], *одна з головних мішеней російської пропаганди щонайменше з 2014 року* [УМ; 10.06.2020], *криголам історії на пострадянському просторі* [РС; 06.01.2020]. Серед аналізованих вторинних найменувань зафіксовано й ті, що стосуються наших внутрішньоукраїнських негараздів, досягнень, які неодмінно супроводжують руйнівні процеси: *єдина у світі держава, яка в час пандемії має вже третього міністра охорони здоров'я* [Тех; 19.05.2020], *голодний підліток із рюкзачком* [УП; 12.10.2020], *свобода, вольниця, бардак, хаос* [УП; 12.10.2020] (пор.: [6, с. 548–555; 4, с. 370–376]).

Велику групу сформували описові структури перифрастичного поля «Росія». Вони розкривають криваву історію нашого одвічного сусіда, його зухвалі загарбницькі наміри, постійні прагнення авторитарно впливати на колишню й сучасну цивілізацію: *північний орел двоголовий* [ГО; с. 12], *остання орда без честі, віри, без Бога* [ГО; с. 12], *агресор, який розв'язав і веде вже 7-й рік війну на знищення України* [СП; 10–16.09.2020], *окупант, який чинить злочин агресії проти України та здійснює окупацію частини української території за допомогою регулярних військ і іррегулярних збройних формувань та окупаційної адміністрації* [СП; 10–16.09.2020], *серйозна загроза* [РС; 26.09.2020], *спонсор тероризму* [ЛУ; 27.06.2020], *світовий порушник спокою* [UTv; 19.07.2020], *терористичний монстр* [УМ; 25.03.2020], *чорна діра, що живиться нафтою і газом, а випромінює пропаганду* [УМ; 05.03.2020] (пор.: [5, с. 542–550; 6, с. 511–522; 4, с. 350–353]).

У ще один розряд погруповано вторинні номінування, які розкривають перебіг місцевих виборів в Україні, що відбулися 25 жовтня 2020 року. Ця подія не знайшла активного відображення в перифрастичному просторі, стала периферійним явищем. Звороти, що з'явилися, не вияскравлюють якихось особливостей виборчого процесу, вони здебільшого є нейтральними назвами його різних процедур. Виняток становлять хіба що поодинокі, наповнені конкретного змісту описові структури, як-от ці: *перше болюче випробування для Володимира Зеленського та його партії «Слуга народу»* [УП; 17.09.2020], *справжній референдум щодо ставлення до президента і його політики* [ІФ; 18.10.2020]. Колоритнішими є описові звороти, які характеризують механізм проведення загальнонаціонального опитування від Володимира Зеленського в день виборів до місцевих рад: *незаконна передвиборча агітація Зеленського та його слуг* [5к; 25.10.2020], *найбільша фальсифікація і найбільше порушення, яке було за всю історію України і може порівнятися лише з фальсифікаціями Януковича у 2014-му році* [УП; 25.10.2020], *95 квартал на виборчих ділянках* [УП; 26.10.2020], *дослідження в польових умовах* [24к; 25.10.2020], *голосування, де можна відповідати по 7 разів* [24к; 25.10.2020], *експлуатація дитячої праці* [24к; 25.10.2020]. У соціальних мережах не фігурували традиційні для домайданих, а почасти й післямайданих виборів синтаксичні конструкції *брудні виборчі технології*, *масштабні фальсифікації*, *масштабний підкуп*, *купівля-продаж голосів*, *продуктові набори*, *мертві душі*, *переписування протоколів*, *протокольне блокування голосів*, *фальшиві бюлетені*, або *«печєньє»* та ін. Можна твердити, що цей важливий етап в житті України стає дедалі прозорішим, об'єктивнішим, тяжіє до європейської практики, до випрацюваних світом прозорих стандартів.

Висновки й перспективи. Перебіг знакових і менш сутнісних подій, що відбулися в нашій країні 2020 року, послідовно відображає перифрастична система, формування якої визначальною мірою залежить від позамовних чинників. Серед зафіксованих загальномовних та оказіональних описових зворотів домінують ті, які входять до семантичного типу «Людина», що є цілком логічним і закономірним фактом: усі суспільні процеси, пов'язані з людиною, відбуваються за її безпосередньою участю. Вторинні номінування вирізняються семантичною та формально-граматичною поліфункційністю, широтою спектра аксіологічної тональності. Вищу продуктивність мають негативно конотовані описові звороти, що засвідчує складність і суперечливість життя в Україні, існування в державі політичних та інших сил, які неоднаково оцінюють її сучасний стан і не мають спільного погляду щодо її майбутнього.

Список використаної літератури

1. За рік президентства Зеленського понад 30 колишніх «кварталівців» та їх оточення опинилися на держпосадах – КВУ. 5 канал : сайт. 2020. 15 трав. URL : <https://www.5.ua/polityka/za-rik-prezydentstva-zelenskoho-ponad-30-kolyshnikh-kvartalivtsiv-ta-ikh-otochennia-opynylysia-na-derzhposadakh-kvu-215001.html> (дата запити: 05.06.2020).
2. Кислюк Л. П. Узуальне й оказіональне словотворення в різностильовій мовній практиці. *Українська мова: наук.-теорет. журн.* 2020. 2 (74). С. 31–44.
3. Небесна І. “Не хочемо жити в клітці”: як білоруси пережили ніч гніву та до чого готуються далі (ексклюзив). *Terminovo*. 2020. 10 серп. URL : <https://terminovo.te.ua/news/34957/> (дата запити: 10.08.2020).
4. Степаненко М. Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр. : монографія. Полтава : Астроя, 2020. 408 с.
5. Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон : монографія. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2017. 616 с.
6. Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік : монографія. Полтава : Дивосвіт, 2018. 588 с.

Список використаних джерел і їх скорочень

112к – 112.ua: сайт телеканалу. URL : <https://ua.112.ua>.
24к – Телеканал новин «24». URL : <https://news.24tv.ua>.
5к – 5 канал. URL : <https://www.5.ua>.
А – Апостроф. URL : <https://apostrophe.ua>.
Б – Букви: інтернет-видання. URL : <https://bykvu.com>.
Бат – Батьківщина : сайт. URL : <https://ba.org.ua>.
ВГ – Вголос : сайт інформаційного агентства. URL : <https://vgolos.com.ua>.
ВЗ – Високий замок. URL : <https://wz.lviv.ua>.
ВНов – Волинь-нова : інтернет-сторінка. URL : <https://www.volyn.com.ua>.
ГК – Главком. URL : <https://glavcom.ua>.
ГО – Гринів О. Віщі знаки : вірші. Львів : Каменярь, 2020.
Гор – Гордон. URL : <https://gordonua.com>.
ГР – Главред. URL : <https://glavred.info>.
Гром – Громадське телебачення : сайт телеканалу. URL : <https://hromadske.ua>.
ГУ – Голос України: газета Верховної Ради України.
Д – День: сайт газети. URL : <https://m.day.kyiv.ua>.
Див – Дивись.info : сайт інформаційного агентства. URL : <https://dyvys.info>.
ДМ – Детектор Медіа : сайт громадської організації. URL : <https://detector.media>.
ДФ – Духовний Фронт : інформаційна платформа. URL : <https://duhovnyfront.com.ua>.
Е – ESPRESO.TV: сайт телеканалу. URL : <https://espresso.tv>.
ЕП – Економічна правда. URL : <https://www.epravda.com.ua>.
ЄП – Європейська правда. URL : <https://www.eurointegration.com.ua>.
ЗП – Зоря Полтавщини : обласна громадсько-політична газета.
ІФ – Інтерфакс-Україна: сайт інформаційного агентства. URL : <https://ua.interfax.com.ua>.
КІ – Корупція Інфо: сайт інформаційного агентства. URL : <https://korupciya.com>.
ЛІМ – Львівська мануфактура новин: інтернет портал. URL : <https://www.lmn.in.ua>.
ЛУ – Літературна Україна: газета письменників України.
М – Мета : українська пошукова система. URL : <https://news.meta.ua>.
НАШ – НАШ : сайт телеканала. URL : <https://nash.live>.
НВ – Новое время : сайт журналу. URL : <https://nv.ua>.
Нов – Новинарня : інтернет-видання. URL : <https://novynarnia.com>.

ОТ – Офіційний сайт Трускавецької міської ради. URL : <http://www.tmr.gov.ua>.
 П – Пропозиція : інформаційний бюлетень. URL : <https://proposition.org.ua>.
 Пос – Поступ: львівська газета. URL <http://postup.brama.com>.
 Пр – Прямий: сайт телеканала. URL : <https://prm.ua>.
 Р – Ракурс : суспільно-правовий портал. URL : <https://racurs.ua>.
 РБК – РБК-Україна. URL : <https://www.rbc.ua>.
 РС – Радіо Свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org>.
 РТ – РадіоТрек : сайт радіостанції. URL : <https://radiotrek.rv.ua>.
 СД – Слово і діло: аналітичний портал. URL : <https://www.slovoidilo.ua>.
 СЖ – Сільське життя: сайт газети. URL : <http://silске.org>.
 СП – Слово Просвіти: культурологічний просвітницький тижневик Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка.
 Т – Тиждень Уа. URL : <https://tyzhden.ua>.
 ТП – Тверезий погляд : інтернет-портал. URL : <https://tverezo.info>.
 ТСН – ТСН : сайт інформаційного агентства. URL : <https://tsn.ua>.
 УД – Український дощ: сайт творчого об'єднання. URL : <https://ukrrain.com>.
 УІ – Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua>.
 УМ – Україна молода: щоденна інформаційно-політична газета.
 УН – Українські новини. URL : <https://ua24.pro>.
 УНов – Українські новини: сайт інформаційного агентства. URL : <https://ukranews.com>.
 УП – Українська правда : сайт газети. URL : <https://www.pravda.com.ua>.
 ХД – Хвиля Десни. URL : <http://hvilya.com>.
 ЦНет – Цензор.НЕТ. URL : <https://censor.net>.
 BBC – BBC News Україна. URL : <https://www.bbc.com>.
 D – Depo.ua. URL : <https://www.depo.ua>.
 DW – Deutsche Welle. URL : <https://p.dw.com>.
 G – Gazeta.ua. URL : <https://gazeta.ua>.
 LB – LB.ua. URL : <https://lb.ua>.
 Tex – Texty.org.ua: інтернет-видання . URL : <https://texty.org.ua>.
 UR – Ukrain : сайт інтернет-видання. URL : <https://ukrrain.com>.
 UTV – UA TV : сайт телеканала. URL : <https://uatv.ua>.
 Yt – Youtube. URL : <https://www.youtube.com>.
 Z – Znaj.ua. URL : <https://znaj.ua>.
 ZIK – ZIK: сайт інформаційного агентства. URL : <https://zik.ua>.
 ZN – ZN,UA. URL : <https://zn.ua>.

References

1. During the year of Zelensky's presidency, more than 30 former "quarters" and their entourage found themselves in government positions – KVV. 5 channel : site. 2020. 15 may. URL: <https://www.5.ua/polityka/za-rik-prezydentstva-zelenskoho-ponad-30-kolyshnikh-kvartalivstiv-ta-ikh-otochennia-opynylysia-na-derzhposadakh-kvu-215001.html> (request date: 05.06.2020) (In Ukr.).
2. Kysliuk L. P. (2020). Uzualne i okazionalne slovotvorennia v riznostyloviy movniy praktytsi [Usual and occasional word formation in different styles of language practice]. In : *Ukrainska Mova : nauk.-teoret. zhurnal*. 2 (74), 31–44 (in Ukr.).
3. Nebesna I. (2020). "Ne hochemo zhyty v klitci": yak bilorusy perezhly nych hnyu ta do chogo gotuyutsia dali (ekskliuzyv) ["We do not want to live in a cage": how Belarusians survived the night of anger and what they are preparing for next (exclusive)]. In : *Terminovo*. 10 серп. URL : <https://terminovo.te.ua/news/34957/> (request date: 10.08.2020) (In Ukr.).
4. Stepanenko M. (2020). *Dynamika ukrainskogo politychnogo leksykonu: 2018–2019 rr.* [Dynamics of the Ukrainian political lexicon]: 2018–2019 : monograph. Poltava : Astraia, 408 (in Ukr.).
5. Stepanenko M. (2017). *Politycne siogodennia ukrainskoi movy: aktualnyi peryfrastykon* [The political present of the Ukrainian language: the current periphrasticon] : monograph. Kharkiv : Publisher Ivanchenko I. S., 616 (in Ukr.).
6. Stepanenko M. (2018). *Publitsystychno-politychni peryfrazy v ukrainskii movi: 2017 rik* [Journalistic and political paraphrases in the Ukrainian language: 2017] : monograph. Poltava : Dyvicit, 588 (in Ukr.).

List of used sources and their abbreviations

112к – 112.ua: site of the TV channel. Available at : <https://ua.112.ua>.
 24k – TV channel of news "24". Available at : <https://news.24tv.ua>.
 5k – 5 channel. Available at : <https://www.5.ua>.
 А – Apostrophe. Available at : <https://apostrophe.ua>.
 Б – Bukvy: online edition. Available at : <https://bykvu.com>.

Бaт/Bat – Batkivschyna: site. Available at : <https://ba.org.ua>.
 БГ/VG – Vholos: site of information agency. Available at : <https://vgolos.com.ua>.
 B3/VZ – Vysoky Zamok. Available at : <https://wz.lviv.ua>.
 БНoв/Vnov – Volyn-Nova: Internet page. Available at : <https://www.volyn.com.ua>.
 ГЛ/ГЛ – Glavkom. Available at : <https://glavcom.ua>.
 ГO – Hryniv O. Vishchi znaky : virshi. Lviv : Kameniar, 2020.
 Гop/Gor – Gordon. Available at : <https://gordonua.com>.
 ГP/ГP – Glavred. Available at : <https://glavred.info>.
 Гpом/Grom – Public television: the site of the TV channel. Available at : <https://hromadske.ua>.
 ГY/GU – Voice of Ukraine: newspaper of the Verkhovna Rada of Ukraine.
 Д/Д – Dan: newspaper site. Available at : <https://m.day.kyiv.ua>.
 Див/Dyv – Dyvys. info: website of the information agency. Available at : <https://dyvys.info>.
 ДМ/ДМ – Detector Media: site of public organization. Available at : <https://detector.media>.
 ДФ/ДФ – Dukhovnyi Front: information platform. Available at : <https://duhovnyfront.com.ua>.
 E – ESPRESO.TV: site of the TV channel. Available at : <https://espresso.tv>.
 EP/EP – Economichna pravda. Available at : <https://www.althoughda.com.ua>.
 EP/EuP – Europeiska pravda. Available at : <https://www.eurointegration.com.ua>.
 ЗП/ЗP – Zorya Poltavshchyny: regional socio-political newspaper.
 IF/IF – Interfax-Ukraine: site of the information agency. Available at : <https://ua.interfax.com.ua>.
 KI – Corruption Info: site of information agency. Available at : <https://korupciya.com>.
 ЛМ/LM – Lvivska manufactura novyn: internet portal. Available at : <https://www.lmn.in.ua>.
 ЛУ/LU – Literary Ukraine: a newspaper of Ukrainian writers.
 M – Meta: Ukrainian search engine. Available at : <https://news.meta.ua>.
 НАШ/NASH – Nash: site of the TV channel. Available at : <https://nash.live>.
 НВ/NV – NOvoie vramia: the site of the magazine. Available at : <https://nv.ua>.
 Нoв/Nov – News: online edition. Available at : <https://novynarnia.com>.
 OT/OT – Official site of Truskavets City Council. Available at : <http://www.tmr.gov.ua>.
 П/П – Propozytsia: newsletter. Available at : <https://proposition.org.ua>.
 Пoс/Pos – Postup: Lviv newspaper. Available at : <http://postup.brama.com>.
 Пp/Pr – Priamyi: TV channel site. Available at : <https://prm.ua>.
 P/R – Rakurs: social and legal portal. Available at : <https://racurs.ua>.
 PБK/RBK – RBC-Ukraine. Available at : <https://www.rbc.ua>.
 PC/RS – Radio Svoboda. Available at : <https://www.radiosvoboda.org>.
 PT/RT – RadioTrek: site of the radio station. Available at : <https://radiotrek.rv.ua>.
 CД/SD – Slovo I dilo: analytical portal. Available at : <https://www.slovoidilo.ua>.
 CЖ/SZh – Silske Zhyttia: newspaper site. Available at : <http://silske.org>.
 CП/SP – Word of Enlightenment: culturological educational weekly of the All-Ukrainian Society “Enlightenment” named after Taras Shevchenko.
 T/T – Tyzhden Ua. Available at : <https://tyzhden.ua>.
 TP/TP – Tverezyi pogliad: Internet portal. Available at : <https://tverezo.info>.
 TCH/TSN – TSN: site of information agency. Available at : <https://tsn.ua>.
 YД/UD – Ukrainskyi dosch: site of creative association. Available at : <https://ukrrain.com>.
 YI/UI – Ukrinform. Available at : <https://www.ukrinform.ua>.
 YМ/UM – Ukraina moloda: a daily information and political newspaper.
 YH/UN – Ukrainian news. Available at : <https://ua24.pro>.
 YНoв/Unov – Ukrainian news: website of the information agency. Available at : <https://ukranews.com>.
 YП/UP – Ukrainska Pravda: magazine site. Available at : <https://www.pravda.com.ua>.
 XД/HD – Hvyliya Desny. Available at : <http://hvyliya.com>.
 ЦHет/Cnet – Censor.NET. Available at : <https://censor.net>.
 BBC – BBC News Ukraine. Available at : <https://www.bbc.com>.
 D – Depo.ua. Available at : <https://www.depo.ua>.
 DW – Deutsche Welle. Available at : <https://p.dw.com>.
 G – Gazeta.ua. Available at : <https://gazeta.ua>.
 LB – LB.ua. Available at : <https://lb.ua>.
 Tex – Texty.org.ua: online edition. Available at : <https://texty.org.ua>.
 UR – Ukrrain: site of online publication. Available at : <https://ukrrain.com>.
 UTv – UA TV: site of the TV channel. Available at : <https://uatv.ua>.
 Yt – Youtube. Available at : <https://www.youtube.com>.
 Z – Znaj.ua. Available at : <https://znaj.ua>.
 ZIK – ZIK: site of information agency. Available at : <https://zik.ua>.
 ZN – ZN, UA. Available at : <https://zn.ua>.

M. I. STEPANENKO. THE LATEST PERIPHRASTIC SPHERE: ONOMASIOLOGICAL BACKGROUND, CONNOTATIVE POTENTIAL

Summary. Introduction. *The article reveals the specifics of the periphrastic dynamics of a clearly defined period – 2020. According to this lingual canvas, the course of events that took place in Ukrainian society was restored, and the people's participation was assessed.*

Goal. *To make the comprehensive analysis of the process of creation and identification of periphrastic inversions, which reflect the socio-political transformations in Ukraine of the period studied.*

Method. *The method of correlation of speech phenomena with different objects (to establish the relationship between the processes of secondary dominance and extra lingual factors that determine them), the method of contextual and situational analysis (to study the functional specificity of descriptive inversions), the method of component analysis (to identify motivational bases of paraphrases, characteristics of semantic correlation between combined lexical units) were used.*

Results. *From the standpoint of intra- and extralingualism, secondary nominations have been variously studied, consistently and concretely reflecting changes related to various spheres of social life, with the activities of those people who are directly or indirectly involved in state-building processes, Ukraine's entry into the international arena. It is proved, that in comparison with the previous period – 2004–2019 – the process of formation of common and occasional descriptive names became passive, the onomasiological basis of their creation narrowed, which is explained by the action of extralingual factors: political life in Ukraine became indistinct, passionate disputes subsided, pointless conversations, venerable masters of their craft fell out of politics, the degree of discussion decreased, the neological-periphrastic circle was localized around the President and his immediate entourage.*

The periphrastic corpus is differentiated into two semantic types: "Man", "Social Development". Each of them includes multifunctional periphrastic fields ("Petro Poroshenko", "Alexander Lukashenko", "Vladimir Putin", "Vladimir Zelensky", "Andrei Bogdan", "Andrei Yermak", "Mikheil Saakashvili", and "Leonid Kravchu", "Witold Fokin", "Arsen Avakov", "Alexei Goncharuk", "Ruslan Ryaboshapka", "Irina Venediktova", "Svyatoslav Piskun", "Patriarch Filaret", "Maxim Buzhansky", «Bill "On Amendments to Certain Legislative Acts on Teaching the State Language in Educational Institutions"», «Law "On Complete General Secondary Education"», «Political Party "Servant of the People"», «Political Party "Opposition Bloc – For Life"», "The system of government of Vladimir Zelensky", "Local elections in 2020", "Procedure for conducting a national poll by Vladimir Zelensky", "Ukraine", "Russia") with a set of their specific representatives. It is established that negatively connoted nominations dominate in the periphrastic sphere. Markers of pejorativeness and linguistic means of their explication are determined. It is established that the negative coloration of descriptive structures is due to the complexity of political life in Ukraine, the existence in the state of various political forces that ambiguously assess its current state and do not have a common view of its future.

Originality. *The study is the first (in Ukrainian linguistics) comprehensive description of descriptive phrases that characterize the significant and less significant events that took place in Ukraine in 2020.*

Conclusions. *The analysis gives grounds to assert that among the recorded common and occasional descriptive phrases are dominated by those that are part of the semantic type "Man". Secondary nominations are semantic and formal-grammatical polyfunctionality, the breadth of the spectrum of axiological tone. Negatively connoted descriptive inversions have higher productivity, which testifies to the complexity and contradictions of life in Ukraine.*

Key words: *political discourse, paraphrases, periphrastic field, semantic type "Man", semantic type "Social development", pejorativeness.*

Надійшла до редакції 30.10.20

Прийнято до друку 22.11.20

СТРУКТУРНО-ДЕРИВАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКАЗІОНАЛІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ФЕНТЕЗІЙНИХ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА)

Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)

e-mail: l_shytyk@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5941-672X

Л. П. Юлдашева, кандидат філологічних наук,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)

e-mail: lalimduyl@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6561-8827

Статтю присвячено аналізу структурно-дериваційних особливостей авторських новотворів у жанрі дитячого та юнацького фентезі. З'ясовано сутність жанру фентезі й окреслено основні характеристики фентезійних творів. Витлумачено зміст поняття «оказіоналізм», проаналізовано наявні класифікації. Акцентовано увагу на тому, що кожен авторський новотвір функціонує як джерело знань, ключ до розуміння вигаданої автором оригінальної культури, етносу, слугує для розуміння цінностей, традицій, звичаїв.

Доведено, що на позначення нових реалій «іншого» світу автори-фентезійники використовують уже відомі слова з іншою семантикою та вигадують нові, щоб позначити речі, яких у реальному житті не існує. З'ясовано, що okazіональні номінативні одиниці утворені морфологічним (суфіксальним, префіксальним, складанням) та неморфологічним (лексико-семантичним, морфолого-синтаксичним і лексико-семантичним) способами словотворення.

Ключові слова: okazіоналізми, «інший» ірраціональний світ, структурно-дериваційні типи, морфологічні способи словотвору, неморфологічні способи словотвору, українські фентезійні твори для дітей і юнацтва.

Актуальність. Художня література, відображаючи загальний розвиток мови, прагне знайти власні образні засоби, сприяє створенню індивідуально-авторських слів – okazіоналізмів. Okazіоналізми – це нестандартні мовленнєві утворення, які мають низку особливостей, що вирізняють їх в арсеналі інших лексичних одиниць. Це авторські неологізми, побудовані за нормами української мови в умовах відповідного контексту як лексичний засіб художньої виразності. Вони відображають особливості світобачення автора твору, розширюють образний потенціал і слугують одним зі способів творення мовної гри.

Основним джерелом поповнення okazіонального корпусу мови є сучасна фентезійна література для дітей і юнацтва. Українському фентезі притаманний автентичний характер. Як літературний експеримент цей жанр не має аналогів і заслуговує на всебічне дослідження, адже українська література на сучасному етапі перебуває в пошуках самоідентичності. Враження достовірності, реальності художнього простору й часу сформоване у фентезі за допомогою особливого вигаданого фантастичного тла. Сам жанр спонукає письменників створювати засоби, які слугують для врізноманітнення художнього простору творів – вигаданих географічних назв, імен персонажів тощо. Кожен новотвір є джерелом знань, він, виконуючи художню й номінативну функції, постає своєрідним ключем до придуманої автором нової культури, етносу, що розкриває сутність його цінностей, традицій, звичаїв, а отже, дає приховану додаткову інформацію читачеві. З огляду на це актуальність теми зумовлена, по-перше, динамічним розвитком жанру фентезі, по-друге, активним авторським словотворенням у межах цього різновиду та функціонуванням великої кількості okazіональної лексики у творах для дітей і юнацтва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Уже в роботах зі словотворення Я. Грімма, Ф. де Соссюра, Л. Щерби помітно зацікавлення питаннями okazіоналізмів. Серед сучасних студій вирізняються праці І. Андрусак, М. Белозьорова, М. Жулінської, А. Левицького, С. Нешко, І. Рец, І. Рожнової, О. Щербакової, А. Янкова та ін. Водночас у науковій парадигмі існує прогалина в аналізі авторських новотворів, що функціують у фентезійних творах, що й зумовлює потребу в їх дослідженні.

Мета статті полягає в аналізі структурно-дериваційних особливостей авторських новотворів у сучасній українській фентезійній літературі для дітей і юнацтва.

Матеріали і методи дослідження. Джерелами фактичного матеріалу слугували сучасні фентезійні твори для дітей і юнацтва: «Ельбер: Вогнедан, Повелитель» М. Горностаєвої, «Чудове Чудовисько та погане Поганисько» О. Дерманського, «Вуйко Йой і Лишення» Г. Малик, «Пригоди Алі в країні Недоладії» Г. Малик, «Шмагія» Г. Л. Олді, «Діти переступу» Н. Савчук.

У процесі дослідження використано як основний метод лінгвістичного опису мовних фактів – для інвентаризації, систематизації й класифікації okazіоналізмів; методика дериваційного аналізу – для виявлення механізмів творення okazіоналізмів.

Результати дослідження та їх обговорення. Результат пізнання письменником-фентезійником навколишнього світу відображено в його творі за допомогою мови, а мовні особливості не є випадковими – вони відтворюють реалії створеного світу. Специфічним маркером жанру фентезі є також введення додаткових засобів формування художньої системи твору, серед яких розрізняють зорові та мовні засоби. До зорових належить використання вигаданих алфавітів, намальованої карти світу; до мовних – створення оригінальних мов, а також використання вигаданих індивідуально-авторських імен, назв та реалій – okazіоналізмів. Саме вони є підґрунтям будь-якого твору фентезі, сприяють виявленню особливостей лінгвокреативної діяльності людини, вербальних механізмів її адаптації до світу. Ці одиниці стають зрозумілими завдяки змісту й загальному задумові автора, оскільки існують як контекстно зумовлені, експресивно навантажені, вбирають семантику сусідніх знаків [4].

Картина «іншого» світу є опосередкованою картиною світу, в основі якої лежать його елементи та структура. Вона опосередкована двічі – мовою та індивідуально-авторською реальною концептуальною картиною світу. У кожному фентезійному творі представлена не лише автентична можлива картина світу, а й концептуальна та мовна.

Фентезі – досить специфічний жанр, оскільки в ньому гармонійно поєднані риси багатьох жанрів та літературних течій: казки, міфу, героїчного епосу, авантюрного роману, а також особливості романтичних творів. Українські письменники Д. Громов та О. Ладигенський (колективний псевдонім Г. Л. Олді) вважають основною ознакою фентезі наявність «магів-баронів-драконів, ельфів-гномів-благородних воїнів, умовного європейського середньовіччя» [7]. Є. А. Дрозд кваліфікує фентезі як «сучасну казкову літературу, написану в Новий час для сучасного читача. Це романи й розповіді про чарівників і героїв, драконів, ельфів, демонів, гоблінів і гномів, про магічні персні й заховані скарби, потонулі континенти і забуті цивілізації з використанням реальної або вигаданої міфології» [2, с. 15]. С. В. Шамякіна виокремлює чотири типи головних героїв у фентезі: маг, воїн, воїн і маг водночас, звичайна людина [9, с. 1].

Жанрові фентезі загалом притаманна низка характеристик: 1) наявність вторинного світу; 2) залучення окремих казкових та міфологічних персонажів; 3) ідеалізм; 4) естетизм; 5) переоцінка ролі добра і зла; 6) циклічність творів.

Основним чинником появи okazіоналізмів є потреба в незвичайних, виразних засобах, яка може виникнути в мові, особливо в художній. Okazіональне слово залежить від контексту, у якому воно функціонує, подекуди може втрачати своє значення поза контекстом. Виконуючи художню функцію в тексті, okazіоналізми не виходять із нього, не

стають системними одиницями й назавжди зберігають свіжість і новизну саме у своєму контексті, тому їхня інтерпретація здебільшого повністю залежить від цього.

А. Є. Левицький називає чинники, що спонукають до формування індивідуально-авторських утворень:

- необхідність точно передати думку (узуальних слів для цього може бути недостатньо);
- прагнення автора стисло висловити думку (новотвір може замінити слово-сполучення й навіть речення);
- потреба увиразнити своє ставлення до предмета мовлення, дати йому характеристику, оцінку;
- прагнення своєрідним виглядом слова звернути увагу на його семантику, змусити читача поглянути на речі з іншого боку;
- потреба уникнути тавтології;
- необхідність зберегти ритм вірша, забезпечити риму, домогтися потрібної інструментовки [5, с. 114].

На думку Ю. А. Зацного, термін *оказіональний* сам собою констатує, що слово виникло в мовленні, але не закріпилося в мові. До *оказіоналізмів* дослідник зараховує всі інновації, які утворилися для розв'язання комунікативних проблем, але не ввійшли до лексичної системи тієї чи тієї мови [3, с. 15–16].

Існує декілька класифікацій *оказіоналізмів*. О. А. Земська диференціює їх за способом творення. До першої групи дослідниця зараховує *оказіоналізми*, створені з порушенням законів системної продуктивності словотвірних типів. Другу групу формують авторські новотвори, побудовані за зразком непродуктивних у ту чи в ту епоху типів. До третьої групи входять *оказіоналізми*, що не належать до словотвірних типів. Отже, на думку дослідниці, *оказіональне слово* – це завжди порушення норми й законів словотворення [4, с. 40].

І. С. Улуханов аналізує узуальні, за його класифікацією «чисті», способи творення *оказіональних слів*, які, зокрема, диференційовані на прямі і зворотні. До прямих належать суфіксація, префіксація, постфіксація, субстантивація, складання, зрощення, неморфемне скорочення або скорочення за аббревіативним принципом; до зворотних – десуфіксація, депрефіксація, депостфіксація [8].

Ю. Б. Мартиненко виокремлює три групи *оказіоналізмів*:

1) морфологічно інтерпретовані слова – *оказіоналізми*, утворені за законами словотворення: складання основ; скорочення імені людини; субстантивація; афіксація; назва героїв літерами або ініціалами; перехід загальних назв у власні;

2) звуконаслідування, або звукопис, – слова, спрямовані радше на емоційне сприйняття, аніж на свідоме осмислення;

3) слова, створені за словотвірними моделями, які, хоч і не відомі в мові, але не суперечать словотвірній системі й нормі: заміна літер у традиційному антропонімі; контамінація; порушення граматичного оформлення слова; переміщення наголосу; саркастичний неологізм [6, с. 46].

Серед класифікацій *оказіональних слів* нам імпонує типологія, запропонована Н. Г. Бабенко. Дослідниця виокремлює такі типи авторських новотворів:

1) фонетичні *оказіоналізми* – позбавлені змісту звукові комплекси, що лише за формою нагадують слова; автор пропонує звуковий комплекс як новотвір, вважаючи, що він містить деяку семантику, зумовлену фонетичними значеннями звуків;

2) словотвірні *оказіоналізми*, утворені комбінацією різних узуальних основ та афіксів відповідно до словотвірної норми; зрідка трапляються утворення лексичних *оказіоналізмів* лексико-синтаксичним і морфолого-синтаксичним способами;

3) граматичні (морфологічні) okazіоналізми – утворення, у яких лексична семантика не відповідає граматичній формі, а неможливе в системі мови виявляється можливим в авторському тексті завдяки творчому розвитку лексичного значення слова;

4) семантичні okazіоналізми – результат появи семантичних зрощень, які істотно перетворюють семантику вихідної узуальної лексики, ужитої в художньому контексті; для них характерні такі ознаки: дискурсивність, антропоцентричність, семантична деривативність, новизна й непередбачуваність, контекстуальність, незафіксованість у словниках;

5) фразеологічні okazіоналізми – це okazіональні словосполучення, мотивовані стійким сполученням слів;

6) графічні okazіоналізми, що відрізняються виділенням іншим кеглем окремої частини слова [1].

Для фентезійних okazіоналізмів характерні ті самі способи словотворення, якими послуговується мова загалом: морфологічний (суфіксальний, префіксальний, складання основ), лексико-семантичний (переосмислення слів загальнонаціональної мови на основі когнітивних процесів метафоризації й метонімізації), морфолого-синтаксичний (конверсія) та лексико-синтаксичний (зрощення синтаксичного словосполучення в одне слово).

За будовою виокремлюємо прості (зокрема й афіксально ускладнені), складні та складені фентезійні okazіоналізми. До простих належать утворення, що мають один корінь: *елли*, *астеонці* (1). Серед них переважають похідні, утворені афіксальним способом, зосібна суфіксальним (*моозці* (5) від назви країни *Мооз*, *Зоряниця* (1) – від *зоря*, *Світлян* (1) – від *світло*, *Квітан* (5) – від *квіт*, *Еллон* (1) від назви народу *елли*; *Веданг* (5) від індійського *Веди*, *Гарбузяник* (2) від *гарбуз*, *Чаруня* (5) від *чари* та ін.), зрідка – префіксальним (*Недокухар*, *Недоград*, *Недописар* та ін. (4)). Зокрема, Г. Малик у повістці-казці «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» всі оніми створює за однією моделлю: до основи додає префікс *недо-*, напр.: *Недоладько*, *Недоштанько*, *місто Недоград*, *Перший Недорадник*, *Недопелюшка*, карлик *Недочеревик*, годинник *Недождень*, *Недоборода* й *Недовус*. Уживання префіксів, що мають заперечну (частково заперечну) та негативну семантику, демонструє реалізацію на мовному рівні механізму опозиції.

Okazіоналізм *нихоніанці*, використаний у романі «Шмагія» Г. Л. Олді для номінації послідовників одного з найсильніших магів *Нихона Сивочола*, утворений завдяки приєднанню до антропонімічної лексики *Нихон* українського суфіксального форманта *-анц(и)* – продуктивного суфікса, уживаного для формування іменників на позначення осіб за національністю та територіальною ознакою. Суфікс *-чан(и)* з подібною семантикою використано в слові *ятрівчани*, що означає назву одного з народів у романі Г. Л. Олді. Гіпотетично okazіоналізм є похідним від українського іменника *ятрівка* – «дружина чоловічого брата», тому внутрішня форма лише частково відображає призначення названого okazіоналізму. Зафіксовано okazіоналізм-демінутив, у якому семантика зменшеності, емоційної оцінності, інтимності виражена суфіксом на означення здрібнілості, напр.: *Вітройко* (6).

Серед морфологічних способів творення okazіоналізмів переважає складання як один із найпоширеніших морфологічних механізмів. Найчастіше за допомогою цього способу утворено антропоніми за вже відомими словотвірними моделями, хоч трапляються випадки, коли неможливо встановити дериваційну схему або однозначно назвати твірні слова, напр.: *Данаділ* (5); *Винозір* (1), *слонопір* (2) та ін.

Серед складних утворень виокремлюємо три моделі композитів. Частина okazіоналізмів сформована за моделлю «*N + V*», напр.: *чаропліт* (5); *Свинобій* (2), *Родослав*, *Воїрад* (1). Зокрема, у романі М. Горностаєвої «Ельбер: Вогнедан, Повелитель» використано лексику *сонцеслави* для позначення одного з народів держави Ельбер. Okazіональне утворення виникло завдяки поєднанню основ українських слів – іменника *сонце* та дієслівної основи лексики *славити*. Семантика okazіоналізму експлікована в його

внутрішній формі, оскільки *сонцеслави* належали до язичницьких народів та, як відомо, поклонялися силам природи, серед яких, за язичницькою міфологією, найголовнішим був бог сонця. Моделі словоскладання також представлені конструкцією «*N + N*», напр.: *Зоредива, Горовлада* (1), *Реп'яхокрил, Спиноок* (2). Частина okazіоналізмів утворена за моделлю «*A + N*», напр.: *Срібноліс* (5), *Чорноград* (6).

Складені okazіоналізми переважно утворені на основі переосмислення, напр.: *Долина Змій, Змієва Фортеця, Палац Саламандр* (6). Серед новотворів наявні багатоструктурні елементи на кшталт *Ті-Що-Над-Нами* (2); *Мишеня, Яке Не Хотіло Вирости Великим, Не-Дуже-Чемна-Жаба* (3). У наведених прикладах когнітивний механізм аналогії задіяний під час лексикалізації синтаксичної одиниці.

До неморфологічних способів належить утворення нових слів, переважно на позначення расової та соціальної належності, із так званою «нульовою» внутрішньою формою, тобто з повністю затемненою семантикою. Антропонімічні моделі імен соціальних та національних груп зазвичай немотивовані, напр.: *ватейли, кедаги, гарасці, лелеги* (1) тощо.

Для створення цілковито нового світу, який хоч трохи має бути схожим на світ людей, автори-фентезійники використовують вторинну номінацію, основою якої є процес метафоризації. Основний механізм цього когнітивного прийому відбувається за допомогою асоціативного комбінування загальних ознак двох різних об'єктів. Це є одним з основних джерел словотворення нової лексики, тому що багато слів метафорично змінюють свої конотації в процесі формування.

Унаслідок метафоричного перенесення виникли антропоніми *Рибка, Нагідка* (1); *Лілея, Дракон, Чорна Троянда, Біла Ружа, Вишенька* (5); *Врода* (6); топоніми *Золота Яцірка, Лелече Гніздо* (5) та ін. Зокрема, власна назва *Лелече Гніздо*, первинним значенням якої є «влаштоване або пристосоване місце для відкладання яєць і виведення пташенят», у романі Г. Л. Олді означає замок. В антропонімах *Біла Ружа, Чорна Троянда* (5) відбулося метафоричне перенесення, ознакою якого є зовнішня характеристика носіїв імен. Нові назви утворені внаслідок переходу загальних назв у власні. Отже, відбувся процес персоніфікації та перекатегоризації. Метафора слугує одним із найпродуктивніших джерел появи нових компонентів у семантичній структурі вже наявних одиниць.

Низка номенів утворена внаслідок ускладнення словотворчого процесу метонімічним перенесенням: опущено кваліфікаційний іменник, а прикметник набув іменникових ознак (морфолого-синтаксичний спосіб, субстантивація), напр.: *боговірні, бронзовошкірі, гостровухі, дивні, кругловухі* (5).

Зафіксовано складні okazіоналізми, утворені неморфологічним лексико-синтаксичним способом унаслідок злиття компонентів синтаксичного словосполучення, перший із яких – дієслово наказового способу, а другий – іменник, напр.: *Стражислав* (1), *Бранибор, Владияр* (5), *Будимир, Падивраг* (6).

Висновки і перспективи. У фентезійних творах постає абсолютно новий чарівний світ завдяки залученню okazіональної лексики на позначення нових реалій «іншого» світу. Для цього автори використали вже відомі слова з іншою семантикою та вигадали нові, щоб позначити речі, яких у реальному житті не існує.

У процесі дослідження з'ясовано, що найбільша кількість okazіональних слів утворена неморфологічним способом за допомогою вторинної номінації – метафоризації. Достатньо багато непохідних нових слів. Значно менше okazіональних слів утворено морфологічним способом, зокрема складанням та афіксацією. Незначна кількість авторських лексем утворена морфолого-синтаксичним та лексико-синтаксичним способами.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні концептуально-семантичних особливостей авторських новотворів у сучасній українській фентезійній літературі для дітей і юнацтва.

Список використаної літератури

1. Бабенко Н. Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ. Калининград : КГУ, 1997. 84 с.
2. Дрозд Е. Фэнтези: пробуждение спящих богов. *Всемирная литература*. Москва, 1997. № 11. С. 12–17.
3. Зацний Ю. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя : Книга, 2001. 385 с.
4. Кубрякова Е. С. Деривация, транспозиция, конверсия. *Вопросы языкознания*. Москва, 1974. № 5. С. 64–76.
5. Левицький А. Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі сучасної англійської мови). *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. Вип. 23. Житомир, 2005. С. 16–21.
6. Мартиненко Ю. Б. Антропонимы-неологизмы в творчестве Велимира Хлебникова. *Диалог 2002. Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: материалы международной конференции*. Москва, 2002. С. 47–51.
7. Олди Г. Л. Интервью : сборник статей, посвященных русской фантастике. URL : <http://www.rusf.ru/oldie/rec/rec75.htm> (дата звернення : 09.10.2020).
8. Улуханов И. С. Окказиональные чистые способы словообразования в современном русском языке. Москва : ЭНИ «Известия АН». Серия литературы и языка, 1992. С. 3–17.
9. Шамякина С. В. Литература фэнтези: дифференциация понятия и жанровая характеристика. URL : <http://www.bsu.by/Cache/pdf/209023.pdf> (дата звернення: 01.07.2020).

Список використаних джерел

1. Горностаева М. Ельбер : Вогнедан. Повелитель. URL :http://chtyvo.org.ua/authors/Hornostaieva/Elber_Vohnedan_Povelytel/ (дата звернення: 01.08.2020).
2. Дерманський О. Чудове Чудовисько і погане Поганисько. URL : <https://libking.ru/books/child-/child-tale/351960-sashko-dermanskiy-chudove-chudovisko.html> (дата звернення: 21.08.2020).
3. Малик Г. Вуйко Йой і Лишєня. URL : <http://maxima-library.org/opds/b/433766> (дата звернення: 23.08.2020).
4. Малик Г. Пригоди Алі в Недоладії. URL : https://royallib.com/book/malik_galina/nezvichayn_prigodi_al_v_kran_nedolad.html (дата звернення: 25.08.2020).
5. Олді Г. Л. Шмагія. Київ : Зелений пес, 2006. 338 с.
6. Савчук Н. Діти переступу. Тернопіль : Богдан, 2017. 416 с.

References

1. Babenko, N. (1997). Okkazional'noe v khudozhestvennom tekste. Strukturno-semanticheskij analiz [Occasional in a literary text. Structural and semantic analysis]. Kaliningrad : KGU, 84 (in Russ.).
2. Drozd, E. (1997). Fentezi: probuzhdenie spyashchih bogov [Fantasy: the awakening of the sleeping gods]. In : *Vsemirnaya literature [World literature]*. Moskva, № 11, 12–17 (in Russ.).
3. Zatsnyi, Yu. (2001). Mova i suspilstvo: zbahachennia slovnykovoho skladu suchasnoi anhliiskoi movy [Language and society: enriching the vocabulary of modern English]. Zaporizhzhia : Knyha, 385 (in Ukr.).
4. Kubryakova, E. S. (1974). Derivaciya, transpoziciya, konversiya [Derivation, transposition, conversion]. In : *Voprosy yazykoznaniya [Questions of Linguistic]*. Moskva, № 5, 64–76 (in Russ.).
5. Levytskyi, A. (2005). Aktualni problemy rozvytku neolohii (na materialy suchasnoi anhliiskoi movy) [Current problems of neology development (based on modern English)]. In : *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka [Bulletin of I. Franko Zhytomyr State University]*. Vyp. 23. Zhytomyr, 16–21 (in Ukr.).
6. Martinenko, Y. B. (2002). Antroponimy-neologizmy v tvorchestve Velimira Khlebnikova [Anthroponyms-neologisms in the works of Velimir Khlebnikov]. In : *Dialog 2002. Komp'yuternaya lingvistika i intellektual'nyye tekhnologii: materialy mezhdunarodnoy konferentsii [Dialogue 2002. Computational linguistics and intellectual technologies: materials of the international conference]*. Moskva, 47–51 (in Russ.).
7. Oldi, G. L. Interv'yu : sbornik statej, posvyashchennyh russkoj fantastike [Interview: a collection of articles on Russian fiction]. Available at : <http://www.rusf.ru/oldie/rec/rec75.htm> (data zvernennya : 09.10.2020) (in Russ.).
8. Uluhanov, I. S. (1992). Okkazional'nye chistye sposoby slovoobrazovaniya v sovremennom russkom yazyke [Occasional pure ways of word formation in modern Russian]. Moskva : ENI «Izvestiya AN». Seriya literatury i yazyka, 3–17 (in Russ.).
9. Shamyakina S. V. Literatura fentezi: differenciaciya ponyatiya i zhanrovaya harakteristika [Fantasy literature: concept differentiation and genre characteristics]. Available at : <http://www.bsu.by/Cache/pdf/209023.pdf> (data zvernennya: 01.12.2019).

L. V. SHYTYK, L. P. YULDASHEVA. STRUCTURAL-DERIVATIVE CHARACTERISTICS OF OCCASIONALISMS (ON THE BASIS OF FANTASY WORKS FOR CHILDREN AND YOUTH)

Summary. Introduction. *Fantasy is one of the literary genres of fiction, the action of which takes place in a fictional “other” world, where the wonders and fiction of our world are reality. An important lexical indicator of fantastic works is the presence of author’s innovations.*

Purpose. *The purpose of the article is to comprehensively analyze the structural and derivational features of the author’s innovations in modern Ukrainian fantasy literature for children and youth.*

Methods. *To achieve this goal involved the following methods: linguistic description and method of derivation analysis.*

Results. *Occasionalisms are speech units formed by writers according to standard and new word-forming models, the appearance and meaning of which are determined by the context. The phenomenon of episodic formation consists in its dialectical connections with language and speech and represents a dual nature: on the one hand, the occasional word is a product of speech activity, on the other – the language system is the basis for creating new words according to certain models. In linguistics there are phonetic, word-forming, grammatical, semantic, phraseological and graphic occasionalisms.*

The creation of nominative units is a complex speech-mental process that implements different cognitive and speech mechanisms at the same time. Cognitive mechanisms of analogy and association are involved in the processes of creating occasionalisms.

Occasionalisms are characterized by morphological and non-morphological derivation. Non-derivative occasionalisms have an opaque internal form and represent the main nomination. Most occasionalisms have a secondary nomination. Metaphorization is a productive way of forming secondary names. Metaphors give an understanding of the new, because it is already known and fixed in the form of the meaning of the language unit.

Some author’s innovations were formed in a morphological-syntactic way. Morphological way of creating occasionalisms, such as compounding and affixation, are also common.

Originality. *The originality of the scientific research lies in the complex analysis of the episodic vocabulary of the fantasy genre; in a disclosure of linguistic mechanisms of creation of occasionalisms; in a categorization of various nominative units objectified in the language.*

Conclusion. *It is concluded that a completely new magical world appears in the fantasy literature due to the involvement of episodic vocabulary to denote the new realities of the “other” world. To do this, the authors used already known words with different semantics and invented new ones to denote things that do not exist in real life.*

The study showed that the largest number of random words is formed non-morphologically with the help of a secondary nomination – metaphorization. Quite a lot of non-derivative new words are detected. Much less random words are formed morphologically, in particular by compounding, affixes. A number of author’s nominations are formed in a morphological-syntactic and lexical-semantic ways.

We see the prospect of further research in the study of conceptual and semantic features of authorial innovations in modern Ukrainian fantasy literature for children and youth.

Key words: *occasionalisms, “other” irrational world, structural-derivational types, morphological ways of derivation, non-morphological ways of derivation, Ukrainian fantastic works for children and youth.*

Надійшла до редакції 06.04.20

Прийнято до друку 08.05.20

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ МЕНТАЛЬНОГО СВОЕОБРАЗИЯ ТУРЦИИ

*Бак Хади, доктор филологических наук, заведующий кафедрой
русского языка и литературы*

Ататюркский университет (Эрзурум, Турция)

e-mail: bak.86@list.ru

Orcid 0000-0001-6455-1504

Изучение фразеологии позволяет не только увидеть фразеологическую систему изучаемого языка, но и получить представление об истории, традициях, обычаях, культуре носителей данного языка, реконструировать языковую картину мира носителей конкретного языкового коллектива. В статье на примере анализа фразеологизмов с названиями животных рассматривается отражение ментального своеобразия в турецком языке. Наиболее часто с проблемой национального своеобразия идиом сталкиваются именно переводчики, поскольку подбор эквивалентных выражений часто затруднён религиозной, национальной или геополитической составляющей фразеологизма. Многие из пословиц не имеют эквивалентов в других языках. При изучении зоонимов в составе фразеологизмов особенно ярко проявляется их национальная специфичность. Автор советует придерживаться классификации, предложенной исследователем А. Калютой, который, рассматривая соотношение русских и турецких фразеологизмов с точки зрения возможностей перевода на русский язык, предлагает разделить идиомы с зоонимами на три группы. Выражения первой группы похожи семантически и структурно, а также имеют сходную понятийную основу. Ко второй группе относят выражения, близкие по значению и контексту употребления, но различающиеся внутренней образностью, в том числе упоминанием другого животного. Третью группу составляют выражения, к которым невозможно подобрать эквивалент с названием животного. Приведены примеры перевода фразеологизмов каждой из групп.

Ключевые слова: фразеологизмы, зоонимы, национальная специфичность, перевод на русский язык.

Актуальность. Фразеологизмы, а также близкие к ним пословицы и поговорки закрепляются в языке в результате многовекового отбора многими поколениями носителей языка. Устойчивые выражения являются эталонами и стереотипами обыденного менталитета народа и выполняют роль культурных знаков.

Поэтому исследование фразеологизмов позволяет не только увидеть фразеологическую систему изучаемого языка, но и получить представление об истории, традициях, обычаях, культуре носителей данного языка. Сегодня интерес к изучению различных аспектов турецкой фразеологии не ослабевает. Это показывает тематика современных когнитивных исследований, а также лексикографические труды, например, Aksoy Ömer A. [10] – один из самых популярных фразеологических словарей Турции.

Анализ последних исследований и публикаций. За последние двадцать лет на материале турецкой фразеологии были исследованы такие вопросы, как отражение времени и пространства, специфика цветообозначений, особенности речевого этикета, анализ национально-культурных концептов турецкого языка. В российском, украинском и белорусском языкознании есть исследования национальной специфики идиом [1; 2; 3], а также употребления фразеологических единиц в тексте [4; 5].

Цель статьи – рассмотреть отражение ментальной самобытности в турецком языке на примере анализа фразеологизмов с названиями животных.

Результаты исследования и их обсуждение. Наиболее часто с проблемой национального своеобразия идиом сталкиваются именно переводчики, поскольку подбор эквивалентных выражений часто затруднён религиозной, национальной или геополитической

тической составляющей фразеологизма. Например, русское выражение *Метать бисер перед свиньями*, которое означает «напрасно доказывать что-либо тому, кто не способен или не хочет понять этого», взято из Евангелия. Разумеется, в турецкой культурной традиции, основанной на Коране, такой фразеологизм невозможен. В качестве эквивалента рассматривается выражение *Ayıya kaval çalmak* (играть на свирели медведю): «пытаться рассказать что-нибудь несообразительному, бестолковому человеку». Как видим, выражения близки по значению, но различаются своими ассоциативными признаками.

Сравним выражения *Водить за нос* (обманывать, вводить в заблуждение) и *Kukla gibi oynatmak* (буквально: показывать, как куклу; всё делать по желанию кого-нибудь). В русском языке фразеологизм возник под влиянием ярмарочного развлечения: на ярмарке публику развлекали медведями, которых водили на верёвке, привязанной к кольцу в носу. В турецком языке, по одной из версий, этот фразеологизм возник под влиянием народного развлечения – кукольного театра «Карагез и Хадживат». Легко заметить, что, при схожести семантики, внутренняя форма этих выражений различна.

Как отмечают исследователи, своеобразие быта и жизни народа находит свое отражение в речевом этикете. В турецкой фразеологии можно найти наиболее традиционные обороты вежливости. Например, *kolay gelsin* (дословно: пусть будет легко) – «пожелание поменьше трудностей в работе», *geçmiş olsun* (дословно: пусть будет в прошлом) – «пожелание скорейшего выздоровления» [1, с. 22–23].

В связи с этим необходимо также отметить фразеологический оборот *hoşgeldine gitmek* (дословно: идти, чтобы сказать «Добро пожаловать») – «нанести первый визит новым переехавшим соседям». Это сочетание подчеркивает важность отношения с соседями. Именно эта традиция особенно ярко выражена в турецких пословицах: *Ev alma, komşu al* – дословно: не покупай дом, покупай соседа.

В некоторых выражениях упоминаются специфические блюда восточной кухни: *не спи, когда готовишь кебаб*; *никто не скажет, что его айран кислый*; народные музыкальные инструменты: *что приходит от барабана, то уходит к зурне* (легкие деньги не живут); *барабанный бой приятней слушать издали* (славны бубны за горами) и др. [6, с. 178].

Особое внимание исследователей привлекают фразеологизмы, включающие зоонимы – названия животных. Связано это с древними мифологическими представлениями, когда человек переносил некоторые свойства животных на людей. Многие сравнения с животными укрепились в языке в качестве эталонов.

При изучении зоонимов в составе фразеологизмов особенно ярко проявляется их национальная специфичность. Как справедливо отмечает А. Ыылдырым, «у носителей русского языка *лошадь* ассоциируется с «загруженной, выносливой женщиной», а также с «человеком, занимающимся тяжелым физическим трудом», а в носителя турецкого языка – с «красивой, сексуальной, привлекательной женщиной» [7, с. 35].

Многие из пословиц не имеют эквивалентов в других языках. Например: *Переходя через мост, и медведя дядей назовешь*. Интересно, что в украинской литературе эту пословицу использует П. Загребельный в романе «Роксолана», действие которого, как известно, разворачивается в Турции. Так, Рустем, вынужденный скрывать свое истинное отношение к султану Сулейману, размышляет: «Вот засяду в султанском диване, – мрачно думал Рустем, – тогда уж скажу им всем. А пока туда пробираешься, нужно наступать себе на хвост. Переходя через мост, и медведя дядей назовешь, а свинью теткой» [8, с. 326]. В приведенном фрагменте видим отсылку еще к одной турецкой пословице (букв. *в чужих краях нужно держать хвост поджатым*).

Нам представляется интересной классификация, предложенная исследователем А. Калютой [9, с. 3]. Рассматривая соотношение русских и турецких фразеологизмов с точки зрения возможностей перевода на русский язык, автор предлагает разделить

идиомы с зоонимами на три группы. Выражения **первой группы** похожи семантически и структурно, а также имеют сходную понятийную основу. Например:

Гора родила мышь – Dağ fare doğurdu;
Дарёному коню в зубы не смотрят – Beleş atın dişine bakılmaz;
Гоняться за двумя зайцами – İki tavşanı birden kovalamak;
Чувствовать себя, как рыба в воде – Kendini suda balık gibi hissetmek;
Знает кошка, чьё мясо съела! – Süt dökmüş kediye dönmek.

Такие фразеологизмы даже вне контекста обладают близкими значениями. Они могут использоваться в одинаковой ситуации как русскими, так и турками. Перевод таких единиц не представляет затруднений, во многом благодаря тому, что в них отсутствует национальный колорит. Многие из этих выражений произошли из одного мифологического или литературного источника.

Ко второй группе относят выражения, близкие по значению и контексту употребления, но различающиеся внутренней образностью, в том числе упоминанием другого животного. *Соловья баснями не кормят*, – скажет русский в ситуации, когда турок произнесёт: *Aç ayı oynamaz* (букв. голодный медведь не танцует – цыгане в Турции на потеху публике заставляли медведя танцевать). Ср. также:

Толстый, жирный, как свинья – Dana (öküz) gibi şişman (толстый, как бычок (бык);
Смотреть, как баран на новые ворота – İneğin trene baktığı gibi (смотреть, как корова на поезд);
Ворон ворону глаз не выклюет – Kurt kurdu yemez; Karga karganın gözünü korkutmaz;
Лучше синица в руках, чем журавль в небе – Bugünkü tavuk yarınki kazdan daha iyidir; Eldeki baştankara (bir tür kuş), gökyüzündeki turnadan daha iyidir;
Делать из мухи слона – Pireyi deve uarmak;
С паршивой овцы хоть шерсти клок – Deveden bir tüy koparmak kârdır; Sinekten fiil uarmak;

Разбираться в чём-нибудь, как свинья в апельсинах – Eşek hoşafıtan ne anlar (anlamaz); Bir şeyi domuzun portakaldan anladığı gibi anlamak.

Турецкие идиомы отражают как религиозные представления, так и другие особенности жизни турецкого народа. Например, в турецких пословицах не популярно упоминание свиней, содержание и разведение которых запрещено по религиозным соображениям, зато нередко упоминаются типичные для фауны Турции верблюды, осел и ишак: *чужого ишака ищут, песни напевая; нацепи на ишака золотой повод, он все равно ишаком останется; кто осла на крышу затащил, тот сам его и снимает; позвали осла на свадьбу; если ишаку подрезать уши, он все равно скакуном не станет; даже осел на одном месте два раза не падает; что осел понимает в компоте?; если верблюд увидит свой горб, он бросится в пропасть; верблюду горб не в тягость; пучок травы может завести верблюда в пропасть* и др.

Как отмечает А. Калюта, «если русский *делает из мухи слона*, то турок – *из блохи верблюда* (Pireyi deve uarmak). Если русский о не разбирающемся в чём-то человеке скажет, что он понимает в этом, как *свинья в апельсинах*, то турок припомнит ишака: *Eşek hoşafıtan ne anlar* (дословно: понимает, как ишак в компоте)» [9, с. 4].

Привычным русской природе синице и журавлю в пословице *Лучше синица в руках, чем журавль в небе* в турецкой пословице соответствуют другие птицы – курица и гусь: *Bugünkü tavuk yarınki kazdan daha iyidir* (дословно: лучше курица сегодня, чем гусь завтра).

Третью группу составляют выражения, к которым невозможно подобрать эквивалент с названием животного. Эти фразеологизмы особенно трудны для перевода, поскольку указывают на геополитические условия жизни народа или содержат национально-специфичные компоненты. Например, русская пословица *Не всё коту масленица* содержит указание на языческо-христианский праздник. Масленица –

восточнославянский традиционный праздник, отмечаемый в течение недели перед Великим постом. В пословице слово *масленица* становится символом беззаботной, сытой жизни. Турецкий смысловой аналог *Her gün papaz pilav yemez* (И священник каждый день плов не ест) имеет сходное значение, однако содержит совсем иные образы, в том числе, вводит национальный колорит в виде традиционного восточного блюда.

Русская пословица *Всяк сверчок знай свой шесток* содержит зооним, а турецкий аналог построен на религиозном компоненте: *Hacı Mekke'de, derviş tekkede gerek* (букв. Хаджи в Мекке, а дервиш в текке (текке – молельный дом) [9, с. 6].

Можно увидеть, что отдельные зоонимы выступают для языкового сознания в качестве своеобразных эталонов тех или иных признаков:

- смелый, как лев – *aslan gibi güçlü*;
- голодный, как волк – *kurt gibi aç*;
- хитрый, как лиса – *tilki gib kurnaz*;
- коварный, как змея – *yılan gibi sinsi*;
- тихий, как мышь – *fare gibi sessiz*;
- как кошка с собакой – *kedi köpek gibi olmak*;
- память, как у рыбы – *balık hafızalı*;
- неблагодарный, как кошка – *nankör kedi*;
- затаит обиду, как верблюд – *deve gibi kin gütmek*;
- глупый, как баран – *koyun gibi aptal*;
- тихий, как ягненок – *kuzu gibi sessiz*;
- упрямый, как козёл – *keçi gibi inatçı*;
- сильный, как медведь – *ayı gibi güçlü* ;
- трудится, как пчела – *arı gibi çalışmak*;
- трусливый, как заяц – *tavşan gibi korkak* [5, с. 89].

Выводы и перспективы. Итак, зоонимы в составе фразеологизмов дают обширный материал для реконструкции турецкой языковой картины мира. Ассоциации, связанные с животными, составляют систему взглядов многих поколений носителей языка на окружающую действительность.

Таким образом, изучение фразеологизмов позволит иностранным студентам получить более полное представление не только о фразеологии турецкого языка, но и культуре, верованиях, обычаях и традициях турецкого народа.

Список использованной литературы

1. Балыгина Е. Д. Глагольная фразеология в турецком языке: диссерт. канд. филол. наук. Москва, 2007. 202 с.
2. Буюккутлу Й. Сопоставительный анализ русских и турецких устойчивых сравнительных оборотов с зоонимами. *Культура народов Причерноморья*. 2003. № 44. С. 172–175.
3. Кузнецова И. В., Юлдашева Н. Р. Анималистическая фразеология в русском, украинском и туркменском языках. *Вестник ЧГПУ имени И. Я. Яковлева*. 2019. № 3. С. 104–109.
4. Грицева А. П., Бак Х. Варьирование фразеологических единиц. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2019. № 17. С. 13–16.
5. Бак Х. Изучение русских фразеологизмов с зоонимами как средство ознакомления иностранных студентов с русской языковой картиной мира. *Материалы Международной научно-практической конференции «Преподаватель высшей школы в XXI веке»*. Ростов, 2020. С. 89–95.
6. Йылдырым А. Роль русских зоонимов в преподавании в лингвистическом аспекте. *Сборник научных статей по материалам Съезда преподавателей русского языка в Южном федеральном округе*. Таганрог, 2019. С. 158–162.
7. Erdoan G. Türk atasözleri ve deyimlerinde müzik kültürümüz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2015. Cilt : 8 Sayı, 38. S. 174–182.
8. Загребельный П. А. Роксолана. Полная история великолепного века. Москва : АСТ, 2019. 392 с.
9. Калюта А. М. Русские и турецкие фразеологизмы с зоонимическим компонентом. *Вторые чтения, посвященные памяти профессора В. А. Карпова*. Минск : Изд. центр БГУ, 2008. С. 91–98.
10. Aksoy Ömer A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Ankara : İnkılap Yayınları, 1993. 219 с.

References

1. Balygina, E. D. (2007). Glagol'naja frazeologija v tureckom jazyke [Verb phraseology in Turkish language]. PhD dissertation (Russian language). Moskva. 202 [in Russ.].
2. Bujukkutlu, J. (2003). Sopostavitel'nyj analiz russkih i tureckih ustojchivyh sravnitel'nyh oborotov s zoonimami [Comparative analysis of Russian and Turkish stable comparative syntaxes with zoonyms]. Kul'tura narodov Prichernomor'ja [Culture of people of the Black Sea region]. № 44. 172–175 [in Russ.].
3. Kuznecova, I. V., Juldaseva N. R. (2019). Animalisticheskaja frazeologija v russkom, ukrainskom i turkmenskome jazykah [Animalistic phraseology in Russian, Ukrainian and Turkmen languages]. *Vestnik ChGPU imeni I. Ja. Jakovleva* [Yakovlev Chuvash State Pedagogical University Bulletin]. № 3. 104–109 [in Russ.].
4. Griceva, A. P., Bak H. (2019). Var'irovanie frazeologicheskikh edinic [The variation of phraseological units]. *Aktual'ni problemy filologii ta perekladoznavstva* [Current issues of linguistics and translation studies]. № 17. 13–16 [in Russ.].
5. Bak, H. (2020). Izuchenie russkih frazeologizmov s zoonimami kak sredstvo oznakomlenija inostrannyh studentov s russkoj jazykovoju kartinoj mira [Study of Russian phraseological units with zoonyms as means of foreign students' familiarization with Russian linguistic picture of the world]. *Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Prepodavatel' vysshej shkoly v XXI veke»* [International Scientific-Practical internet Conference «The teacher of a higher school in the XXI century»]. Rostov, 89–95 [in Russ.].
6. Jyldyrym, A. (2019). Rol' russkih zoonimov v prepodavanii v lingvisticheskom aspekte [The role of Russian zoonyms in teaching the linguistic aspect]. *Sbornik nauchnyh statej po materialam Sezda prepodavatelej russkogo jazyka v Juzhnom federal'nom okruge* [Collection of scientific articles based on the materials of the Congress of Russian language teachers in the Southern Federal District]. Taganrog, 158–162 [in Russ.].
7. Erdoan, G. (2015). Türk atasözleri ve deyimlerinde müzik kültürümüz [Our music culture in Turkish proverbs and idioms]. *Uluslararası Sosyal Arastirmalar Dergisi* [The Journal of International Social Research]. Cilt : 8 Sayı, 38, 174–182 [in Turkey].
8. Zagrebel'nyj, P. A. (2019). Roksolana. Polnaja istorija velikolepnogo veka [Roksolana. The complete history of the magnificent century]. Moskva : AST, 392 [in Russ.].
9. Kaljuta, A. M. (2008). Russkie i tureckie frazeologizmy s zoonimicheskim komponentom [Russian and Turkish phraseological units with a zoonymic component]. *Vtorye chtenija, posvjashhennye pamjati professora V. A. Karpova* [The second readings dedicated to the memory of Professor V. A. Karpov]. Minsk : BGU, 91–98 [in Russ.].
10. Aksoy Ömer, A. (1993). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü [Proverbs and Idioms Dictionary]. Ankara : İnkılap Yayınları [in Turkey].

BAK HADI. PHRASEOLOGISM AS A MEANS OF EXPRESSION OF THE MENTAL OF TURKEY

Summary. Introduction. Studying phraseology allows you not only to see the phraseological system of the language being studied, but also to get an idea of the history, traditions, customs, culture of native speakers of this language, and reconstruct the linguistic picture of the world of native speakers of a particular language group.

Purpose. The article uses the example of the analysis of phraseological units with names of animals to consider the reflection of mental originality in the Turkish language.

Results. Translators are faced the most often with the problem of national originality of idioms, as a selection of equivalent expressions is often complicated because of the religious, national or geopolitical constituent of phraseological unit. Many of proverbs do not have equivalents in other languages. At the study of zoonyms in composition phraseological units their national specificity shows up especially brightly.

Originality. The author gives the advice to hold the classification, offered by a researcher A. Kaljuta, who, examining correlation of Russian and Turkish phraseological units from the point of view of possibilities of translating into the Russian language, suggests to divide idioms with zoonyms on three groups.

Conclusions. Expressions of the first group have semantical and structural similarity, and also have similar concept basis. Translation of such units does not present difficulties in a great deal due to the absence of the national character in them. Expressions similar by meaning and to the context of the use belong to the second group, but they are different by an internal vividness, including, by mention of other animal, as the Turkish idioms reflect both religious presentations and other features of life of the Turkish people. For example, mention of pigs is not popular in the Turkish proverbs, maintenance and breeding them is forbidden by religious views, but quite typical for the fauna of Turkey camel, donkey and hack are often mentioned. The third group consists with expressions to which it's impossible to pick up an equivalent with the name of animal. These phraseological units are especially difficult for translation, because they indicate the geopolitical living conditions of population or contain nationally-specific components. Examples of translation of phraseological units of each of groups are given.

Key words: phraseological units, zoonyms, national specificity, translation into Russian.

Надійшла до редакції 10.03.20
Прийнято до друку 21.04.20

АНТРОПОНІМИ-ЖІНОЧІ ІМЕНА В СКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ: КВАНТИТАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Л. І. Лонська, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)
e-mail: L.Lonska@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0996-3586*

Статтю присвячено лінгвостатистичному дослідженню антропонімів-жіночих імен у структурі українських паремій. Усього виявлено 42 оніми, сума абсолютних частот яких становить 139. З'ясовано, що найвищу частотність має ім'я Параска та його фонетико-лексико-словотвірні варіанти: Парася, Параня, Паша (38; 15,5 %). Друге місце за абсолютною частотою посідає онім Настя (Наця) – 12 (28 %), третє – Хима (11, що становить 26 %). Із 42 онімів, ужитих у прислів'ях, лише 4 мають абсолютну частоту, вищу за 10; 17 антропонімів мають абсолютну частоту 1 (2,3 %).

Абсолютна частота застарілих одиниць, які сьогодні вийшли з ужитку, – 68, що становить 48,9 %. Визначено й середню частоту досліджуваних онімів (3, 309). Виокремлено варіаційний ряд антропонімів, на основі якого визначено їхні ранги. Установлено, що найнижчий (9) ранг мають варіанти з абсолютною частотою 1, найвищу – з абсолютною частотою 16 (42 ранг). Характеристика антропонімів засвідчує, що більшість із них не індивідуалізує особу, а має узагальнене значення: указує на людину загалом, її риси, вдачу, поведінку, спосіб життя тощо. Більшість паремій побудована на фонетичних асоціаціях, де вибір імені зумовлений мікротекстом.

Ключові слова: антропонім, лінгвостатистика, вибірка, підвибірка, абсолютна частота, відносна частота, середня частота, відносна похибка, ранг, ранжирування, варіанта, індекс концентрації, індекс винятковості.

Актуальність. Значне місце в паремійному складі мови посідають антропоніми-жіночі імена. Цей різновид антропонімів досліджено з погляду його якісних властивостей, проте його кількісні характеристики майже не з'ясовано, що й зумовлює актуальність досліджуваної проблеми, оскільки саме поєднання якісного та кількісного аналізу забезпечує ретельне вивчення мовних одиниць на більш високому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці якісний аналіз цих одиниць висвітлено достатньо: з'ясовано семантику, структуру, функції, дериваційний потенціал, відносну хронологію праслов'янської антропонімії через зіставлення власних імен давньогрецької мови й української (В. О. Горпинич) [1]; у діяхронному аспекті чоловічі імена як один із різновидів антропонімів проаналізовано в працях Р. Й. Керсти [4], Л. М. Худаша [14]; слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. проаналізувала М. О. Демчук [2]. Сьогодні активізовано дослідження антропонімів у художньому тексті, зокрема схарактеризовано функційні особливості таких одиниць на матеріалі творів І. С. Нечуя-Левицького (праці Г. А. Ярмоленко, Л. І. Лонської) [16; 10], поетів-неокласиків (О. Коваль) [5], В. Владка (Л. Кушлак) [8], В. Стуса (А. В. Лупол) [11]. Власне ім'я як засіб підвищення значущості співрозмовника є об'єктом дослідження І. Ю. Шкіцької, вона звертає увагу на прагматичну роль звертань-власних імен, на яку вказують психологи [15]. На думку Д. Карнегі, пересічну людину власне ім'я цікавить більше, ніж будь-які інші імена: воно є «найсолідшим і найважливішим для неї звуком, що вимовляється будь-якою мовою» [3, с. 107]. Динаміку жіночих особових імен м. Тернополя IX століття дослідила Н. О. Свистун [13].

Спроби лінгвостатистичних досліджень власних жіночих імен, зокрема за результатами соціологічного експерименту, зреалізувала Л. В. Корновенко, яка вказала на труднощі під час складання асоціативного портрета популярного імені, що зумовлене соціальними, психолінгвістичними чинниками та особистим досвідом інформантів, які брали участь в опитуванні [6; 7, с. 223]; Антропоніми-чоловічі імена в складі паремій у квантитативному аспекті дослідила авторка цієї статті, зокрема визначила частотність уживання цих одиниць (абсолютну, відносну, середню), відносну похибку трьох обстежених підвибірок, установила ранги досліджуваного мовного явища та з'ясувала семантику антропонімів у текстах паремій у їхньому взаємозв'язку з кількісними показниками [9].

Мета статті – зробити квантитативний аналіз антропонімів-жіночих імен у зв'язку з їхньою якісною характеристикою, зокрема, з'ясувати абсолютну, відносну та середню частоти досліджуваних імен, визначити ранги спостережених варіант, міру покриття тексту, використовуючи закон Ципфа; обчислити індекс винятковості та концентрації цих імен у пареміях.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом дослідження стала збірка «Прислів'я та приказки: Людина, родинне життя, риси характеру» (упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1990. 523 с.). Усього виявлено 42 антропоніми, сума абсолютних частот яких дорівнює 139.

Основним методом дослідження став квантитативний, суть якого полягає у встановленні залежності між якісними і кількісними характеристиками антропонімів-жіночих імен, у виявленні абсолютної, відносної та середньої частот досліджуваних одиниць, їхньому розподілі в тексті паремій, з'ясуванні індекса винятковості та концентрації, у використанні одного із законів статистичної лінгвістики – закону Ципфа, який дав змогу встановити залежність між частотою слова та його рангом.

Виклад основного матеріалу. Антропоніми на позначення жіночих імен є менш уживаними в українських прислів'ях, ніж антропоніми-чоловічі імена (див. джерело).

Досліджуваний матеріал засвідчив використання жіночих імен, що відображають українську мовну картину світу, національний менталітет нашого народу. Найбільшу абсолютну частоту має ім'я *Параска* (16, відносна частота – 38,4 %) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Абсолютні та відносні частоти антропонімів-жіночих імен

№ з/п	Антропонім-жіноче ім'я	Абсолютна частота	Відносна частота	№ з/п	Антропонім-жіноче ім'я	Абсолютна частота	Відносна частота
1.	Параска (Парася, Параня, Пашка)	16	38,4 %	22.	Дарія	2	4,7 %
2.	Настя (Наця)	12	28 %	23.	Тереза (Тереся)	2	4,7 %
3.	Хима (Химка, Хомка)	11	26 %	24.	Уляна	2	4,7 %
4.	Гапка	10	24 %	25.	Явдоха	2	4,7 %
5.	Марія (Маруся, Марушка, Маша, Маруся-дуся)	7	16,6 %	26.	Галя	1	2,3 %
6.	Катерина	7	16,6 %	27.	Горпина	1	2,3 %

7.	Ганна (Ганя)	6	14 %	28.	Домашка	1	2,3 %
8.	Марина (Маринка)	6	14 %	29.	Єва	1	2,3 %
9.	Феся (Хвеська)	5	11,9 %	30.	Зося	1	2,3 %
10.	Одарка (Одарочка)	4	9,5 %	31.	Кася	1	2,3 %
11.	Гандзя	4	9,5 %	32.	Кулина	1	2,3 %
12.	Федора	4	9,5 %	33.	Луця	1	2,3 %
13.	Варвара	3	7,1 %	34.	Маланка	1	2,3 %
14.	Олена	3	7,1 %	35.	Оришка	1	2,3 %
15.	Солоха	3	7,1 %	36.	Палажка	1	2,3 %
16.	Тетяна	3	7,1 %	37.	Секлета	1	2,3 %
17.	Векла (Фекла)	2	4,7 %	38.	Стеха	1	2,3 %
18.	Марта	2	1,6%	39.	Супрунада	1	2,3 %
19.	Леська	2	1,6%	40.	Улита	1	2,3 %
20.	Олеся	2	1,6%	41.	Христя	1	2,3 %
21.	Педора	2	1,6%	42.	Ядзя	1	2,3 %

Онім *Параска* (*Параскевія* – християнське, від грецького «очікування, переддень») та його фонетико-лексико-словотвірні варіанти *Парася*, *Пашка* в українській мовній картині світу репрезентує зовнішність людини, зокрема недоречність одягу, неохайність, напр.: *Ото мені Параска, що по пуп запаска* [12, с. 221]; *Знати Параску, що місила паску, бо всі ворота в тісті* [12, с. 221]. На опозиції красива жінка / некрасива побудоване прислів'я *Як гарна Параска, то гарна й запаска, коли ж вона, як мулиця, то не вабить і спідниця* [12, с. 221]. Красу жінки відображає паремія *Хто про що, а я про Параску* [12, с. 221].

Аналізоване ім'я уособлює такі риси (переважно негативні): безсердечність, нелагідність, напр.: *В нашої Параски ні серця, ні ласки* [12, с. 221], *Такої ласки можна дістати і в Параски* [12, с. 221], байдужість, напр.: *У нашої Параски ні гніву, ні ласки* [12, с. 221]. Позитивну оцінку, зокрема працьовитість, розум, репрезентує прислів'я *Наша Параня усе встає зрання* [12, с. 221]. У пареміях із цим іменем відображено й нещасливе життя, напр.: *Парася, Парася медку напилася* [12, с. 221] чи стан закоханості чоловіка, напр.: *Я до свої Параски скачу через перелазки* [12, с. 221].

Друге місце щодо частоти вживання посідає онім *Настя* та його лексичний варіант *Наця* (12, відносна частота – 28 %). Він конотує такі риси жінки: працьовитість (*Не беру тебе, Нацю, а твою працю* [12, с. 220]), тобто українці надавали перевагу працелюбності над зовнішністю; щасливе сімейне життя (*Настя зазнала щастя: ляже не клята, встане не м'ята* [12, с. 220]); родинні стосунки (*Яка Настя, таке з нею й щастя* [12, с. 220]). На опозиції щасливе / нещасливе життя побудовано прислів'я *Щастя, в кого жінка Настя, а в кого Горпина – то лиха година* [12, с. 220]. Не обов'язково *Настя* є символом щасливого сімейного життя, у пареміях вибір імені залежить від рими: *Настя – щастя, Горпина – лиха година*.

Абсолютну частоту 11, що становить 26 %, має в пареміях ім'я *Хима* та його словотвірний варіант *Хомка*, яке в українській мовній картині світу уособлює брехливість (*Довго Хима юлила, поки хлопця обдурила* [12, с. 223]), одержимість (*Їхала Хима до Єрусалима: візок скрегоче, Хима ся регоче* [12, с. 223]), байдужість (*Моїй Химці по половинці* [12, с. 223]), неуважність (*Не зівай, Химка, на те ярмарок* [12, с. 223]), лінощі (*У*

лінивої Хими свято щоднини [12, с. 223]), ревності (*Шукає Хима Юхима, а Юхим біля неї* [12, с. 223]); вона є поганою господинею (*Химка й хазяйка, та лопати нема* [12, с. 223]).

Онім *Гапка* є розмовним варіантом грецького імені *Агафія* «добра, хороша», він має абсолютну частоту 10, відносну 24 %, репрезентує зовнішність жінки (крива): *Мох і трава, ще і Гапка крива* [12, с. 218]; лінощі (*Заробила Гапка бісового батька* [12, с. 218]); вдачу (неповоротка, немає бажання працювати) (*Прийшли жнива – стала Гапка ледь жива, як прийшла Пречиста, стала Гапка плечиста, а як настала Покрова – стала Гапка здорова* [12, с. 218]). Остання паремія містить позалінгвальну інформацію, відому лише українцям, оскільки в етносвідомості українців свято Покрови пов'язане з традицією видавати дівчат заміж саме після Покрови, коли закінчено всі сільськогосподарські роботи. Це ім'я може мати відтінок насмішки: *Чи й Гапка люди?* [12, с. 218].

Абсолютну частоту 7, відносну 16, 6 % мають два оніми: *Марія* (давньоєврейське, «гірка, кохана, бажана, уперта») та її лексико-словотвірні варіанти: *Маруся, Марушка, Маша, Маруся-дуся* – і *Катерина (Катря)*. Перший онім відображає вдачу жінки, її запальний, норовливий характер (*Маріє, звідки вітер віє?* [12, с. 220]), зовнішність (*Маруся-дуся, мийся, чешися* [12, с. 220]). Узагальнений образ жінки, яка шанобливо ставиться до родинних стосунків, відображає паремія *Чому не Маруся, якби шанувалась* [12, с. 220]. На вік жінки вказує онім *Маша* (*Гуляй, дурій, Маша, доки воля ваша, а як заміж віддадуть, тої волі не дадуть* [12, с. 220]), ужитий як символ дівування на основі фонетичного римування (*Маша – ваша*).

Онім *Катерина* (грецьке, «чиста») уособлює красу дівчини (*Катря, Катря, Катерина – намальована картина* [12, с. 219]), її життєрадісність (*У нашої Катерини і весілля, і хрестини* [12, с. 219]), стосунки між хлопцями, зокрема бійка за дівчину (*За Катерину та й нам'яли чуприну* [12, с. 219]), стосунки між хлопцем і дівчиною (*Катерина Василю не давала киселю* [12, с. 219]), невдалі шлюбні стосунки (*Казала Катруся – я до мами вернуся* [12, с. 219]).

Абсолютну частоту 6 (14%) мають два оніми – *Ганна (Ганя)* (давньоєврейське ім'я, «благодать») та *Марина* (грецьке «морська»). Перший із них може конотувати зовнішність (як красива, так і негарна): *Враженна Ганна, то в'яне, то гарна* [12, с. 218], *Не кожна Ганна й гарна* [12, с. 218], неохайність (*Видно, що Ганна млинці пекла, бо й ворота в тісті* [12, с. 218]), шлюбні стосунки (*Рада б Ганна за пана, та пан не бере* [12, с. 218]), безнадію (*Казала Ганна, що надія марна* [12, с. 218]).

Онім *Марина (Маринка)* репрезентує красу (*Нема над рибу лину, м'ясо свинину, ягоду сливину, а дівку Марину* [12, с. 219]), запальний характер (*Нехай знають, що я за Марина!* [12, с. 219]), м'якість характеру (*Марина м'яка, як глина* [12, с. 219]), яка протиставлена твердому характеру Явдохи: *Марина м'яка, як глина, а Явдоха твердша трохи* [12, с. 219].

Онім *Феся* (абсолютна частота 5, відносна – 11, 9%) та його фонетико-словотвірні варіанти *Хвеська* та *Феська* в українській мовній картині світу асоціюється з балакучістю: *Язиката Феська і будинок рознесе* [12, с. 223].

З абсолютною частотою 4 (9,5 %) у пареміях трапилося три оніми: *Одарка, Гандзя й Федора*. Онім *Одарка* уособлює зовнішність (погана), стосунки між чоловіком і жінкою, любов до забезпеченого життя: *І в ярмарку ніхто не зиркне на Одарку* [12, с. 220]; *Гандзя* – недолугість, розумові обмеження, лінощі та брехливість: *Наша Гандзя письмо розуміє, а читати не вміє* [12, с. 218], *Федора* – лінощі, хоч у мові-джерелі має позитивну семантику (*Теодора* – грецьке, «дар Божий»): *Наша Федора до роботи хвора* [12, с. 222].

Чотири оніми: *Варвара, Олена, Солоха, Тетяна* – мають абсолютну частоту 3 (7, 1 %). Назва *Варвара* (грецьке, «чужоземна, жорстока») уособлює переважно позитивну семантику: асоціюється зі святом, гостинністю та допитливістю: *Цікавій Варварі носа відірвали* [12, с. 217]; *Олена* (давньогрецьке, «свята») конотує красу, зокрема має гарний одяг, аксесуари: *Купила Олена сережки зелені: як уділа у вуха – славна була дівуха* [12,

с. 220]; Солоха – узагальнений образ некрасивої та балакучої жінки: *Це тая Солоха, що кури полоха* [12, с. 222], *Торохтить Солоха, як діжка з горохом* [12, с. 222], Тетяна – збірний образ будь-якої жінки, дівчини: *Ти мені не Тетяна, я тобі не Савка* [12, с. 222].

Дев'ять онімів: *Марта, Леська, Олеся, Дарія, Педоря, Тереза, Уляна, Явдоха, Векла (Фекла)* – мають абсолютну частоту 2 (4,7 %). *Векла* є узагальненим образом жінки, яка довго перебуває в гостях: *Сиди, Векло, ще не смеркло* (12, с. 218), онім *Дарія (Дарія – перське, та, що перемагає)* є носієм негативної оцінки (погана, роззява): *У роззяви Дарії кожен день аварії* [12, с. 218], *Леська* римується з *Феська*, конотує таку рису, як балакучість. Ім'я *Олеся* є повним, що функціонує в офіційному стилі, якому в розмовному відповідає *Леся*, проте в дослідженому джерелі ці оніми подані окремими статтями, тому аналізуємо їх нарізно. *Олеся* – уособлення краси: *Знайшов би й десять, якби не Олеся* [12, с. 220]. Узагальнений образ нерозумної жінки відображає онім *Педоря: Велика Педоря, та дурна* [12, с. 221]. Запальний характер репрезентує онім *Марта* (арамійське, «господиня, наставниця»): *Марта дідька варта* [12, с. 219]. Прислів'я з онімом *Тереза (Тереса – грецьке, «охорона»)* (*Кожна Тереса має свої інтереси* [12, с. 222]) та *Уляна (Сиди, Уляно, ще рано* [12, с. 222] побудовані на фонетичному співзвуччі.

Найбільшу кількість (17) представляють оніми з абсолютною частотою 1, що становить 2,3 %. Більшість індивідуалізованих власних імен стають загальними. Їхня структура основана на фонетичній співзвучності слів, на римуванні чи явищі паронимазії: *Не буде Галя, буде другая* [12, с. 218], *Нашій Горпині гарно і в хустині* [12, с. 218], *У всякої Домаики свої замаики* [12, с. 218–219], *Пізнати Зосю по волоссю* [12, с. 219].

Як показав досліджуваний матеріал, у пареміях ужито переважно застарілі традиційні християнські імена, які паралельно функціонують у класичній художній літературі або які збереглися в найменуваннях старих жінок в українському селі, цими іменами сьогодні не називають дітей: *Параска, Хима, Гапка, Фесья, Гандзя, Федора, Солоха, Векла, Педоря, Горпина, Домаха (Домашка), Палажка, Стеха, Явдоха, Секлета, Кулина* (від *Акулина* – ім'я латинського походження, означає «орлиця»), *Оришка, Улита, Луця, Маланка* (Меланія – грецьке, «чорна, похмура»). Варіаційний ряд цих онімів такий: 16, 11, 10, 5, 4, 4, 3, 2, 2, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1. Абсолютна частота таких одиниць – 68, що становить 48,9 %, тобто майже половина всіх жіночих імен сьогодні є застарілими. У пареміях засвідчено кілька запозичених імен: *Кася, Тереза, Єва* (єврейське, «життя»), *Зося, Ядзя, Марта*, абсолютна частота яких становить 7 (5 %), якими українці не йменують своїх дітей. Сьогодні «повернулися до життя» такі застарілі імена: *Настя* (12), *Марія* (7), *Катерина* (7), *Варвара* (3), *Марина* (6), *Ганна* (6), *Одарка (Дарина, Дарка, Дарія* (6) (у пареміях оніми *Одарка* й *Дарія* функціонують як різні імена); *Олена* (3), *Уляна* (2), *Христя* (Христина – грецьке, «присвячена Христу»), їхня абсолютна частота становить 53 (38,1 %), що підтверджує їхнє активне функціонування в наш час. У дослідженні виявлено один онім *Супрунада*, що репрезентує негативну семантику нерозумної жінки, це ім'я маловідоме українцям, етимологія його не з'ясована.

Для порівняння явищ і вивчення впливу на них окремих чинників, що характеризує зміни рівня відповідного явища, у квантитативній лінгвістиці використовують поняття індекса. У нашому дослідженні визначено індекс концентрації, що дорівнює відношенню слів з абсолютною частотою 10 і більше до загальної кількості слів: $4 : 42 = 0,085$ (антропонімів з абсолютною частотою 10 і більше – усього 4), та індекс винятковості, який устанавлює відношення слів з абсолютною частотою 1 до загальної кількості слів, у нашому дослідженні він дорівнює 0,404 (17 : 42). Обчисливши дані до тисячних, констатуємо, що поодиноких антропонімів у 4,76 рази більше, ніж тих, що трапляються часто.

Для знаходження центра, від якого можуть відхилятися абсолютні частоти, використовуємо поняття середньої частоти \bar{x} , яка дорівнює 3,309 (139 : 42), це відношення суми абсолютних частот до кількості мовних одиниць.

У квантитативній лінгвістиці виникають ситуації, коли отримані дані необхідно впорядкувати, розташувавши їх або за зменшенням або за збільшенням частот. Таке впорядкування називають ранжируванням, а місця, які займають в отриманій послідовності ті чи ті варіанти, називають рангами. Визначимо ранги досліджуваних одиниць, використавши робочу таблицю 2.

У процесі дослідження виявлено 42 антропоніми. Ми отримали такий варіаційний ряд (16, 12, 11, 10, 7, 7, 6, 6, 5, 4, 4, 4, 3, 3, 3, 3, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1). Кожній варіанті-антропоніму необхідно присвоїти відповідний ранг. Порядок ранжирування будемо подавати від меншого до більшого. Ранг 1 присвоюємо найменшому числу, яким є 1, однак варіант із таким значенням у нашому ряді 17. У такому разі середній ранг, який приписуємо кожному з відповідних чисел дорівнює $(1+2+3+4+5+6+7+8+9+10+11+12+13+14+15+16+17) : 17 = 171 : 18 = 9$, тому всім варіантам із числом 1 буде приписаний 9 ранг. Наступний ранг 18 (для варіанти з абсолютною частотою 2), оскільки 17 місце вже зайняте. Однак величин із такою частотою 9, тому необхідно визначити ранг для них: $(18 + 19 + 20 + \dots + 26) : 9 = 22$. Для варіант з абсолютною частотою 3 ранг дорівнюватиме $(27 + 28 + 29 + 30) : 4 = 28,5$ і т. ін. (номери рангів представлено в таблиці 2). Останній ранг повинен відповідати числу варіант (у нашому дослідженні 42), отже, ранжирування зроблено правильно. У статті використаємо закон Ципфа, який встановлює залежність частоти від його рангу. Суть цього закону полягає в тому, що, чим частотніше слово, тим вищий його ранг. У нашому дослідженні найвищий ранг 42, який приписано оніму *Параска*, абсолютна частота якого є найбільша (16).

Таблиця 2

Ранговий розподіл варіант

Абсолютна частота	Ранг	Абсолютна частота	Ранг	Абсолютна частота	Ранг	Абсолютна частота	Ранг
16	42	4	32	2	22	1	9
12	41	3	28,5	2	22	1	9
11	40	3	28,5	2	22	1	9
10	39	3	28,5	1	9	1	9
7	37,5	3	28,5	1	9	1	9
7	37,5	2	22	1	9	1	9
6	35,5	2	22	1	9	1	9
6	35,5	2	22	1	9	1	9
5	34	2	22	1	9	1	9
4	32	2	22	1	9		
4	32	2	22	1	9		

Ранжирування найчастіше використовують для знаходження коефіцієнта рангової кореляції, який означає обчислення статистичного зв'язку між лінгвістичними об'єктами й набуває значень від $[-1; 1]$. Статистичний зв'язок – це залежність, за якої кожному значенню однієї величини може відповідати кілька значень іншої залежної величини. Названі ознаки можуть виявитися в процесі дослідження незалежними, а можуть бути функційно залежними. Цей коефіцієнт доцільніше застосовувати для вивчення мовного явища стосовно тексту.

Висновки і перспективи. Отже, проведене лінгвостатистичне дослідження антропонімів дає підстави для такого висновку: проаналізований клас онімів в українських пареміях набуває узагальненого значення: у них відображено спосіб життя, риси характеру, поведінка людини, її зовнішність. Більшість одиниць побудовано на

фонетичній співзвучності слів, на римуванні чи явищі паронимії. Зі стилістичного боку, майже всі імена мають негативну конотацію, хоч в окремих контекстах можуть набувати позитивної оцінки. Дослідження абсолютних і відносних частот доводить, що найуживанішими є імена *Параска, Настя, Хима*. Обчислення коефіцієнта випадковості показує, що з 42 ужитих у прислів'ях імен 17 трапляються разово. Кількісно-якісний аналіз будь-якої лінгвістичної одиниці створює перспективи для подальшого дослідження об'єктивної й реальної мовної картини світу із застосуванням комп'ютерних технологій.

Список використаної літератури

1. Горпинич В. О. Українські і давньогрецькі діахронічні паралелі в антропонімії. *Мовознавство*. 2006. 2–3. С. 36–44.
2. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XIV ст. Київ : Наукова думка, 1988. 171 с.
3. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и влиять на людей. Москва : Высшая школа, 1990. 282 с.
4. Керста Р. Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини. З історії української лексикології. Київ, 1980. С. 200–213.
5. Коваль О. Функціональне навантаження антропонімів у поетичній мові неокласиків. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* : збірник наукових текстів. Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. 1. С. 284–291.
6. Корновенко Л. В. Женские имена в русских и украинских пословицах: восприятие и оценка. *Славянская мифология* : сб научных статей. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. С. 140–144.
7. Корновенко Л. В. Популярные имена студентов-русистов Черкасского национального университета: восприятие и оценка. *Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення*. Черкаси, 2010. С. 216–225.
8. Кушлак Л. Власні назви у фантастичному оповіданні Володимира Влада «Позичений час». *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* : збірник наукових текстів. Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. . С. 291–295.
9. Лонська Л. І. Антропоніми в складі українських паремій: лінгвостатистичне дослідження. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Вип. 24–25. Черкаси, 2018. С. 69–77.
10. Лонська Л. І. Функціональна специфіка антропонімів у творах Івана Нечуя-Левицького. *Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення*. Черкаси, 2010. С. 110–123.
11. Лупол А. В. Онімний простір у поезії Василя Стуса : автореферат дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2011. 19 с.
12. Прислів'я та приказки: Людина, родинне життя, риси характеру / упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1990. 523 с.
13. Свистун Н. О. Динаміка жіночих особових імен м. Тернополя IX століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер»», 2012. Вип. 16. С. 393–399.
14. Худаш Л. М. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 235 с.
15. Шкіцька І. Власне ім'я як засіб підвищення значимості співрозмовника. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. пр. Вип. 23. Донецьк : ДонДУ, 2011. С. 237–241.
16. Ярмоленко Г. А. Літературно-художні антропоніми повісті Івана Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки та матушки». *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Вип. 14–15. Черкаси, 2012. С. 155–159.

References

1. Gorpynych, V. O. (2006). Ukrainski i davnohretske diakhronichni paraleli v antroponimii [Ukrainian and ancient Greek diachronic parallels in anthroponymy]. In : *Movoznavstvo [Linguistic]*. Vyp. 2–3, 36–44 (in Ukr.).
2. Demchuk, M. O. (1988). Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukrainsiv XIV–XIV st. [Slavic autochthonous personal proper names in the life of Ukrainians of the XIV–XVI centuries]. Kyiv : Naukova dumka, 171 (in Ukr.).
3. Carnegie, D. (1990). Kak zavoeyvat' druzhej i vliyat' na lyudej [How to win friends and influence people]. Moskva : Vysshaya shkola, 282 (in Russ.).
4. Kersta, R. Y. (1980). Antroponimy – osnova vyvchennia leksyky, shcho kharakteryzuie osobysti vlastyvyosti liudyny. Z istorii ukrainskoi leksykologii [Anthroponyms – the basis of the study of vocabulary that characterizes the personal characteristics of man. From the history of Ukrainian lexicology]. Kyiv, 200–213 (in Ukr.).
5. Koval, O. (2011). Funktsionalne navantazhennia antroponimiv u poetychnii movi neoklasykiv [Functional load of anthroponyms in the poetic language of neoclassicists]. In : *Filolohichnyy visnyk Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny* : zbirnyk naukovykh tekstiv [Philological Bulletin of Uman State

Pedagogical University named after Pavel Tychyna: a collection of scientific texts]. Uman : VPC "Vizavi", Vyp. 1, 284–291 (in Ukr.).

6. Kornovenko, L. V. (2015). Zhenskies imena v russkikh i ukrainskikh paremiyah: vospriyatie i ochenka [Female names in Russian and Ukrainian paremias: perception and evaluation]. In : *Slavyanskaya mifologiya : sb. nauchnykh statei* [Slavic mythology]. Gomel': GSU im. F. Skoriny, 140–144 (in Russ.).

7. Kornovenko, L. V. (2010). Populyarnye imena studentov-rusistov Cherkasskogo nacional'nogo universiteta: vospriyatie i ochenka [Popular names of Russian students of Cherkasy National University: perception and evaluation]. In : *Ukrayinska filolohiya: teoretychni ta metodychni aspekty vyvchennya* [Ukrainian philology: theoretical and methodological aspects of study]. Cherkasy, 216–225 (in Russ.).

8. Kushlak, L. (2011). Vlasni nazvy u fantastychnomu opovidanni Volodymyra Vladka "Pozychenyi chas". [Proper names in the fantastic story by Volodymyr Vladko "Borrowed time"]. In : *Filolohichnyy visnyk Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny : zbirnyk naukovykh tekstiv* [Philological Bulletin of Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna : a collection of scientific texts]. Uman : VPC "Vizavi". Vyp. 1, 291–295 (in Ukr.).

9. Lonska, L. I. (2018). Antroponimy v skladi ukrainskykh paremii: linhvostatystychnye doslidzhennia [Anthroponemes in the structure of Ukrainian proverbs: linguistic and statistic investigation]. In : *Movoznavchyy visnyk : zb. nauk. prats* [Linguistic Bulletin]. Cherkasy. Vyp. 24–25, 69–77 (in Ukr.).

10. Lonska, L. I. (2010). Funktsionalna spetsyfika antroponimiv u tvorakh Ivana Nechuia-Levytskoho [Functional specificity of anthroponyms in the works of Ivan Nechuy-Levytsky]. In : *Ukrayinska filolohiya: teoretychni ta metodychni aspekty vyvchennya* [Ukrainian philology: theoretical and methodological aspects of study]. Cherkasy, 110–123 (in Ukr.).

11. Lupol, A. V. (2011). Onimnyi prostir u poezii Vasylia Stusa [Onymny space in the poetry of Vasyl Stus]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Odesa, 19 (in Ukr.).

12. Pazyak M. M. (Ed.). Pryslivia ta prykazky: Liudyna, rodynne zhyttia, rysy kharakteru [Proverbs and sayings: Man, family life, character traits]. Kyiv : Naukova dumka, 523 (in Ukr.).

13. Svistun, N. O. (2012). Edidit et femina ex propria nomina Ternopil IX saeculum [Dynamics of female personal names of Ternopil of the IX century]. In : *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubynskoho* [Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky]. Serii : Filolohiia (movoznavstvo) : zb. nauk. prats. Vinnytsia : TOV «Firma "Planer"», Vyp. 16, 393–399 (in Ukr.).

14. Khudash, L. M. (1977). Z istorii ukrainskoi antroponimii [From the history of Ukrainian anthroponymy]. Kyiv : Naukova dumka, 235 (in Ukr.).

15. Shkitska, I. (2011). Vlasne imia yak zasib pidvyshchennia znachymosti spivrozmovnyka [Proper name as a means of increasing the importance of the interlocutor]. In : *Linhvistychni studiyi : zb. nauk. pr.* [Linguistic studies : coll. science]. Vyp. 23. Donetsk : DonSU, 237–241 (in Ukr.).

16. Yarmolenko, G. A. (2012). Literaturno-khudozhni antroponimy povisti Ivana Nechuia-Levytskoho "Starosvitski batiushky ta matushky" [Literary and artistic anthroponyms of Ivan Nechuy-Levytsky's novel "Old World Fathers and Mothers"]. In : *Movoznavchyy visnyk : zb. nauk. prats* [Linguistic Bulletin: coll. science]. Vyp. 14–15. Cherkasy, 155–159 (in Ukr.).

L. I. LONS'KA. ANTHROPONEMES-WOMAN'S NAMES IN THE STRUCTURE OF UKRAINIAN PROVERBS: QUANTITATIVE INVESTIGATION

Summary. Introduction. Statistical methods based on computer use open new ways of language research, and reveal great possibilities for investigations of theoretical problems of linguistics as well as for solving practical tasks of text data processing. That's why quantitative research of any linguistic phenomenon is an urgent problem of modern linguistics.

Purpose. The aim of our work deals with the linguistic investigation of anthroponemes – woman's names in the structure of proverbs and sayings. It also aims at defining quantities, coefficients and ranks of the investigated phenomena.

Methods. The main method of investigation is quantitative one, which includes determining main concepts of linguistic statistics: absolute, relative and average frequency, relative error, randomness factor and concentration, ranks of the investigated variants.

Results. Linguistic statistic research of anthroponemes in the structure of the Ukrainian proverbs give the following results: the sum of absolute frequencies according is 139. The name "Paraska" and its phonetic and lexical variants (Parasya, Paranya, Pashka) have the highest frequency of usage (16; 38,3 %). The name "Nastya" is also used very often in the Ukrainian proverbs (its lexical variant Natsya). This name is second in usage according to absolute frequency – 12 (28 %). The name Khyma have the third in usage according to absolute frequency – 11 (26 %). Out of 42 proper names used in proverbs, 17 have absolute frequency 1 (2,3 %). We also determined the average frequency – 3,309. The

carried out ranking of the achieved frequencies proved that variants with absolute frequency 1 have the lowest rank (9); variants with absolute frequency 16 have the highest rank (42).

Originality. Scientific novelty of the work is determined by the fact that it is the first attempt of linguistic statistic investigation of anthroponemes on the material of the Ukrainian proverbs and sayings based on the main concepts of quantitative linguistics.

Conclusion. Linguistic statistic research of anthroponemes allows to make the following conclusion: the analysed class of the proper names is widely used in the Ukrainian proverbs. The majority of them don't individualize any particular person, but they have generalized meaning: they point at a person in general, at his features, his character, his behaviour and way of living. Almost all proverbs are formed according to phonetic associations, where the choice of the name is determined by the microcontext. From the stylistic point of view almost all names have negative connotations, though in some contexts they can acquire positive estimation. Investigation of absolute and relative frequencies proves that the most frequently used names are Paraska, Natsya, Khyma and their variants. The calculation of the randomness factor shows that out of 42 names used in proverbs 17 names appear sporadically and they define a generalized image of a person.

Key words: anthroponeme, linguistic statistics, selection, absolute frequency, relative frequency, average frequency, relative error, rank, ranking, variant, concentration index, exception index.

Надійшла до редакції 26.02.20

Прийнято до друку 30.03.20

УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ МОНОМІАЛИ В ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТАХ
О. І. Чайка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри
романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і
природокористування України (Київ, Україна)
e-mail: oxana.chaika@yahoo.es
ORCID 0000-0002-4317-9456
Я. Ю. Остапенко, магістрантка, Національний університет
біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
0959472791@ukr.net
ORCID 0000-0001-5842-025X

Статтю присвячено оглядовому описові правових мономіалів (термінів) в українській мові, зокрема, особливо сфокусовано на їх використанні в юридичних документах. Договірне право, нормативно-правові акти в українському законодавстві, договори, контракти, позови до суду та ін. як матеріал для дослідження перебували в полі зацікавлень багатьох вітчизняних і світових науковців. У більшості випадків поняття «термін» є стрижневим для розвідок такої природи, хоч питання його лінгвістичної дефініції так і не набуло одностайності з-поміж представників академічної спільноти. Тому в нашій статті зроблено короткий огляд українських правових мономіалів – одно-, дво-, три- і багатокомпонентних правових термінів – на основі класифікації для термінологій під час роботи з фаховими мовами, яку запропонувала Оксана Чайка (2019). Українські правові мономіали є синтаксичною конструкцією, що утворена об'єднанням двох і більше термінів (компонентів) на основі підрядного граматичною зв'язку – узгодження, керування або прилягання. Граматично той термін (компонент), що є семантично головним елементом, постає ядром правового мономіала. Залежно від морфологічного вираження стрижневого терміна (компонента), правові мономіали в українській мові диференційовано на такі: (а) субстантивні; (б) ад'єктивні; (в) дієслівні; (г) прислівникові.

Ключові слова: мономіал, термін, термінологія, термінологічна система, юридичні документи.

Актуальність. Сьогодні вивченню термінологічних систем приділено належну увагу не тільки в європейському науковому просторі, але й у вітчизняному. Особливо актуалізовано вивчення правничої термінології. Наприклад, в українській мові правничу термінологію вважають одним із найдавніших пластів термінологічної лексики, що сягає ще давніх часів застосування права у вигляді звичаїв і традицій. В Англії та Уельсі, як загалом у всій Великій Британії, і до сьогодні має юридичну силу прецедент, чи звичаєве право (англ. *custom law*).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Норми права (звичаєвого права) зафіксовані в юридичних документах. Водночас становлення й формування правових термінологій української та/або англійської мов відбувалося по-різному, залежно від історико-політичних та економічних умов у державах. Зокрема, М. Ключко, досліджуючи юридичну термінологію в аспекті з'ясування сутності поняття та кваліфікаційних особливостей, робить загальний огляд підходів до створення правничих термінологій [1, с. 148]. А. Федорова, досліджуючи архаїчні правові терміни на позначення провини в германських та слов'янських мовах, простежує взаємозв'язок таких інститутів, як право й релігія, а на матеріалі германських та слов'янських мов виводить семантичні моделі, за якими відбувався розвиток поняття провини, аналізуючи лексеми зі сфери права через призму порівняльно-історичного мовознавства [4]. Попри це, на сьогодні не існує однозначного й усталеного трактування поняття «термін» у термінознавстві. Вітчизняні та зарубіжні науковці по-своєму подають дефініцію терміна, розширюючи чи звужуючи поняття. Пропонована стаття продовжує цикл публікацій одного з авторів дослідження (О. Чайки), чий підхід до вивчення й аналізу термінів

у різних термінологічних системах вирізняється з-поміж новітніх концепцій. Зокрема, у сфері права заслуговує на увагу стаття «Англійські мономіали у фаховій мові права» О. Чайки та Ю. Закатей, де автори науково обґрунтовують необхідність дещо по-іншому поглянути на дослідження термінологічної системи та аналіз правових термінів у лінгвістиці. Увагу сфокусовано на особливостях терміносистем української й англійської мов, а також на порівняння характеристик лінгвальних термінів із термінами, що є елементами алгебраїчного виразу [10]. Автори зробили огляд можливостей англійської мови для права як фахової мови, чи мови особливого призначення, запропонували розглянути лінгвістичну класифікацію англійських юридичних термінів на основі алгебраїчної математики [10; 8; 9; 11]. Услід за О. Чайкою і Ю. Закатей українські правові терміни у фаховій мові юристів та інших правників названі мономіалами, зважаючи на їхню просту чи складну структуру.

Метою статті є оглядовий опис правових мономіалів у термінологічній системі української мови. Дослідницькі завдання пов'язані з актуальністю проблематики – визначенням важливості й необхідності в умовах диджиталізації інноваційно підійти до дефініції терміна у вузько визначених термінологіях мов (фахових мовах) та описати українські правові мономіали відповідно до їхньої синтаксичної структури, для якої характерний підрядний граматичний зв'язок.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом розвідки слугував «Словничок юридичних термінів» (укладач В. Марчук). Як основний використано метод лінгвістичного опису мовних фактів.

Результати дослідження та їх обговорення. Відомо, що термінологічні назви у сфері юриспруденції, подібно до інших сфер фахового використання, виконують пізнавально-інформативну функцію, пов'язану з реєстрацією та збереженням нагромаджених людством знань. Терміни не тільки називають, а й логічно, точно, вичерпно в конкретний період розвитку науково-пізнавального процесу визначають відповідні поняття. На сьогодні за допомогою співвіднесення правових термінів у лінгвістиці й термінів у складі алгебраїчного виразу можна інноваційно зреалізувати системний підхід до організації юридичних термінів, урахувавши їхній план змісту і план вираження. Номінуючи чіткі категорії, процеси, явища, предмети, ознаки та ін., правова термінологія позначає цю систему наукових понять, що і є планом змісту. За визначальної ролі змісту план вираження також набуває своєї цінності, що вможливорює точне й чітке позначення й формулювання правових понять у юридичних документах: законодавчих актах, розпорядженнях, наказах, угодах, договорах, пактах і т. ін. Незважаючи на те, що однією з характерних рис юридичної термінології є її загальна поширеність, інтерес до її вивчення з часом лише зростає, адже в нормативних актах української, англійської та інших мов використано й побутову лексику, і найменування різних послуг, і словниковий склад багатьох галузей знань. Погоджуємося з Н. Шереметою, що «правничу термінологію як предмет дослідження – це терміносистема, яка нині перебуває в стані формування. Тому вивчення загальних тенденцій її розвитку, дослідження дериваційного потенціалу, зокрема продуктивності / непродуктивності словотвірних типів, є актуальною як у теоретичному, так і в практичному плані» [6, с. 120]. Загалом правові терміни української мови – українські правові мономіали – можуть бути простими, складними і складеними. Наприклад, простими мономіалами є монотерми, тобто правові мономіали, до складу яких належить лише один термін: *геноцид* 'винищення окремих груп населення певної країни або загарбання країни з расових, національних або релігійних мотивів' [2, с. 18]; *алібі* (від лат. *alibi* 'де-небудь в іншому місці') 'доказ невинності особи в злочині, оскільки вона в момент його вчинення перебувала в іншому місці. Обов'язки перевірки алібі лежать на слідчих органах, прокуратурі і суді' [2, с. 5].

Правові мономіали в українській мові можуть виражатися граматичною структурою словосполучення / терміносполучення, для якого характерний підрядний зв'язок. Зрозуміло, що граматичну структуру правового мономіала формує підрядний зв'язок. Наприклад, в українській мові такі мономіали, як *безпосередня демократія* 'сукупність форм прямого

волевиявлення громадян у питаннях державного і суспільного життя; безпосереднє здійснення волі громадян в окремих галузях управління державою і суспільством' [2, с. 7]; *виборче право* 'система правових норм, що регулюють порядок утворення в Україні органів законодавчої влади, обрання президента, органів місцевого самоврядування та взаємовідносин між виборцями і виборчими органами' [2, с. 10], – являють собою граматичну структуру з двох компонентів, поєднаних атрибутивним зв'язком. У зазначених українських правових мономіалах залежні складники *безпосередня* (*безпосередня демократія*) та *виборче* (*виборче право*) слугують характеристикою незалежних компонентів *демократія* та *право* і вказують на властивість явища демократії та права, названих цими складниками.

Простими є також українські правові мономіали, що у своєму складі мають три, чотири й більше компонентів, якщо вони поєднані підрядним зв'язком, напр.: *безпосередність судового розгляду* 'обов'язок суду при розгляді справи особисто й безпосередньо дослідити всі докази у справі, що розглядається (ст. 257 КПК)' [2, с. 7]; *відкликання депутата* 'передбачений Конституцією та законами України процес дострокового припинення депутатських повноважень члена Верховної Ради, органів самоврядування за рішенням більшості виборців' [2, с. 16]; *втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність* 'умисні дії дорослої особи, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на неповнолітнього, вчинені з метою викликати в нього прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах' [2, с. 16].

Необхідно зауважити, що такі правові мономіали в українській мові виконують ті прагматичні функції, які сприяють поєднанню високої інформативності, з одного боку, та лаконічності, точності висловлень – з іншого. За частотністю формування й використання така точність висловлень може бути досягнута через використання атрибутивних ланцюжків: *безпосередня демократія*, *виборче право*, *Конституція України* і т. ін. Такі структурні елементи правових мономіалів уможлиблюють економію мовних засобів українськомовного юридичного тексту. Іншими прикладами українських правових мономіалів, що слугували матеріалом для дослідження, є термінологічні одиниці «Словничка юридичних термінів» (укладач В. Марчук) [2].

Отже, українські правові мономіали є синтаксичною конструкцією, що утворена поєднанням двох і більше термінів (компонентів) на основі різних способів підрядного зв'язку – узгодження, керування або прилягання. Граматично той термін (компонент), що є семантично головним, слугує ядром правового мономіала. Залежно від частини мови стрижневого терміна (компонента), правові мономіали можна диференціювати на такі:

(а) субстантивні: *виборчий корпус* 'усі громадяни держави, які користуються виборчим правом' [2, с. 10], *виборчий округ* 'встановлене законом формування для проведення виборчої кампанії' [2, с. 10], *вихідна допомога* 'грошова сума, яка сплачується в передбачених законодавством випадках у разі припинення трудового договору з не залежних від працівника обставин' [2, с. 13], *громадські організації* 'добровільні об'єднання людей, утворені для досягнення їхніх особистих і громадських цілей, діючі на засадах самофінансування, самоврядування і самоокупності' [2, с. 19];

(б) ад'єктивні: *неповнолітні* 'особи, які не досягли віку, з якого закон визнає їх повністю дієздатними (18 років)' [2, с. 53] – мономіал-монотерм, тобто виражений одним терміном; *обвинувачений* 'особа, стосовно якої є достатньо доказів, що вказують на вчинення нею злочину. На цій підставі слідчим або особою, яка провадить дізнання, виноситься постановою про притягнення цієї особи до участі у справі як обвинуваченого' (ст. 131 КПК) [2, с. 55]; *підозрюваний* 'особа, затримана за підозрою у скоєнні злочину; особа, стосовно якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого' [2, с. 63]; *підсудний* 'особа, яка була притягнута до участі у справі як обвинувачена після віддання її до суду' [2, с. 55];

(в) дієслівні: *позбавити / позбавляти батьківських прав* 'позбавити / позбавляти у судовому порядку права батьків на виховання дітей';

(г) прислівникові, які не виявлені на матеріалі дослідження.

Висновки і перспективи. Отже, відповідно до результатів аналізу опрацьованого матеріалу, українські правові мономіали побудовані згідно з граматичними зразками, які своєю чергою сформовані в мові права на основі категорійних властивостей термінів (компонентів). Здатність одного терміна (компонента) сполучатися з іншими і форми вияву цієї здатності залежать не тільки від граматичних властивостей терміна, але й від поняття, яке він позначає. Отже, українські правові мономіали слугують засобом номінації, позначаючи предмет, явище, процес, якість у фаховій мові права. Правовий мономіал в українській мові сформований стрижневим елементом й уточнений, конкретизований залежним компонентом у препозиції чи в постпозиції, наприклад: *явка з повинною* ‘добровільне звернення особи, яка скоїла злочин, до органів дізнання, слідства, прокуратури чи до суду із заявою про скоєний злочин’ [2, с. 114]; *шкода майну* ‘знищення або зменшення майнового блага, яке охороняється законом, що спричинило для потерпілого певні не вигідні матеріальні наслідки (збитки)’ [2, с. 112]; *холодна зброя* ‘предмет, спеціально виготовлений для нанесення тілесних пошкоджень і призначений для нападу та активного захисту в рукопашному бою’ [2, с. 109].

Піднесенню мовознавчої науки сприятимуть не стільки нові дослідження, як радше інноваційні погляди на опис їхніх результатів. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в можливості застосування математичних підходів до розв’язання лінгвістичних завдань.

Список використаної літератури

1. Ключко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 18. 2009. С. 148–154.
2. Словничок юридичних термінів : навч. посібник / укл. В. П. Марчук. Київ : Міжрегіональна академія управління персоналом, 2003. URL : https://moskalik.at.ua/pravo/PR4_01.pdf.
3. Суперанская А. В. Терминология и номенклатура. *Проблематика определенных терминов в словарях разных типов : сборник*. Ленинград : Наука, 1976. С. 76–80.
4. Федорова А. Архаїчні правові терміни на позначення провини у германських та слов’янських мовах. *Studia Philologica*. 2016 (2). URL : <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/134>.
5. Чайка О., Бамбура А. Структура бізнес-мономіалів в англійському термінологічному корпусі мови. *Мовознавчий вісник : зб. наук. пр.* Черкаси : Вертикаль, видавець С. Г. Кандич, 2019. Вип. 27. С. 69–77. DOI: 10.31651.2226-4388-2019-27-69-77.
6. Шеремета Н. Правнича термінологія української мови та процеси творення. *Термінологія*. 2013. № 765. С. 120–123.
7. Chaika O. Ukrainian for Law and Portuguese for Law as ‘Understudied’ Languages for Specific Purposes. In : *International Journal of Philology*. 2018. Vol. 1 (11). P. 118–127. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/filologichniychacopys/2018/1/16.pdf.
8. Chaika O. Monomial Variables in English Audit Terminology. In : *International Journal of Philology*. 2019. Vol. 10, № 1, Kyiv : NUBIP. P. 100–108. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/philolog2019.01.100>.
9. Chaika O. Binomials in English Audit Terminology. In : *International Journal of Philology*. 2019, Vol. 10, № 3. Kyiv : NUBIP. P. 68–73. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/philolog2019.03.068>.
10. Chaika O., Zakatei Yu. Monomials in English for Law. In : *International Journal of Philology*. 2019, Vol. 2 (14). P. 114–121. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/filologichniy-chacopys/2019/2/17.pdf.
11. Chaika O. Audit Monomials and Polynomials in Media. *Діалог: Медіастудії*. 2019. № 25. P. 191–202. URL : <http://dms.onu.edu.ua/article/viewFile/195597/201700>.

References

1. Klochko, M. I. (2009). Yurydychna terminolohiia: poniattia, osoblyvosti [Legal terminology: concepts, features]. In : *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadyvannia*. Vyp. 18, 148–154 (in Ukr.).
2. Slovnychok yurydychnykh terminiv : navch. Posibnyk [Glossary of legal terms] (2003) / ukladach V. P. Marchuk. Kyiv : Mizhrehionalna akademiia upravlinnia personalom. Available at : https://moskalik.at.ua/pravo/PR4_01.pdf. (in Ukr.).
3. Superanskaia, A. V. (1976). Terminologia i nomenklatura [Terminology and nomenclature]. In : *Problematika opredelenii terminov v slovariakh raznykh tipov : sbornik*. Leningrad : Nauka, 76–80 (in Russ.).
4. Fedorova, A. (2016). Arkhaichni pravovi terminy na poznachennia provyny u hermanskykh ta slov'ianskykh movakh [Archaic legal terms for guilt in Germanic and Slavic languages]. In : *Studia Philologica*. № 2. Available at : <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/134> (in Ukr.).

5. Chaika, O., Bambura, A. (2019). Struktura biznes-monomialiv v anhliiskomu terminolohichnomu korpusi movy [The structure of business monomials in the English terminological corpus of language]. In : *Movoznavchyi visnyk : zb. nauk. pr.* [Linguistic Bulletin] Cherkasy : Vertykal, vydavets S. H. Kandych. Vyp. 27, 69–77 (in Ukr.).
6. Sheremeta, N. (2013). Pravnycha terminolohiia ukrainskoi movy ta protsesy tvorennia [Legal terminology of the Ukrainian language and creation processes]. In : *Terminolohiia*. № 765, 120–123 (in Ukr.).
7. Chaika, O. (2018). Ukrainian for Law and Portuguese for Law as ‘Understudied’ Languages for Specific Purposes. In : *International Journal of Philology*. Vol. 1 (11), 118–127 (in Engl.).
8. Chaika, O. (2019). Monomial Variables in English Audit Terminology. In : *International Journal of Philology*. Kyiv : NUBIP. Vol. 10. № 1. 100–108 (in Engl.).
9. Chaika, O. (2019). Binomials in English Audit Terminology. In : *International Journal of Philology*. Kyiv, NUBIP, Vol. 10. № 3. 68–73 (in Engl.).
10. Chaika, O., Zakatei, Yu. (2019). Monomials in English for Law. In : *International Journal of Philology*. Vol. 2 (14). 114–121 (in Engl.).
11. Chaika, O. (2019). Audit Monomials and Polynomials in Media. In : *Діалог: Медіакультури*. № 25. 191–202. Available at : <http://dms.onu.edu.ua/article/viewFile/195597/201700> (in Engl.).

O. I. CHAIKA, Ya. Yu. OSTAPENKO. UKRAINIAN LEGAL MONOMIALS IN LEGAL DOCUMENTS

Summary. Introduction. The article presents an overview of legal monomials (terms) in the Ukrainian language, in particular, with a focus on their use in legal documents. The material of the research links to a dictionary of Ukrainian legal terms by V. Marchuk and the underlying method for the study is descriptive. Next, contract law, normative legal acts in the Ukrainian legislation, agreements, contracts, claims etc. provide solid material for research, which leaves no further room for wondering why legal terminology has been under scrutiny and analysis by many researchers and scholars inside and outside Ukraine. Overall, the term "term" is central to researches of this nature. The definition of the term in linguistics has not become unanimous among the academia, though.

Purpose. Therefore, the present paper aims to give a glance at some Ukrainian legal monomials referable to one-, two-, three- and multi-component legal terms in the Ukrainian language, based on the classification for terminology, or languages for specific purposes proposed by Oksana Chaika in 2019.

Methods. The methods applied are use of the Ukrainian language corpora and internet resources in search and populations of Ukrainian legal monomials derived from legal documents publicly available, linguistic field research connected with data collection, distributive method followed by the descriptive method, functional syntactic approach to the analysis of the data..

Results. In Ukrainian for Law, one-component legal terms classified as simple terms are referred to as mono-term legal monomials, two-component legal terms are called bi-term legal monomials whereas the three-component, four-component etc. are referred to as multi-term legal monomials in Ukrainian for Law similarly to monomials (mono-term, bi-term and/or multi-term terms) in other languages for specific purposes – Ukrainian for Business, Ukrainian for Agriculture, Ukrainian for International Relations, Ukrainian for Finance, etc.

Originality. Ukrainian legal monomials are seen as a syntactic cluster / pattern formed with two or more terms (components of a term) on the basis of coordination and subordination. The classification of the Ukrainian legal monomials for this paper accounts for the part of speech status of the monomial terms, therefore, such falls under the groups of nounal, verbal, adjectival, adverbial monomials. The idea to substitute a conventional term ‘term’ with a monomial deems to sync the collaborative works of distinguished scholars and researchers in linguistics, computer science, etc.

Conclusion. The findings of the research result in four clearly defined groups of Ukrainian legal monomials - nounal, verbal, adjectival, adverbial. Among the Ukrainian nounal monomials are such as *виборчий корпус, виборчий округ, вихідна допомога, громадські організації*. As to the Ukrainian adjectival monomials please follow *неповнолітні, обвинувачений, підозрюваний*. The verbal monomials are expressed by the verbal cluster, e. g. *позбавити / позбавляти батьківських прав*, and the research has not identified the adverbial monomials in the mentioned population of sampling. More in-depth study into the monomial phenomenon would allow for more precise conclusions once verified on the material relating to different languages and terminologies.

Key words: monomial, term, terminology, term cluster, term pattern.

Надійшла до редакції 04.02.20
Прийнято до друку 16.03.20

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'282.2 (045)
DOI: 10.31651/2226-4388-2020-28-47-57

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ Й ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ В «СЛОВНИКУ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРОК»

**Г. І. Мартинова; доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського
мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: ganmart@meta.ua
ORCID: 0000-0002-8033-075X

**Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua
ORCID: 0000-0003-0008-5983

У статті на матеріалі «Словника середньонадніпрянських говірок» репрезентовано лексичний склад і семантичні особливості найменувань рис характеру й пов'язаних із ними особливостей поведінки людини, проаналізовано структуру й специфіку номінації оцінних найменувань осіб. Засвідчені як специфічні, відмінні від літературно нормативних, назви, так і ті, що стали надбанням української літературної мови.

Структурне ядро аналізованих оцінних номенів становлять однослівні атрибутивні назви, периферію – оцінні іменники, марковані в основному спільним родом; засвідчено вторинні номени, що постали внаслідок метафоризації. Для позначення поведінкових виявів людини діалектоносії використовують емоційну дієслівну лексику, часто ситуативні індивідуальні новотвори. Частотним засобом найменувань людини за її характером та особливостями поведінки є порівняльні конструкції, фразеологічні одиниці.

Відзначено вживання багатьох синонімічних емоційно-оцінних назв одного поняття. Лексичну й семантичну варіативність вичлено як щодо різних зон і груп говірок середньонадніпрянського діалекту, так і в межах однієї говірки.

Ключові слова: словник середньонадніпрянських говірок, номінація, лексема, емоційно-оцінна назва, риси характеру.

Актуальність. Антропоцентризм як основний вектор сучасних гуманітарних досліджень найвиразніше виявляється в лінгвістиці. Ословлюючи довкілля, людина передовсім номінує, оцінюючи тих, хто її оточує, їхню зовнішність, внутрішні риси, особливості поведінки. Будь-яка характеристика зумовлена суб'єктивними смаками одного мовця чи кількох, а також залежить від їхніх вікових, соціальних, територіальних ознак, моральних настанов тощо. Назви людини та її рис – невід'ємний складник лексики кожної мови, тому номінація людини як складне багатогранне явище неодноразово була об'єктом наукових студій вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, однак діалектні найменування рис людини, різноманітні щодо мотивації, структури, семантики,

вивчені все ж недостатньо й неповно щодо представлення говорів українського мовного простору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Назви на позначення рис характеру й поведінки людини досліджували в різних аспектах. Особливості функціонування оцінної лексики в буковинських говірках проаналізували Н. В. Гуйванюк [1], Т. Є. Гуцуляк [2], М. В. Скаб та М. С. Скаб [10], у покутсько-буковинських – Л. Я. Колеснік [6]. Г. О. Козачук описала прикметники на позначення внутрішніх рис людини в надбужко-поліських говірках [5]. Словотвір оцінних назв осіб у лемківських говірках репрезентувала С. Є. Панцьо [9]), у східноpodільських – Л. Г. Яропуд [11]). Найбільш повно назви людини за її рисами описали на матеріалі новожитніх східнослов'янських говірок В. В. Леснова [8] та східностепових говірок – В. О. Дворянкін [3]. Оцінна лексика українських говірок різних ареалів представлена в діалектному тематичному словникові В. В. Лесної [7]. Характеризувальні найменування репрезентовані й у діалектних словниках загального типу, а також у фразеологічних словниках (Г. М. Добролюжі, Н. Д. Коваленко, Н. В. Кірілкової, В. А. Чабаненка). Отже, лексика тематичного поля «Людина» привертає увагу багатьох учених, які згадують про них або принагідно, у межах ширших монографічних досліджень, або ж описують у спеціальних наукових розвідках.

Найменування рис характеру людини та її поведінки в говірках Середньої Наддніпрянщини досі не стали об'єктом наукових досліджень, що й становить **актуальність** і **новизну** цієї статті. Її **мета** – репрезентувати репертуар і семантику назв внутрішніх особливостей психічного й психологічного стану людини, виражених через відповідну поведінку; проаналізувати структуру й специфіку номінації оцінних найменувань осіб. Для дослідження використано **матеріали** «Словника середньо-наддніпрянських говірок» (Словник), джерельною основою якого стали записи діалектного матеріалу за питальником і текстотека середньонаддніпрянських говірок, сформована на ґрунті фонохрестоматії середньонаддніпрянських говірок на компакт-дисках. Це дало змогу виявити специфіку значення засвідчених лексем і проілюструвати її мікротекстами. Особливо важливим постає текстове ілюстрування тоді, коли в різних зонах середньонаддніпрянського діалекту засвідчені номінативні одиниці з подібною семантикою, а її тонкощі вдається з'ясувати тільки спираючись на контекст, на пояснення самого інформанта.

Результати дослідження та їх обговорення. Матеріали Словника засвідчують найбільш виразні лексичні особливості середньонаддніпрянського говору – як специфічні, відмінні від літературно нормативних, так і ті, що стали надбанням української літературної мови. За структурою одиниці на позначення рис характеру людини та її поведінки різні: однослівні номінації – прикметники із суфіксами експресивної оцінки, рідше іменники, зокрема метафоричні назви осіб; дієслова – для найменувань поведінкових виявів характеру, а також стійкі порівняння з оцінним значенням та фразеологічні одиниці, варіативні щодо кількості компонентів і порядку їх розміщення.

На формування репертуару найменувань рис людини та її поведінки впливають стереотипи, поширені в тій чи в тій говірці, підкріплені нормами народної етики й моралі. Дотримання цих норм було обов'язковим для всіх членів суспільства, незалежно від статі чи віку, а їх порушення асоціювали з якимось із природних явищ, наприклад вітром: **віхрянний** ^віхр'аний, -а, -е, -і, 'той, хто не дотримується загальноприйнятих норм моралі': у нас оце так йак йакий ^віхр'аний / чи йака / ото кажут' поме^ло (Тшн) ЛПСГ; **вітир у голові** ^вітир у голо^ві 'про несерйозну людину': ко^лму там шо ка^зат' / ни^лма на ^лкого на^дійац'а / у^лже й го^лда / а всиод^лно во^лно та^лке / н'і на ^лкого ни обраш^ча вн'іман'йа / н'і до л'удей / од^лним словом ^вітир у голо^ві (Жр) ПдСГ. Морально стійку, виховану людину номінують **путній** ^лпут'ній, -ього, -я, -є, -і, прикм., 1. 'гарний, придатний до чогось, вихований': оце та^лка / чисто ти та^лка / і ^лника ^ловка й ти ^ловка / і видно й ха^лрактир ^ловкий // і все / і вже ти ^лпут'н'а ^лу^лдина / а йес'т' жи

та'ке / йа'ке 'небуд' (О) ЛПСГ; **п'ут'н'а** 'д'івчина ни 'буде" до 'ранку с х'л'опц'им хо'дит' (Пщ) ЦПСГ. Особливо цінували доброту, здатність співчувати, дослухатися до думки оточення: **прихильний** при'хил'ний, -а, -е, -і, 'привітний, добрий, чуйний': до та'кий в'ін **при'хил'ний** / це в'ін побал'ака й пол'егша / та'кий при'в'ітний син (Дм) ЛПСГ; СГ; **сердечний** сирд'ечний, -а, -е, -і, 'здатний до співчуття': п'ішов в'ін до 'ц'ого чоло'віка зна'комого / а в'ін і зна'комий / ал'и йа то'б'і ска'жу / ну та'кий / ни **сирд'ечний** / 'можна ска'зат' (Блк) ПдСГ; **душевний** душевний, -а, -е, -і, 'жалісливий, співчутливий': ну / са'пали ми / са'пали / а брига'д'ір / вид'но / **душевний** був та'кий / ха'рош чоло'вік / по'жилий був / вид'но / 'дома то'же та'к'і / сам'і бу'ли в 'його / та 'каже / д'івчата / йа вас 'буду 'р'ізно с'тавит' / о / то 'це ж 'нам ше й 'луче (Жр) ПдСГ.

Респонденти наголошують на потребі **уважати** людей старшого віку: ува'жат', -ю, -ють, недок., перех., 'виявити повагу, пошанувати': ста'ра л'у'дина йде / **ува'жали** й'її / по'читувал'и // шо в 'кого бу'л'о / да'ли / чи там гост'инц'а / чи ко'п'ійку йа'ку / бо то'д'і три ко'п'ійки бу'ло з'рош'і (ВЯ) ПдСГ, номінуючи тих, хто відповідає моральним настановам, відповідним дериватом **уваж'іт'ільний** ува'ж'іт'іл'ний, -а, -е, -і, 'молода людина, що шанобливо ставиться до старших за віком': йа вас в'чила / щоб ви бу'ли **ува'ж'іт'іл'н'і** / щоб 'б'іл'ше с'лухали / ни зогри'залис'а н'і з ким / шо про'мовч / то й 'виросли л'уд'ми / а це х'іба 'зараз 'д'іти / шо ти йо'му с'лово / а во'но то'б'і 'д'воє (Жр) ПдСГ.

Дослідники оцінної лексики зауважують, що в народному мовленні репрезентовано значно більше найменувань негативних якостей людини, її вчинків, тоді як позитивне діалектоносії сприймають як норму, повсякденність, а тому такі явища номінують рідше. Саме цим пояснюємо багатство й розмаїття слів, що позначають негативні риси характеру, дають зневажливу, іронічну чи образливу характеристику або оцінку людині й у досліджуваних говірках. Українці, зокрема середньонадніпрянці, основною з чеснот людини вважають працелюбність, здатність до господарювання: **добрячий** добр'ачий, -а, -е, -і, 1. 'хазяйновитий': сп'ідни'ц'і / кох'ти / 'бат'ко в 'їх був та'кий добр'ачий / о'то 'його син / о'то 'Сен'ка / то в'ін і ста'равс'а / ста'равс'а і 'кажд'і купу'вав си'режки та'к'і золо'ті 'гарні (Грб) ЦПСГ; а її відсутність, хоч і м'яко, та все ж засуджують: **в нашої тітки в голові квітки** ◇ в 'нашойі 'т'ітки в голо'в'і к'в'ітки, 'думати про розваги та веселощі, а не про роботу': о'то так про ли'дачих 'кажут' / в 'нашойі 'т'ітки в голо'в'і к'в'ітки (ЧС) ЦПСГ; **як налюшник** ◇ йак 'нал'ушник 'лінивий': п'ідни'хайут' і бат'ки / і 'ж'іночка в 'його все 'робит' / то шо ж / йак в'ін **йак 'нал'ушник** / робит' ни 'хоче / а 'ж'інка ж у'се ни вх'ватит' / то о'то й жи'вут' од ко'п'ійки до ко'п'ійки (Жр) ПдСГ. Особливу увагу акцентують на особливостях виконання роботи й ставленні людини до процесу праці, несхвально сприймаючи його повільне протікання: **пипнить** 'пипнит', -ю, -ять, недок., перех., емоц.-заб., знев., рідк., 'повільно, неохоче щось робити': 'вийшла 'Гал'ка на го'род з 'д'іт'ми / во'на ж са'ма н'іколи ни йде / то во'ни са'пали / а во'на шос' там **пипнила** / **пипнила** / розви'рнула'с' / п'ішла до 'хати / о'то та'ка з 'нейі робота (Жр) ПдСГ; **длушп'ать** 'длушпат', -ю, -ють, недок., неперех., ірон., 'робити щось повільно, але ретельно': ти ж з'най'иш 'бат'ка / йак в'ін 'робит' / йак поч'не **длушпат'** / йа б са'ма ту рож'иш'ивку зробила / а в'ін ше три дн'і й'її 'робит' 'буде (Жр) ПдСГ. Навпаки, жваву, метку людину номінують позитивно-оцінними прикметниками **спіркий** сп'іркий, -а, -е, -і, 'проворний, такий, що швидко виконує роботу': ну о'це ви 'кажете / шо робил'и у 'пана / і йак бур'а'ки во'ни пол'ол'и'и / то з'рал'а 'музика // бубон і гар'мошка / а 'баба бу'л'а **сп'ір'ка** та'ка / бур'а'ки бу'л'о рве / ше й / мо'йа ди'тино / бу'л'о ната'н'ц'у'й'ус' / 'гарна / здо'рова та'ка 'баба бу'л'а // та / 'каже / о'це р'ад'ка зай'му / та йа'ка тов'че 'його 'з'аду / бо ш'видко ни в'м'їє рват' (Кж) ЦПСГ; **прудкий** прудкий, -а, -е, -і, швидкий: див'л'ус'а / по йа'ру / а й'її 'мати **пру'дка** 'сил'но бу'ла та Ли'керка / див'л'ус'а / Ли'кер'а б'і'жит' (Жр) ПдСГ; **доступний** доступний, -ого, -а, -е, 'пробивний, той, що може дістати щось': 'бат'ко був у нас та'кий грамот'нен'кий / брига'диром о'то робив / і так скр'із' **доступ'ний** / дак ми жи'л'и в 'бат'ка ни'чого (Кв) ЛПСГ; **розбитний** розбит'ний, -а, -е, -і,

‘який уміє вдало, швидко, за будь-яких обставин усього добиватися, все діставати і т. ін.; спритний, моторний’: *вошей тоді страх’їт’а / йак було / то мо’їа мама була така розбит’на / була така / то це йак по’їавл’ац’а вош’ї / то мама кара’сином намаже / а тоді / ц’ого / платочком об’їаже нас / бо нас було ц’їлих семиро та вони по’дохнут’* (Стб) ЗСГ; СГ, а також порівняльною конструкцією **як муха в окропі** ◇ *йак муха в окроп’ї, ‘швидка, проворна, про людину’: а йа молоден’ка / вил’їзла на с’т’їл / повин’а бут’ / йак муха в окроп’ї / йа така й бул’а // йа проворна / жвава / ну така вдал’ас’а* (Груш) ППСГ. Внутрішні чесноти людини часто невіддільні від зовнішніх, що ілюструють багатозначні лексеми, засвідчені в текстах із різних зон середньонаддніпрянського діалекту: **справний** справний, -а, -е, -ї, 1. ‘здоровий, в міру вгодований (про людину)’: *ну / вобиш / заб’рал’и йїї в Ге’рман’їю / вона робил’а в н’їмц’їв // али там в хаз’айнїв / можна ска’зат’ / бул’о йїї не’по’гано / прийшл’а така справ’на і ц’ого / ше йак прийшл’а до’дому / то ‘сильно пл’акал’а / каже / йак важко тут жит’ / йїсти в нас н’їчого* (БП) ЦПСГ; 2. ‘вправний, меткий’: *уже ни зас’пит’ / справний / всп’ївайе ск’р’їз’ / рано вста’їеш / а в’їн уже з л’їсу з гри’бами / уже об’їг / і вже пора’ц’а п’їшов / ц’їлий ден’ на го’род’ї / а в’ечором ше й’риби на’ловит’* (Жр) ПдСГ.

Із небажанням працювати мовці пов’язують і психоемоційний стан байдужості об’єкта номінації: **вовк траву йїж** ◇ *вовк траву йїж, ‘однаково, байдуже’: а про це пр’адиво та шит’а / вовк траву йїж / йїм однаково / вони солб’ї йак з’їма / то з’їма / а це ж йак уро’дило / то вже хлоп’чики і молот’ат’ / гречка / вже вони намолот’или гречки цей / уже вони пи’чут’ млин’ц’ї / уже в йїх йїжа йе* (Ос) ППСГ; *та тут ста’ра / і ста’райус’ / шоб усе в по’р’адочку / шоб і в кухн’ї чистен’ко / і на го’род’ї / а ти п’їди та поди’вис’а / шо там у дво’р’ї / там стат’ни’ма де / а йїїй вовк траву йїж / кажин ден’ йак ни на Ш’полу / то ше ку’дис’ поти’н’айїц’а* (Жр) ПдСГ.

У Словнику репрезентовані лексеми на позначення людини за її інтелектуальними здібностями. Їх відсутність стає підставою для виразно негативних метафоричних номінацій, у яких діалектоносії виокремлюють найяскравішу, найпромовистішу рису об’єкта найменування, зіставляючи її з назвами реалій побуту: **бовдур**² бовдур, -а, -и, ч., знев., ‘груба, нерозумна людина, вчинки якої невмотивовані’: *цей бовдур оп’їат’ шос’ на’койів з дур’нойі гол’ови / шо з того бовдура воз’миш / з його роботи йак з козла мол’ока* (Пщ) ЦЛСГ; *дуб* дуб, -а, -и, ч., знев., ‘нерозумна, повільно мисляча людина’: *оно Фи’дос’ по два годи в од’ному клас’ї в’чивс’а / шо ти з’робиш / йак в’їн тупий / ну дуб та й усе* (Жр) ПдСГ, **пиньок** пин’ок, -а, -и, ч., ‘людина, нездатна до інтелектуальної праці’: *та ше В’ерка кой’їак у ш’кол’ї в’чилас’а / а вже Л’убка то гет’ пин’ок / вона там так / аби шчиталос’ йїїй кончила / та вийшла зам’їж / та той чоло’в’їк йїїй прист’ройів та так і жи’ве* (Жр) ПдСГ. У середньонаддніпрянських говірках засвідчують і прозоро мотивовані найменування людини, яка страждає через свої нерозумні дії: **бизголовний** бизго’ловний, -а, -е, -ї, ‘нешасний через нерозумні вчинки’: *д’їд каже / де ви наб’ралис’а на мо’їу бизго’ловну го’дину / чоло’в’їк робив / чоло’в’їк руково’див / чоло’в’їк ста’равс’а / ви заб’їрайе’те чу’же добре і см’їїш’тес’а / подлос’т’ та’ку робите* (Ос) ППСГ. У різних говірках Середньої Наддніпрянщини та сама лексема може позначати різні характерні особливості людини: **тормознутий** тормоз’нутий, -а, -е, -ї, ‘нудний, скучний (про людину)’: *ох і за’нуда ж / йа’кийс’ тормоз’нутий* (Вт) ПдСГ; СГ; 2. ‘повільний, тугодум’: *та в’їн у нейї та’кий / наче тормоз’нутий / йак поч’не шос’ робит’ / то довго дума’їє / то довго зби’райїц’а / то й в’еч’їр нас’тане / то так в’їн і в ш’кол’ї в’чивс’а / отста’вав* (Жр) ПдСГ; **лобуряка** л’обур’ака, -и, -и, сп., 1. ‘шкідлива дитина, непослух’: *оно б’їга’їє л’обур’ака / та’ке шкодл’їве / ба’бу ни слуха’їє / аби шос’ пот’а’г’ти / у шос’ вл’їзти / та’кий л’обур’ака рос’те* (Пщ) ЦЛСГ; 2. л’обур’ака, ч., ‘хлопчик 12–13 років’: *та в нейї хлоп’иц’ни та’кий уже й мал’ий / лобур’ака вже / мат’ уже так у клас’с’омий ходит’ / то по’ма’га’їє все / це ни т’ї д’їти / шо в го’род’ї / шо ни з’на’їє йак і до ко’рови / і до го’роду* (Жр) ПдСГ. Оцінюючи людину за її розумовими

здібностями, інформанти послуговуються не тільки однослівною номінацією, але й використовують описові, стійкі образні вислови: **здоровий як до неба, а дурний як ни треба** ◇ здо|ровий йак до |неба / а дур|ний йак ни т|реба ‘великий на зріст, але слабкий на розум (про людину)’: *ни в |рост’і |сила / ни|даром |л’уди |кажут’ здо|ровий йак до |неба / а дур|ний йак ни т|реба* (Бл) ЛПСГ.

Помітну групу в Словнику утворюють найменування, які виражають внутрішні особливості психічного стану людини через зовнішній вияв, тобто через відповідну поведінку. Зокрема, діалектоносії негативно оцінюють запальність, нездатність людини стримувати свої емоції: **накаптьорицьця** накап|т’ориц’:а, -юсь, -яцьця, док., неперех., емоц.-заб., ‘виявляти невдоволення’: *прийш|ли до нас догово|р’ац’:а / ко|ли ж це ви|с’іл’:а |буде / а |мати си|д’ат’ жи ж накап|т’орилис’ / це ж ни хо|т’ат’ жи ни|в’істки / а йа йак нача|ла йїх про|сит’ / ма / та |ви|пийте п’і|в’чарочки / |мати ті й |ви|пили п’і|в’чарочки* (Дб) ЗСГ; **капашицьця** капа|шиц’:а, -уся, -ацьця, недок., неперех., несхв., ‘вередувати, обурюватися, виявляти спротив’: *ти йо|му й го|товиш / і п’і|д’ложуйш шо |луч’ін’ке / а в’ін ше й капа|шиц’:а / все йо|му ни так* (Жр) ПдСГ; **ковирсувать** ковирсу|ват’, -ю, -ють, недок., неперех., емоц.-заб., ‘виявляти незадоволення, вередливість, примхи’: *в’ін йде с’ватац’а з хл’і|биною / а во|на йо|го однис|ла / йак поча|ла ковирсу|ват’ / та й ни п’іш|ла* (Жр) ПдСГ. Іменуючи таких людей, респонденти наголошують на їхній асоціальності: **буйний** буйний, -а, -е, -і, ‘некерований, який не контролює своїх вчинків (про людину)’: *|бат’ко го|р’ілку пив / |буйний був / йак нап’йец’:а* (Хв) ЦЛСГ; СГ; проводять паралель зі світом тварин: **цапуватий** цапу|ватий, -а, -е, -і, емоц.-заб. ‘дратівливий (про істоту)’: *та|кий ха|ракт’ір по|ганий у |н’ого / ни ска|жи н’і|чого / ни торк’ни / |зараз же в крик / ну та|ке цапу|вате / у|же ни з|найїш / йак і п’і|д’йїти* (Жр) ПдСГ. У деяких говірках назви запальної людини виникли на підставі метафоричного перенесення з найменувань продуктів харчування (знач. 3): **вишкварка** вишкварка, -и, -и, ж., кул., 1. ‘смажені шматочки сала’: *по обнако|вен:ому / о|пара // о|це ж во|на п’і|д’йїш|ла / і ту|ди за|жарочки з |вишкварочки / з ци|бул’койу / та так йїї т|рошки роз|той / і ту|ди за|жарочки / із вишквароч|к’ів / ци|бул’ки і та|к’іх вишквароч|к’ів* (Мх) ПдСГ; СГ; 2. ‘смажені шматочки свіжого свинячого м’яса’: *та шо ш|видче приго|товит’ / ко|л’йї |довго ж ни си|дит’ / то т|реба щоб у|се було наго|товлино / а|ли вишквар|рок всиод|но т|реба на|жарит / та|кий по|р’адок / щоб ко|л’йї |вишкварку зйів* (Жр) ПдСГ; 3. емоц.-заб., ‘запальна невірноважена людина’: *той Йур’ко ше з|маличку та|ка |вишкварка / і |т’іки шо / |сердиц’а / кри|чит’ / то в’ін і |зараз та|кий / шо ж йо|го пом’і|нає* (Жр) ПдСГ; СГ. Крім однослівних характеристик дій невірноважених, запальних людей, респонденти використовують стійкі сполучення слів: **парка парить** ◇ пар|ка |парит’, ‘гарячкувати’: *то т|реба ж розди|виц’а / побала|кат’ / де йо|го шо са|дит’ / де во|но |буде з ру|ки / а ни пар|ка |парит’ / а|би в|кинут’ у |земл’у / а то|д’і шо ро|бит’ / йак йо|го по |осин’і ви|возит’ / |добре / йак |сухо / а йак |л’анне гл’а|ди / ти ж ни з|найїш / йа|ка |ос’ін’ |буде* (Жр) ПдСГ; **ни можна збалакать** ◇ ни |можна збала|кат’, ‘про людину, з якою складно встановити контакт, дратівливу, яка не прислухається до чиєїсь думки’: *йа до |його |ладиком / у|же й ка|жу / й про|с’у / шо с|лухайс’а / во|ни ж то|б’і й |небо при|хил’ат’ / та ку|ди там / ни |можна збала|кат’ / ни с|лухайє* (Жр) ПдСГ і жартома застерігають від спілкування з такими людьми: **ни тронь Сидоре матирі** ◇ ни трон’ |Сидоре |матир’і, ‘про дуже запальну, сердиту, дратівливу людину’: *та в |нейі чоло|в’ічок ше н’і|чого / це в |Ол’ки Пит’ро ни трон’ |Сидоре |матир’і / н’і п’і|дсту|пис’ до |його / н’і на бала|чки н’і на шо / ше йак ни |ви|пивийш / то так / а |ви|пйє / то ни |можна збала|кат’* (Жр) ПдСГ.

Матеріал Словника засвідчує, що середньонаддніпрянці не схвалювали надмірні комунікативні вияви. Навіть у межах однієї говірки фіксуємо кілька найменувань занадто балакучої людини: **тарабайка** тара|байка, -и, -и, сп., емоц.-заб., ‘той, хто швидко й багато говорить, надокучаючи розмовами’: *при|йїхав Йур’ко про|в’ідат’ / та йак по|чав про вс’іх і про все / та|ка вже тара|байка / чи во|но ми|н’і |нужне чи н’і / а сто|йу с|лухайу / бо ни*

вижинеш же (Жр) ПдСГ, **тилихмечка** тилих¹мечка, -и, -и, сп., емоц.-заб., ‘той, хто багато говорить, надокучаючи розмовами’: *йак с¹тала з ним балакат’ / ну ни пирис¹лухайиш / йа вже й з¹мерзла / вже й до¹дому / а в¹ін роз¹казує / ну тилих¹мечка / і в¹кого та ди¹тина та¹ка / наче Тол¹а з Л¹убойу й ни та¹к¹і / а в¹ін ни пирис¹лухайиш* (Жр) ПдСГ, **триндичиха** тринди¹чиха, -и, -и, сп., емоц.-заб., ‘той, хто швидко й багато говорить’: *та тво¹йа ку¹ма ше та тринди¹чиха / ну про вс¹іх роз¹каже / во¹на все з¹нає / а про себе ну н¹іколи н¹ічого лиши¹ого ни с¹каже* (Жр) ПдСГ. Для позначення того, хто не стримується в спілкуванні, використовують і стійкі порівняння: **йак помило** ◇ **йак поми¹ло**, ‘про дуже балакучу людину’: *каже йа¹зик йак поми¹ло / а про шо во¹но / йа ни буду ка¹зат’ / бо ни з¹найу* (Гл) ЦЛСГ; **і шиє й бриє** ◇ і **шийє й б¹рийє** ‘той, хто багато говорить, демонструючи зверхність і обізаність в усіх справах’: *а з нейу ни дуже хто хоче й д¹іло мат’ / бо во¹на і шийє й б¹рийє / у¹с¹ім рот зак¹рийє / у¹с¹іх пов¹чайє / во¹на си¹бе т¹іки ч¹уйє й си¹бе пон¹імає* (Жр) ПдСГ. Осудливо відгукуються й про манеру говорити тих, хто в розмові вдає досвідченішого й мудрішого, ніж є насправді: **старикувать** старику¹ват’, -ю, -ють, недок., неперех., несхв., ‘розважливо говорити, вдаючи із себе обізнаного в усьому’: *при¹ходив Л¹ончик / то з¹найиш же йак в¹ін / йак поч¹не старику¹ват’ / на йа¹зик г¹рамотний / у¹се з¹нає / рос¹уж¹дає / у¹се ро¹битиме / скр¹із’ нав¹іде по¹р¹адки / ну йази¹ком* (Жр) ПдСГ.

У спілкуванні виявляються й інші негативні риси людини – хвалькуватість, брехливість, надмірна наполегливість, нав’язливість, які мовці розкривають у фразеологізмах: **всі кози в золоті і цап в намісті** ◇ **вс¹і кози в¹ золот¹і і цап в¹ наміст¹і**, ‘про хвалькувату людину’: *то ти ж з¹найиш на¹шого Пит¹ра / та в¹його ж у¹се най¹крайше / там вс¹і кози в¹ золот¹і і цап в¹ наміст¹і / чи купит¹ шо чи з¹робит’ / то це вс¹і з¹найут’* (Жр) ПдСГ; **збреше й оком не моргне** ◇ **зб¹реше й оком ни морг¹не**, ‘скаже неправду не задумуючись, без докорів сумління’: *на йа¹зик в¹ін добрий в¹давс¹а / зб¹реше й оком ни морг¹не* (Бгдх) ЦЛСГ; СГ; **забить памороки** ◇ **забит¹ памороки**, 2. ‘заморочувати голову пустими розмовами’: *так забив¹ памороки сво¹йіми бал¹ачками / шо йа забул¹а чого і в¹ л¹авку прииш¹ла* (Пщ) ЦЛСГ; СГ; **як гріх над душею** ◇ **йак гр¹іх над ду¹шейу**, ‘говорити наполегливо, вимогливо’: *пол змив / чисто¹та // і йак с¹тане йак гр¹іх над ду¹шейу / ну хоч раз меду ковт¹ни / це до кожного // мед вит¹агає // ну ни можна / ни можна / п¹росис¹а / х¹тойізна й йак / ни можна / во¹ди ни можна ковт¹нут’ // а / та та¹ке ж чириз¹ силу ковт¹ни* (Жр) ПдСГ; **циганка плащувата** ◇ **циганка плашчу¹вата**, -и -ої, лайл., ‘жінка, яка любить ходити по сусідах, щоб поговорить чи щось попросить’: *во¹на йак циганка плашчу¹вата / носит¹ йі¹йі по ха¹тах / то йі¹ шос¹ на¹да / то с¹аде й си¹дит’ / а ми¹н¹і ж н¹іколи / нада порац¹:а / ха¹з¹айство* (Пщ) ЦЛСГ; див. **похатниця**.

Негативно оцінюють респонденти й невміння чи небажання спілкуватися, номінуючи людей з такими характерними рисами суфіксальними емоційно-експресивними прикметниками **затинчливий** затинчливий, -а, -е, -і, рідк., ‘дуже стриманий, неговіркий’: *та баба Кат¹а й замолоду була та¹ка / за¹тинчлива / йа ни з¹найу / чи ти йі¹йі шо розпи¹тайиш / чи во¹на то¹б¹і й роз¹каже шо* (Жр) ПдСГ. Привертає увагу, що мотивом номінації тих, хто уникає спілкування, стає подібність до поведінки тварин: **зайцюватий** зайц¹уватий, -а, -е, -і, рідк., ‘непривітний, відлюдькуватий’: *а ви з¹найіте ха¹з¹айіна ц¹ого ав¹тобуса / ну шо на Зв¹ін¹ігородку? Та в¹ін йа¹кийс¹ та¹кий / в¹ід лудей так / мо¹йа ма¹ма ка¹зала / йа¹кес¹ во¹но зайц¹увате* (Вс) ЦПСГ (заєць полохливий, утікає, ховається), **вовчок**³ вовч¹ок, -а, -и, ч., емоц.-заб., ‘нетовариська людина’: *Вал¹ка Буден¹:а вс¹ігда була йак вовч¹ок / на¹сутиц¹:а і н¹і до кого ни йде / а виросла / хоч т¹рохи балакат¹ з л¹уд¹ми с¹тала* (Жр) ПдСГ (пор. **вовчок**¹ вовч¹ок, -а, -и, ч., ент., ‘комаха ряду прямокрилих з довгати́м циліндричним оксамитово-коричневим тілом і сильними, дуже розширеними передніми ногами-копачами’: *о¹так коп¹ни коло на¹возу там повно вовч¹ка* (Тш) ПдСГ; **вовч¹ок**, ‘тс’: *йак заве¹дуц¹:а вовч¹ки / то на го¹роді н¹ічого ни буде / повий¹дадут’ / то шо ми йім т¹іки ни робили / і ко¹нопл¹і са¹дили / і воду в¹нори ли¹ли / а по¹том во¹ни дес¹ про¹нали / ни за¹м¹ім¹у* (Жр) ПдСГ; СГ; – комаха-шкідник ховається

глибоко в нору). І навпаки, легкість у спілкуванні, почуття гумору оцінюють як одну з чеснот: **ни зітхни плакати** ◇ **ни зітхни плакат**, ‘про людину, яка любить пожартувати, покепкувати з когось’: *ста^лрий Се^лмен був одір^лви та по^лкин’ / та й Ма^лр’їа **ни зітх^лни н^лкама^л**’ / то в ^лкого ж Тол^лка в^лдас^л’ца (Жр) ПдСГ; одір^лви та по^лкин’ ◇ одір^лви та по^лкин’, ‘про жартівливу, вигадливу людину’: у нас су^лс’ід ^лд’ад’а Ва^ллод’ін’ка був та^лкий / шо од’ір^лви та по^лкин’ / йак поч^лне чу^лдит’ / то вс’і аж бо^лки рвут’ (Жр) ПдСГ.*

Підставами для негативної оцінки є такі внутрішні характеристики людини, як хитрість, схильність до маніпулювання, виявлені у відповідній поведінці: **спіднивідить** **спідни^лв’ідит’**, -ю, -ять, док., перех., рідк., ‘спровокувати на якісь дії, підштовхнути до негарного вчинку; звабити’: *во^лна й дир^лжалас’а ^лдовго / ни пи^лла / так ^лвил’удн’ла / шос’ там і на го^лрод’і поча^лла ро^лбит’ / а в’ін йа^лвивс’а і йі^лйі **спідни^лв’ідив** / і знов поча^ллос’а те ^лсаме (Жр) ПдСГ; підвистити під монастир ◇ підвистити під монастир, ‘спровокувати на щось злочинне’: а зйа^лзавс’а був з та^лкою^л ком^лпан’їей^л / ни ^лдуже ха^лрошой^л / а во^лни йо^лго й **підви^лли під монас^лтир** / ук^лрав мото^лцикла / в’ін йо^лго й од^лав на ^лдругий ден’ / пока^лтавс’а й од^лав / а все од^лно два ^лгоди да^лли / од^лсид’ів (Жр) ПдСГ; запомишляцьця запомиш^лл’ац’:а, -юсь, -юцьця, недок., неперех., рідк., ‘використовувати для досягнення своєї мети; маніпулювати чисеюсь прихильністю до когось для задоволення своїх потреб’: та во^лна ^лт’іки йі^лйі шос’ ^лтреба / то дз^лвонит’ ^лтому Йур^лков’і / шо ^лІра ^лхоче на кон^лцерт / да^лвай ^лгрош’і / т’і ^лІр’і той кон^лцерт ^лтреба / а во^лна на ^лнейі звер^лтайе / шо б то ни було / все ^лІро^лу запомиш^лл’а^лйіц’а (Жр) ПдСГ. Осуду підлягає й нерозважливість, необдуманість вчинків, що ілюструють варіантні фразеологічні одиниці з різних зон середньо-наддніпрянського діалекту: **коники одливають** ◇ **коники одли^лват’**, ‘робити що-небудь несподіване, нерозумне, легковажне’: *коло ма^лшини йа йак ро^лбил’а / йа вс’ігда **коники одли^лвал’а** // бу^л’о о^лце так // ма^лшина ^лробит’ / а ми шо / со^ллому за^лб’їем / с’ідайим отди^лхат’ (Лст) ЦПСГ; **коники викидять** ◇ **коники вики^лдат’**, ‘робити що-небудь несподіване, нерозумне, легковажне’: ну то й шо / шо в ^лнейі ^лд’івчинка / ^лпоки була ма^лла / то н’ічого / а йак була у ^лвос’тому ^лклас’і / то поча^лла про^лгул’уват’ / а то^лд’і с^лтала та^лк’і **коники вики^лдат’** / шо та ^лб’ідна ^лмати ни зна^лла ку^лди си^лбе ^лд’ім’ / і доч^лки ^лжалко / і ^лл’уд’ам с^лтидно в ^лоч’і поди^лвиц’а (Жр) ПдСГ.**

Скупість у її різних виявах також стає підставою для виразної негативної номінації: **скряга** скр’ага, -и, -и, сп., ‘дуже жадібна людина’: *а д’ід цей / шо ^лколо ^лмене / шо йа з ним сторо^лжу^лй / ни дай бог / шоб ди^лтина при^лйшла // о^лце ж^лмен’у че^лреше^лн’ ^лжал’ів // то ж та^лкий був **скр’ага** // ни дай бог / т’іки ди^лтину по^лбачив / ^лголову / шо во^лно ж н’ід^ллазит’ же / у^лже й кри^лчит’ // а йа нар^лву / та о^лто йім ^лкину ту^лди вниз / та во^лно по^лко^лтило^лс’а / во^лно в т’і ^лтр’апоц’і // во^лни по^лйіли (Брз) ЦПСГ; **жадьоба** жа^лд’оба, -и, -и, ж., емоц.-заб., ‘жадібна, корислива людина’: *та^лка **жа^лд’оба** / шо н’ічо в ^лйого ни ви^лпросиш (Пщ) ЦЛСГ, **скупірдяра** скуп’ір^лд’ара, -и, -и, сп., ‘дуже жадібна людина’: *ка^лзав ^лЛ’он’ка / шо ^лйіхн’йі ^лд’ід зло^лд’ужка / чо^лго / ка^лжу / роз^лказує в’ін ми^лн’і // ка^лжу / н’е / то в’ін / ка^лжу / мо^лйа ди^лтино / ни^лправил’но ^лт’іки ^лвисловивс’а / в’ін ни зло^лд’ужка / а скуп’ий / **скуп’ір^лд’ара** / ка^лжу (Жр) ПдСГ; **пажирливий** пажирливий, -а, -е, -і, емоц.-заб., рідк., ‘ненажерливий, жадібний до їжі’: *ви йа^лкос’ ро^лсли / ни ^лдуже й с^лтатки бу^лли / ну н’і на шо ни ^лжа^лдні / а вже ^лН’інчині ^лд’іти / то та^лк’і **пажирлив’і** / було до ^лба^лби ^лпри^лйдут’ / то н’ічого ни ос^лтавл’ат’ / де йа^лкий ^лкоржичок / де кан^лх^лветик / усе йш^лло в ^лход (Жр) ПдСГ; СГ. Негативна етична оцінка цієї риси може бути зм’якшена пестливою формою прикметника, що в різних зонах середньонаддніпрянського діалекту засвідчений із неоднаковою семантикою: **тісенький** т’існен’кий, -а, -е, -і, 1. зменш. до тісний, ‘який має менший, ніж потрібно, розмір; який занадто щільно прилягає; вузький’: *у^лже ба^лб’і той са^лчок т’існен’кий / а був жи ^лл’овкий / до с^лтану (Пщ) ЦЛСГ; 2. емоц.-заб., ‘жадібний, скупий’: *а во^лна та^лка була / шоб да^лт’ / це йак ни^лмає ^лтого ^лд’іда / то во^лна в ^лпелену на^лбе^лре / та й ^лвинесе / та й да^лйе ^лд’ім’ам ^лт’іх ^лйаблук та ^лгруш / а ^лд’ід / та^лкий / **т’існен’кий** був / а******

в'ін за^місто того шоб ска^зат' / шо ску^пний / та ка^же / ну на^ший д'ід та^кий зло^д 'ужска / шоб н'і^чого н'і^кому ни да^т' (Жр) ПдСГ.

Фактичний матеріал засвідчує, що серед експресивних найменувань є непоодинокі індивідуальні словотвори, які позначають особу за особливостями її характеру: **анциболяка** анцибо^л'ака, -и, -и, сп. р., лайл., 'шкідлива дитина, непослух': а ба^ба бу^ло ж о^це див^иц'а та ка^же / Ма^н'ко / т'і^кай / бо ма^ти в^же б'і^жит' г^р'адками / хо^вайс'а / шо ти там наро^бил'а // от **анцибо^л'ака** (Гл) ЦЛСГ; **придзигльований** придзи^г'лований, -а, -е, -і, 'артистичний, здатний привернути увагу, епатажний': та в ^тойі Ок^сани д'івчинка та^ка **придзи^г'лована** / йак і во^на / в^же йак ^виступит' / йак роз^каже / ^тойу ру^койу йак пови^де / та ку^ди там / ар^т'істка / во^на з ^самого ма^личку в ^нейі та^ка (Жр) ПдСГ. Експресія усного діалектного мовлення спричинює розмитість чітких семантичних меж. Наприклад, в одній говірці слово може набувати нового значення, позначаючи різні щодо етичної оцінки риси характеру людини: **нивгурний** нив^гурний, -а, -е, -і, рідк., 1. 'чуйний; той, який відразу реагує на прохання': та до ^його ка^жде п'ід'їде / то в'ін ни од^каже / ну та^кий / **нив^гурний** / і на ха^роше / і ни ^дуже / йак де хто за^т'івайе / то в'ін ^перший (Жр) ПдСГ; 2. нив^гурний, -а, -е, -і, рідк., 'ненаситний': та ^йому шо ни по^ста^в / по^йіс'т' / ^т'іки по^ста^вив та^р'ілку / у^же н'і^чого ни^ма / **нив^гурний** / ни ^можна на^го^ду^ват' (Жр) ПдСГ.

Як засвідчує матеріал Словника, характеризуючи риси характеру та пов'язані з ними особливості поведінки, носії середньонаддніпрянських говірок використовують переважно емоційно-експресивні прикметники, іменники спільного роду. Водночас трапляються й назви, спеціалізовані щодо статі: **анцихрист** ан^цихрист, -а, -и, ч., лайл., 'аморальна людина; злодій': ^ранше ^й ха^т'ів ни за^пи^рали / н'і^хто н'і^кого ни бо^йавс'а / ^це ^зараз **ан^цихристи** роз^вилис'а / шо за^л'ізут' ку^ди хоч / х'іба во^ни ко^го пон'і^майут' (Жр) ПдСГ; СГ – **ухарка** ухарка, -и, -и, ж., рідк., 'злодійка': хо^дили в ^см'ілу ма^сло про^да^ват' / бу^ли ухар'... / і г^рош'і у ^пазус'і / і од^на **ухарка** та^ка / та^ка ^хитра бу^ла ^дуже / та п'ід^м'ітила / шо ба^ба г^рош'і в ^пазуху хо^вайе / та в^пала на ^нейі / ни да^в'іт' ба^би / кри^чит' // ни да^в'іт' ба^бу / а са^ма в ^пазуху / та по^вит'а^гала г^рош'і // **прида^вил'а** йі^йі (Лзн) ПдСГ; **дженджур** ^Уен^Уур, -а, -и, ч., рідк., 'пустий, легковажний чоловік, який кокетує своєю зовнішністю й одягом': ^той ^з'емка по^сва^тавс' до мо^йейі ^т'ітки / а во^на роз^думалас' / ни п'ід^у за ^н'ого / ^й край // а в'ін нив^иличкий був **^Уен^Уур** (Жр) ПдСГ; **шалапут** шала^пут, -а, -и, ч., несхв., 'легковажна, несерйозна людина': а був ^той Ми^кола ^замолоду та^ким **шала^путом** / ку^ди хоч ту^ди ^й у^л'ізе / де ни по^с'і^й там у^родит' / а жи^нивс'а / йак од^р'ізало / і ^зараз о^но ^йа^кий ха^з'айін (Жр) ПдСГ – **чимируда** чими^руда, -и, -и, ж., през., 'легковажна, безпутня жінка': дес' ^Шур'іна в^же сво^йу **чи^ми^руду** по^в'із / ма^бут' / по^хмил'ац':а по^йїхало / бо в^чора ^довго з ^хати ни ^видно бу^ло / в'ін ви^ходив / а йі^йі ни чу^т' бу^ло (Жр) ПдСГ.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, матеріал «Словника середньо-наддніпрянських говірок» засвідчує помітний за обсягом, різноманітний щодо структури, способів і мотивів номінації шар конотативної лексики. Оцінні назви рис характеру людей та зумовленої цими особливостями поведінки передають переважно негативну характеристику, що пов'язано з асиметрією оцінної шкали, у якій увагу респондентів привертають передовсім відхилення від норми: лінь, скупість, низькі розумові здібності, дратівливість, запальність, надмірні комунікативні вияви тощо. Мовний портрет типового середньонаддніпрянця репрезентує людину, яка дотримується норм народної моралі, беручого до роботи, гарного господаря, меткого, жвавого, помірного в спілкуванні та з тонким почуттям гумору.

Структурне ядро аналізованих оцінних назв людини становлять однослівні атрибутивні назви з суфіксами емоційної оцінки (-а^ч-, -н-, -уват-, -еньк-), рідше – оцінні іменники з суфіксами -их(а), -к-, марковані в основному спільним родом, хоча трапляються й спеціалізовані щодо статі людини назви. Засвідчені вторинні номени, що

постали внаслідок метафоризації назв предметів побуту (*бовдур*), їжі (*вишкварка*), рослинного (*дуб, пеньок*) і тваринного (*заєць, вовк, вовчок*) світу. Для позначення поведінкових виявів людини використовують емоційну дієслівну лексику, часто ситуативні індивідуальні новотвори. Частотним засобом найменувань людини за її характером та особливостями поведінки є порівняльні конструкції з компонентом *як*, фразеологічні одиниці неоднакової структури.

Розглянутим найменуванням притаманна лексична й семантична варіативність – як щодо різних зон і груп говірок середньонаддніпрянського діалекту, так і в межах однієї говірки. Усе це актуалізує перспективу досліджень лексики різних тематичних груп саме з опертям на зв'язні тексти й репрезентацію її в словниках.

Список використаної літератури

1. Гуїванюк Н. Експресими розмовного мовлення буковинців як «знаки української етнокультури». *Мова у дзеркалі особистості. Філологічні дослідження, присвячені 80-річчю професора, академіка НАПН України Кононенка Віталія Івановича*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. С. 167–180.
2. Гуцуляк Т. Метафорично-образні назви осіб у буковинських говірках (на матеріалі «Словника буковинських говірок»). *Діалектна мова: сучасний стан і перспектива дослідження : програма, матеріали та тези доп. Всеукр. наук. читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко*. Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. С. 102–104.
3. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 24 с.
4. Добролюба Г. Із спостереження над етнонімами як складовими української поліської фразеології. *Етнолінгвістичні студії. 1*. Житомир : Полісся, 2007. С. 95–104.
5. Козачук Г. Лексико-семантична структура прикметників на позначення внутрішніх рис людини у надбужко-поліських говірках. *Міжнар. наук. конф. «Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Федота Трохимовича Жилка» (Київ, 5–7 березня 2008 р.) : тези доп.* Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. С. 100–101.
6. Колеснік Л. Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2016. 22 с.
7. Леснова В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах / за заг. ред. П. Ю. Гриценка. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 304 с.
8. Леснова В. В. Номінація рис людини в українських східнослов'янських говірках : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 194 с.
9. Панцьо С. Є. Назви особи у лемківському діалекті. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. Міжнар. конф. на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзєндзелівського (Ужгород, 17–19 лютого 2001 р.)*. Ужгород : Ужгород. нац. ун-т., 2001. Вип. 4. С. 419–422.
10. Скаб М. В. Назви осіб як засіб вираження ментальності буковинців. *Українська мова на Буковині : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (Чернівці, 13–15 жовтня 1994 р.)*. Чернівці : Рута, 1994. С. 93–95.
11. Яропуд Л. Г. Словотвірні типи з суфіксами -чик, -щик, -льщик у діалектному мовленні (іменники на означення назви особи). *Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. пед. ін-ту*. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 48–53.

References

1. Huivaniuk, N. (2013). *Ekspresemu rozmovnoho movlennia bukovyntsiv yak «znaky ukrainskoi etnokultury»* [Expressive lexical means in familiar speech of the Bukovyna population as «markers of Ukrainian ethnic culture»]. In : *Mova u dzerkali osobystosti. Filolohichni doslidzhennia, prysviachenii 80-richchiu profesora, akademika NAPN Ukrainy Kononenka Vitaliia Ivanovycha* [Speech in personality aspect. Philology studies for the 80th anniversary of Prof. V. I. Kononenko, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Ivano-Frankivsk : Misto NV. 167–180 (in Ukr.).
2. Hutsuliak, T. (2011). *Metaforichno-obrazni nazvy osib u bukovynskykh hovirkakh (na materialii «Slovnyka bukovynskykh hovirok»)*. [Metaphoric figurative personal names in Bukovyna patois (based on «Bukovyna patois dictionary»)]. In : *Dialektna mova: suchasnyi stan i perspektyva doslidzhennia : prohrama, materialy ta tezy dop. Vseukr. nauk. chytan, prysviachenyykh pamiati dialektoloha Valentyny Prokopenko* [Dialectal language: contemporary state and research prospects: programs, materials and abstracts for National scientific recitals in memory of dialectology scholar Valentyna Prokopenko]. Chernivtsi : Cherniv. nats. un-t, 2011. 102–104. (in Ukr.).
3. Dvoriankin, V. O. (2006). *Nominativni protsesy v ukrainskykh skhidnostepovykh hovirkakh* [Nominative processes in Ukrainian Eaststeppe patois]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Lugansk, 24 (in Ukr.).

4. Dobrolozha, H. (2007). Iz sposterezhennia nad etnonimamy yak skladovymy ukrainskoi poliskoi frazeolohii [Analysing ethnonyms as a part of Ukrainian Polissya phraseology]. In : *Etnolinhvistychni studii* [Ethnolinguistic research]. 1. Zhytomyr : Polissia, 95–104 (in Ukr.).
5. Kozachuk, H. (2008). Leksyko-semantychna struktura prykmetnykiv na poznachennia vnutrishnikh rys liudyny u nadbuzko-poliskykh hovirkakh [Lexical semantic structure of adjectives to mark inner personal features in Upper Buh-Polissya patois]. In : *Mizhnar. nauk. konf. «Dialektna mova: suchasnyi stan i dynamika v chasi. Do 100-richchia profesora Fedota Trokhymovycha Zhylika»* (Kyiv, 5–7 bereznia 2008 r.) : *tezy dop.* [International scientific conference «Dialectal language: contemporary state and dynamics through time. In 100th anniversary and memory of Prof. F. T. Zhylika» (Kyiv, March 5–7, 2008) : abstract.]. Kyiv : Vydavnychy Dim Dmytra Buraho, 2008, 100–101.
6. Koliesnik, L. Ya. (2016). Nominatsiia liudyny v pokutsko-bukovynskykh hovirkakh: heneza ta prostoroze variuvannia [Nominating a person in Pokuttia-Bukovyna patois]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 22 (in Ukr.).
7. Liesnova, V. (2013). Slovyk otsinnykh nomeniv liudyny v ukrainskykh dialektakh / za zah. red. P. Yu. Hrytsenka [The dictionary of evaluating human names lexics in Ukrainian dialects / gen. ed. P. Y. Hrytsenko]. Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 304 (in Ukr.).
8. Liesnova, V. V. (2004). Nominatsiia rys liudyny v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh : monohrafiia [Nominating the human personal features in Ukrainian East Slobozhanchshyna patois : monography]. Luhansk : Alma-mater, 194 (in Ukr.).
9. Pantso, S. Ye. (2001). Nazvy osoby u lemktivskomu dialekti [Personal names in Lemky dialect]. In : *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. pr. Mizhnar. konf. na chest 80-richchia prof. Yosypa Dzendzelivskoho (Uzhhorod, 17–19 liutoho 2001 r.)* [Contemporary problems of linguistic studies and literature: selection of scientific works of International conference to commemorate the 80th anniversary of Prof. Y. Dzendzelivsky (Uzhhorod, February 17–19, 2001)]. Vyp. 4. Uzhhorod : Uzhhorod. nats. un-t., 419–422 (in Ukr.).
10. Skab, M. V. (1994). Nazvy osib yak zasib vyrazhennia mentalnosti bukovyntsiiv [Personal names as a way to convey national mentality of Bukovyna region. Ukrainian language in Bukovyna]. In : *Ukrainska mova na Bukovyni: materialy Vseukr. nauk. konf., prysviachenoi 160-richchiiu vid dnia narodzhennia Yurii Fedkovycha* [Proceedings of the Ukrainian scientific conference in memory of the 160th anniversary of Yuriy Fedkovych]. Chernivtsi : Ruta, 1994, 93–95 (in Ukr.).
11. Iaropud, L. H. (1993). Slovtvorni typy z sufiksamy -chyk, -shchyk, -lshchyk u dialektnomu movlenni (imennyky na oznachennia nazvy osoby). [Word-building patterns with suffixes -чик, -щик, -льщик in dialectal speech (personal names nouns)]. In : *Zb. nauk. pr. Kamianets-Podilskoho derzh. ped. in-tu* [Selection of scientific works of Kamyanets-Podilsky state pedagogical university]. Kamianets-Podilskyi, 48–53 (in Ukr.).

H. I. MARTYNOVA, T. V. SCHERBYNA. LEXICAL UNITS TO MARK PERSON'S CHARACTER AND BEHAVIOR FEATURES IN «THE DICTIONARY OF MIDUPPERDNIEPER PATOIS»

Summary. Introduction. *To convey the environment through words, a person basically presents them in nominations, to evaluate those in the surroundings, their appearances, traits of character, behavior particulars.*

Any description is based on the speaker's preferences, or those of some group of speakers, though it could be dependent on peculiarities of their age, social behavior, area markers, morality etc.

Nominating a person and personal features is integrate for the lexicon in any language so personal names nominations as a complex phenomenon came into scholar focus not once, both in Ukraine and abroad, although dialectal personal names being so much varied as to the motivation, structure and semantics, still remain under investigation and are to be analyzed as to being represented through Ukrainian patois.

The purpose of the article is to represent the repertoire and semantic structure of the names for innate traits of a person's psychic and psychological states that are shown through person's behavior; to analyze the structure and peculiar features in nominating the personal evaluating names.

Main results of the study. *The evaluating names for the person's character and attending behavioral markers are mostly negatively implied which is connected with the asymmetry of the evaluation scale that happens to attract the respondents due to violating the norm.*

Structural nucleus of the personal names under analysis is made of one-word attributives with emotive suffixes, and the periphery is generally constituted by nouns of evaluation marked mostly in common gender though there happen specifically named gender names.

Primary and secondary names are those that originated through metaphoric usage of nouns that mean names of things, food, flora and fauna. To mark person's behavior, emotive verbal units are used,

as well as newly created situational and separately generated word-building structures. Generally frequent cases are those to name a person by the character and special behavior, the comparative ones, with 'як'(as) component, or heterogenic phraseological units.

Scientific novelty of research results. The names of person's character and behavior traits in the Mid Upper Dnieper patois have never before come into a focus of investigation, so scientific novelty of the study lies in representing their repertoire, names structure and semantics.

Conclusions and specific suggestions of the author. The Mid Upper Dnieper dictionary represents names for nominating person's character and behavior, those that are lexically and semantically varied, both with numerous areas and patois groups within Mid Upper Dnieper dialect and within some singular dialect. Special semantic structure of primary lexical units is most precisely illustrated through micro texts and that obviously demonstrates need for compiling dictionaries of dialects on the basis of full texts.

Key words: The dictionary of Mid Upper Dnieper dialects, nomination, lexical unit, emotive evaluative name, character features.

Надійшла до редакції 10.04.20

Прийнято до друку 19.05.20

FANPAGE JAKO AMATORSKI SŁOWNIK GWAROWY

Błażej Osowski,
dr hab., Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
(Poznań, Polska)

e-mail: blazej.osowski@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0002-4226-1378

Artykuł opisuje, jak w nowych mediach (Internecie) adaptowane są tradycyjne formy opracowania słownictwa gwarowego. Na Facebooku znaleźć można liczne fanpage'e poświęcone tematyce gwarowej. Należy do nich Dawniej tutaj – gwara wielkopolska, z którego pochodzi analizowany materiał. Adaptując terminologię tradycyjnej leksykografii, w artykule analizie poddano układ haseł oraz budowę artykułu hasłowego. W porównaniu ze słownikami papierowymi zwraca uwagę udział elementów graficznych oraz uwzględnienie potrzeb oraz możliwości percepcji odbiorcy.

Słowa kluczowe: *dialektologia, Internet, fanpage, post, słownik gwarowy, leksykografia, układ słownika, artykuł hasłowy.*

Postawienie problemu. Fanpage to utworzona na portalu społecznościowym Facebook strona dla fanów znanej osoby, zespołu muzycznego, drużyny sportowej, zjawiska społecznego itd. W tej różnorodnej, wirtualnej przestrzeni znalazło się także miejsce dla fanów (czy może raczej: sympatyków) gwary. Jest to dla dialektologa zjawisko niezmiernie interesujące choćby ze względu na pojawienie się elementów gwarowych w kodzie pisanym, podczas gdy pierwotną domeną używania gwary jest odmiana mówiona języka.

Spośród licznych fanpage'y poświęconych tematyce gwarowej wybrałem *Dawniej tutaj – gwara wielkopolska*, ponieważ jest to jedna ze starszych tego typu stron. Istnieje od 2013 roku¹ i skupia ponad 42 000 użytkowników. Fanpage został założony, by umożliwić poznanie «gwary poznańskiej w jej kościańskim odcieniu». Powiązany jest z dźwiękowym serwisem gwarowym założonym z inicjatywy samorządu Kościana (*dawniejtutej.pl*). Osoby prowadzące fanpage nie zajmują się zawodowo językoznawstwem², zaś przy publikowaniu postów korzystają ze zbiorów własnych oraz słowników – *Słownika gwary miejskiej Poznania* pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka oraz *Słownika gwary poznańskiej* W. Wierzbę.

Udostępniane przez *Dawniej tutaj...* treści mają różnorodny charakter, jednak zasadniczo widać w nich hybrydowe formy prezentacji treści – połączenie tekstu i grafiki. Symbioza tych dwóch kodów ma wielowymiarowy charakter – tekst wprowadza grafikę i ponadto jest jej częścią: 1) grafikę stanowi tekst na kolorowym tle (bez innych elementów służących egzemplifikacji lub dekoracji), 2) tekst jest częścią grafiki, na którą ponadto składają się elementy o charakterze egzemplifikacyjnym lub ozdobnym (por. przykłady 1 i 2). Możliwy jest też trzeci typ postów, w których pojawia się tylko kod tekstowy bez graficznego, który jednak w badanym materiale nie wystąpił. Wynika to z faktu, że obrazki na fanpage'ach stosuje się, by przyciągnąć uwagę użytkowników; posty zawierające wyłącznie tekst «gorzej się klikają».

¹ Poniższe dane na podstawie sekcji Informacje analizowanego fanpage'a.

² Niniejsze opracowanie wpisuje się poniekąd w nurt prac poświęconych recepcji naukowego stanu wiedzy przez niespecjalistów – por. Walczak 2013.



Przykład 1. (21.03.2020)³

Przykład 2. (19.04.2020)

Używam określenia *słownik*, stosując pewne rozszerzenie semantyczne, ponieważ zgodnie z założeniem P. Żmigrodzkiego słownik elektroniczny jest zbiorem danych informatycznych, który można przeszukiwać w celu znalezienia informacji przez programy komputerowe i inne urządzenia związane z techniką komputerową [21, s. 100]. Tymczasem fanpage przeszukiwalny jest tylko częściowo – możliwe jest to w przypadku tekstu, ale nie dotyczy już grafiki. Niemniej również wspomniany badacz, opisując słowniki w witrynach prywatnych, stwierdza, że nie występują w nich narzędzia do przeszukiwania [20, s. 257]. Jest to zrozumiałe – aby wykorzystać tego typu narzędzia, trzeba mieć umiejętności programowania lub zasoby finansowe, by za nie zapłacić, czego leksykograf-amator zazwyczaj jest pozbawiony.

Analiza innych badań i publikacji. Internet przez niektórych badaczy postrzegany jest jako szansa dla języków mniejszościowych i zagrożonych [4, s. 3; 8, s. 25]. Podobnie jako szansę postrzegać go można wobec odmian terytorialnych języka, choć wątek ten w literaturze jest rzadko poruszany i wymagałby dokładnego opracowania. J. Grzenia, autor monografii *Komunikacja językowa w Internecie*, stwierdza, że «globalny Internet może im [terytorialnym odmianom języka – B.O.] dać wiele dobrego, gdyż umożliwia upowszechnianie form regionalnych i gwarowych, a także ich utrwalanie [...], trzeba uznać, że nawet gwary, choć w niewielkim stopniu, korzystają z dobrodziejstw komunikacji internetowej» [10, s. 183–184].

Do tej pory dysponujemy badaniami szczegółowymi rozproszonymi w czasopismach lub opracowaniach zbiorowych. Uwagę poświęcono gwarom wielkopolskim [2, 3], śląskim [13], krakowskim [19] czy podlaskim [5]. Nieliczne są teksty o charakterze ogólniejszym, np. poświęcone frazeologizmom gwarowym w Internecie [12] czy gwarom słowiańskim na Facebooku [14].

Metoda pracy. Badacze Internetu wskazują, że analiza tego medium powinna uwzględniać związki między producentami i użytkownikami materiałów zamieszczonych w sieci [15, s. 28]. W niniejszej pracy analizie poddano tylko jedną stronę tej relacji, tj. grafiki publikowane przez twórcę fanpage’a. Ściślej rzecz ujmując, zajmuję się postami o charakterze słownikowym. Za takie uznaję najprostszą postać hasła występującego w słownikach amatorskich, tj. połączenie wyrazu gwarowego z jego definicją w odmianie ogólnopolskiej. Założyłem, że do połączenia tego dochodzi w obrębie grafiki⁴, ponieważ dla technologii cyfrowych typowe jest zjawisko konwergencji, tj. zacierania granic między tekstem, obrazem i

³ W nawiasie podaję datę publikacji danej grafiki. Wszystkie przykłady pochodzą z analizowanego fanpage’a *Dawniej tutaj...*

⁴ Wiele z tych grafik określić by można mianem memu internetowego, tj. informacji, która dzięki swojej popularności jest przekazywana między internautami [17, s. 131].

dźwiękiem [1, s. 316]. Jak stwierdza Jan van Dijk, «[w] trybie lingwistycznym rośnie znaczenie wariantu audiowizualnego (teksty, którym towarzyszą obrazy i dźwięki) kosztem wariantów oralnego i pisemnego. Wzrosła rola trybu ikonicznego, przybierającego postać filmów, zdjęć, rysunków, wykresów, okienek i innych form graficznych» [9, s. 296]. Pozagraficzna część tekstowa służy natomiast innym celom – przede wszystkim zagajeniu kontaktu, np. *Dziś słowo niebezpieczne* (28.04.2020), *Uwaga! Trzeba ją teraz zasłaniać* (15.04.2020), *A może by tak...* (30.03.2020).

Tym samym na analizowany materiał złożyło się 100 postów o charakterze słownikowym zamieszczonych w okresie 11.02.2019–30.04.2020. We wskazanym przedziale czasu opublikowano łącznie 131 postów, lecz 31 prezentowało typ inny niż słownikowy. Są to m.in. czasu opublikowano łącznie 131 postów, lecz 31 prezentowało typ inny niż słownikowy. Są to m.in. posty okolicznościowe, związane z rocznicami ważnych wydarzeń, przypadającymi świętami, obchodzonymi tradycjami, teksty w całości gwarowe – por. przykłady 3–5:



Przykład 3. (27.12.2019)



Przykład 4. (11.11.2019)



Przykład 5. (7.12.2019)

Jak łatwo można zatem policzyć, posty słownikowe stanowią 76% wszystkich. Ze względu na ich liczebność warto im się przyjrzeć bliżej. Celem artykułu jest analiza układu haseł oraz budowy artykułu hasłowego⁵.

Analiza materiału. W pierwszej kolejności scharakteryzowany zostanie **układ haseł**. W przypadku *Dawniej tutaj...* musimy pamiętać, że hasła słownikowe są tylko jednym z typów udostępnianych postów. Publikowane są w seriach przerywanych postami rocznicowymi, wiadomościami od czytelników itd. Wspomniana nieciągłość nie pozwala mówić o analizowanym fanpage'u jako o słowniku, tj. publikacji z wyodrębnioną częścią gromadzącą hasła ułożone wg zasady określonej przez autora. Mamy do czynienia ze zbiorem haseł słownikowych, które publikowane są wg zmiennych kryteriów. Wspomniany zbiór ma ponadto charakter otwarty (cały czas przybywają nowe posty), co również utrudnia autorowi przyjęcie jednej koncepcji porządkowania haseł.

Wobec powyższego nie dziwi, że w *Dawniej tutaj...* nie wykorzystano systematycznie żadnego z układów haseł stosowanych w naukowych publikacjach słownikowych. H. Karaś stwierdza, że w polskich słownikach gwarowych najczęściej stosuje się układ alfabetyczny, następnie rzeczowy, zaś gniazdowy występuje niezwykle rzadko i niezbyt konsekwentnie jako uzupełnienie układu alfabetycznego [11, s. 132–135]. Słowniki naukowe, których celem jest dokumentowanie i eksplikacja słownictwa, muszą gwarantować szybkie dotarcie do poszukiwanego słowa, stąd stosowanie układu alfabetycznego. Układ ideograficzny zadomowił się natomiast w słownikach synonimów [20, s. 181], zaś tematyczne uporządkowanie leksyki

⁵ Omawiając zebrany materiał, wykorzystuję terminologię tradycyjnej leksykografii, choć jest to tylko adaptacja pojęć i terminów, materiał internetowy jest bowiem odmienny od słowników naukowych.

najczęściej wykorzystywane jest w dziełach dwujęzycznych o charakterze dydaktycznym [6, s. 40]. W *Dawniej tutaj...* cele są inne. Chodzi o przypomnienie słownictwa gwarowego, nawiązywanie kontaktu i tworzenie wspólnoty⁶ odbiorców fanpage'a, stąd nie ma potrzeby porządkowania leksyki. Do publikacji wybiera się hasła atrakcyjne, wywołujące zaciekawienie, które sprowokują czytelników do komentowania. Język jest nie tylko medium komunikacji, ale i jej przedmiotem, dlatego w Internecie język «przede wszystkim ma przyciągać uwagę odbiorców» [17, s. 120].

Jeśli pojawiają się serie powiązanych haseł, to nie mają one charakteru uporządkowanego; tworzą raczej kolekcje złożone z luźno powiązanych elementów. Kolekcje mogą być wyodrębniane na zasadzie semantycznej lub formalnej. Do pierwszego typu należą przykładowo ZUPY lub OWOCE. W ramach kolekcji ZUPY opublikowano hasła *ślepe ryby* (26.02.2020), *rumpuć/rampuć* (2.03.2020), *repeta* (8.03.2020), w kolekcji OWOCE znajdziemy *Drzuzgawka* (21.06.2019), *świyntojanki* (23.06.2019), *smrodyle smrodyny* (26.06.2019), *angryst* (1.07.2019). Jak widać, wewnątrz kolekcji hasła nie są uporządkowane alfabetycznie. Ponadto nie ma konsekwentnie obowiązującej zasady rządzącej przejściami pomiędzy poszczególnymi kolekcjami czy hasłami wewnątrz kolekcji, np. przed serią ZUPY opublikowano hasło *Co ja za to mogę?* 'co ja na to poradzę' (23.02.2020), a po niej *churchać churchlać* 'kaszeleć' (12.03.2020), serię OWOCE poprzedzało hasło *bachać się* 'kąpać się' (17.06.2019), a następowało po niej *kulać* 'toczyć' (4.07.2019). Trudno dostrzec tu powiązania semantyczne czy formalne.

Kolekcję mogą też tworzyć elementy podobne pod względem formalnym. Na takiej zasadzie połączono hasło *Elegant z Mosiny* (24.01.2020) z innym frazeologizmem *Pierdola z Gądek* (28.1.2020) a następnie to hasło z *pierdolić* (1.02.2020) czy *teściu* (10.08.2019) i *wuja* (12.08.2019), które zestawiono na zasadzie podobieństwa fleksyjnego (ich mianownik w gwarach wielkopolskich równy jest innemu przypadkowi w języku ogólnym). Nawigacja między elementami kolekcji odbywa się w części pozagraficznej postu i ma charakter addytywny (nowszy post odsyła do starszego), co wskazywałoby na brak planu publikacji kolejnych postów (co umożliwiałoby w postach wcześniejszych zapowiadanie postów późniejszych). Jednak analiza części pozagraficznej postów znajduje się poza obszarem interesującym mnie w tym artykule i wymagałaby dalszych badań.

W analizowanym materiale znajdujemy także ślady układu gniazdowego. W jednym poście-artykule hasłowym pojawiają się warianty morfologiczne wyrazu, np. *sznajderka sznajdera* 'proca' (25.03.2020), *gis gisowa* 'deszcz, ulewa' (9.09.2019), *październik* i *paździerz* 'mizerota, ktoś niewysoki, szczupły' (30.09.2019), także czasownik i jego formy prefigowane, np. *lyra się* i *wylyrała się* (5.11.2019), różne części mowy zawierające ten sam temat słowotwórczy, np. *ligawa* 'lodowisko' i *ligać się* 'jeździć na łyżwach' (2.01.2020), *futrować* 'karmić zwierzęta' i *futer* 'pasza, pożywienie' (21.03.2019), *migana* 'zabawa taneczna' i *migać* 'tańczyć' (25.02.2019). W jednym poście łączy się również wyrazy o odmiennym pochodzeniu i znaczeniu, ale brzmiące podobnie, np. *pora* 'warzywo por' i *pory* 'spodnie' (11.09.2019).

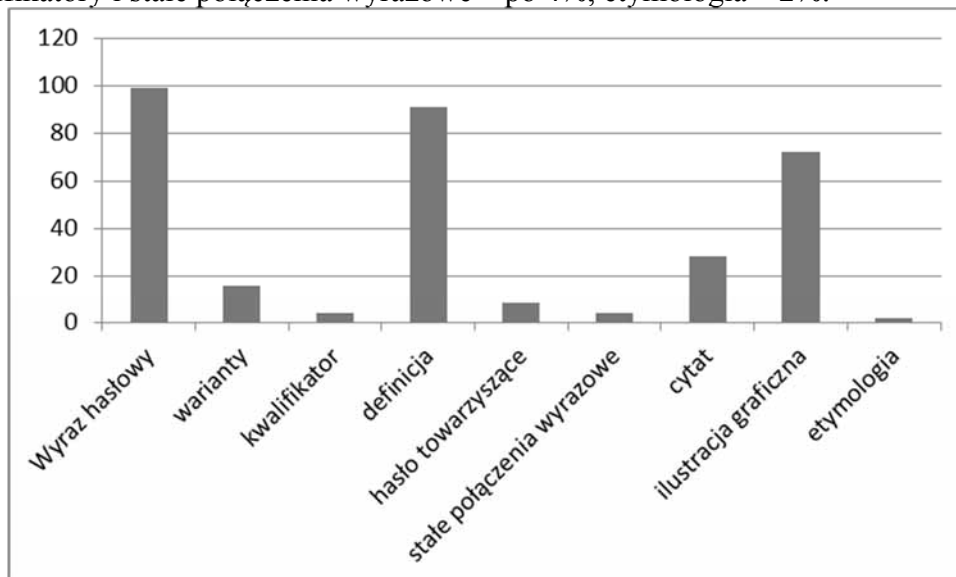
Wymienione powyżej układy haseł znamy z tradycyjnych słowników naukowych, choć jak widać układy te ulegają znacznym przeobrażeniom ze względu na odmienne cele, które stawiają sobie autorzy opracowań nieprofesjonalnych. W *Dawniej tutaj...* znaleźć można jeszcze jeden typ układu haseł, który pojawia się bodaj najczęściej. Jest to układ motywowany okolicznościami pozajęzykowymi, takimi jak aktualny stan pogody, zbliżające się lub obchodzone święta, tradycje regionalne, rocznice ważnych wydarzeń. Występowanie haseł ściśle związanych z kontekstem ma zwiększyć liczbę odbiorców, np. post z 31.07.2019 zaczyna się od słów *Po upałach przyszedł (na szczęście) gis...* i grafika poświęcona jest hasłom *gis* i

⁶ Wspólnotowość zainteresowań jest podstawową potrzebą budującą więzi między członkami cyberspołeczności [16, s. 20]. O motywacjach do prowadzenia fanpage'y gwarowych, w tym o tworzeniu wspólnoty – por.: [14, s. 227–230].

gisówa. Z kolei post z 18.04.2019 związany był ze zbliżającymi się świętami wielkanocnymi. Powtarzalność tych okoliczności sprawia, że niektóre hasła pojawiają się po kilka razy (co w słownikach tradycyjnych nie jest akceptowane), np. wspomniane hasło *gis gisówa* w analizowanym materiale wystąpiło 31.07.2019 i 9.09.2019, zaś hasło o zajączku wielkanocnym 18.04.2019 i 9.04.2020. W takich sytuacjach niezmiennemu obrazkowi towarzyszy najczęściej inna forma części pozagraficznej, np. post o zajączku z 2019 r. zaczyna się od słów: *U nas zawsze w Wielki Czwartek. W tym roku też przyszedł :)*, natomiast w 2020 r. od słów: *U nas już był. A do Was kiedy przychodzi?*

Jeśli chodzi o **budowę artykułu hasłowego**, to jak pokazuje Wykres 1. warunkiem niemal koniecznym zaistnienia artykułu hasłowego jest wystąpienie wyrazu hasłowego. Co prawda w *Dawniej tutaj...* pojawiają się posty z ukrytym wyrazem hasłowym (por. przykład 6)⁷. Jednak są to przypadki marginalne i w 99% badanych postów lemma występuje jako wyodrębniona część artykułu.

Niemal równie często pojawia się definicja – 91%. Do częstszych składników artykułu hasłowego na analizowanym fanpage’u należy jeszcze ilustracja graficzna – 72%. Jej duża frekwencja wynika z wcześniej opisywanej atrakcyjności kodu wizualnego. Można przyjąć, że te trzy składniki konstituują hasło słownikowe na fanpage’u. Pozostałe elementy występują o wiele rzadziej. Cytaty pokazujące przykład użycia hasła wystąpiły tylko w 28% artykułów, warianty morfologiczne, fonetyczne i leksykalne – 16%, hasło towarzyszące – 8%, kwalifikatory i stałe połączenia wyrazowe – po 4%, etymologia – 2%.



Wykres 1. Występowanie składowych hasła słownikowego

Budowa artykułu hasłowego jest zmienna – zarówno jeśli chodzi o występowanie poszczególnych elementów, jak i ich kolejność. Nie ma też stałych środków oznaczania poszczególnych składników hasła, raz więc hasło zapisane jest czcionką większą, raz pogrubioną, raz zaczyna się wielką literą, a raz małą, definicja raz zapisywana jest w nawiasie kwadratowym, raz bez niego, raz ma postać równoważnika zdania, a innym razem zdania itd. Zmienny skład artykułu hasłowego może być wynikiem braków w technice opracowywania haseł, jak również może być powodowany chęcią uniknięcia monotonii, która dla internauty nie jest atrakcyjna.

Grafikę z badanych postów słownikowych cechuje nie tylko płynność struktury, ale w wielu przypadkach także narracyjność, np. *kwirlejka* ‘Zapytaliśmy gości Dawniej tutaj o to, jak

⁷ W tym przypadku za uznaniem frazy *Nabolale jabza* za wyraz hasłowy przemawia wyodrębnienie jej w osobnym wersie oraz inicjalna pozycja wśród elementów grafiki.

w ich domach mówią na «mątewkę». Dla większości jest to kwirlejka, ale są i takie nazwy: firlejka, firlołka, firlejek, kwirlejka, kwirlołek, koziołek, firlok, firloczek, firlejka, firlok (!), kwyrła, kołtuska, turlejka, kwirła, rogółka, firlitko, kołotuska, fyrłacza, kurlejka...’ (24.08.2019) czy 25 grudnia obchodzimy **pierwsze święto** 26 grudnia celebrujemy **drugie święto** i tym różnimy się od reszty, która obchodzi pierwszy i drugi dzień świąt :) (25.12.2019). Tak więc w czasie analizy poszczególne części artykułu hasłowego klasyfikować należy na podstawie cech funkcjonalnych, nie zaś formalnych.

Żaden z przeanalizowanych artykułów nie zawierał wszystkich dziewięciu wymienionych segmentów. W jednym hasle jest ich maksymalnie pięć. Jednak, jak napisano powyżej, za każdym razem może to być układ pięciu innych składników. I tak w przykładzie 7. pojawia się lemma (*haj*), definicja (*nóż*), cytat (*Tutej często haje szły w ruch, a Eda miał nawet knare*), ilustracja graficzna i hasło towarzyszące (*knara*), zaś w przykładzie 8. – lemma (*kalafa*), kwalifikator (*po naszymu*), definicja (*twarz, ale i gęba*), cytat (*Bo jak ci zamaluje w kalafę, to ruski miesiąc zapamiyntosz*), stałe połączenia wyrazowe (*drzeć kalafę* itd.).



Przykład 6. (15.09.2019)



Przykład 7. (28.04.2020)



Przykład 8. (15.04.2020)

Minimalnie artykuł hasłowy składa się z dwóch elementów, którymi są wyraz hasłowy i definicja (7 przypadków) lub wyraz hasłowy i ilustracja graficzna (5). Ostatnia liczba zaskakuje osoby przyzwyczajone do tradycyjnych słowników gwarowych, ponieważ udział słowa pisanego jest tu ograniczony do minimum.

Wnioski i perspektywa badań. Jak pokazała analiza materiału, słownik w Internecie cechuje większe nastawienie na odbiorcę. Stąd pochodzi silne powiązanie publikowanych hasel z bieżącym kontekstem pozajęzykowym (stanem pogody, przypadającymi świętami, rocznicami itd.) oraz uatrakcyjnianie hasel, co wiąże się z udziałem elementów graficznych w artykule hasłowym oraz zmiennej formie tego ostatniego.

Dalszych badań wymagałby sposób opracowywania hasel słownikowych na innych fanpage'ach gwarowych. Należałoby także zwrócić uwagę na budowę artykułu hasłowego, dobór hasel (ich stosunek do odmiany ogólnej, potocznej czy regionalnej). Na Facebooku funkcjonują fanpage'e poświęcone gwarom polskim oraz innym słowiańskim. Celowym są więc zarówno opracowania szczegółowe przedstawiające stan odnoszący się do konkretnych języków słowiańskich, jak i ujęcia porównawcze pozwalające wskazać na cechy uniwersalne oraz specyficzne poszczególnych źródeł.

Spis wykorzystanej literatury

1. Briggs A., Burke P. Społeczna historia mediów. Od Gutenberga do Internetu, tłum. J. Jedliński. Warszawa, 2010.
2. Cembrowski B. Moda językowa na gwary wielkopolskie wśród użytkowników portalu społecznościowego Facebook. *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* / pod red. D. K. Rembiszewskiej. Warszawa, 2017. S. 195–206.

3. Cemborowski B. Funkcjonowanie gwar wielkopolskich w internecie. Przegląd wybranych form. *Język w regionie, region w języku*. T. 2 / pod red. B. Osowskiego. J. Kobus, P. Michalskiej-Góreckiej i A. Piotrowskiej-Wojaczyk. Poznań, 2017. S. 49–64.
4. Crystal D. The scope of Internet linguistics. URL : www.davidcrystal.com/?fileid=-4113 (dostęp 31.05.2020).
5. Czarnecka K. W poszukiwaniu tożsamości językowej – internetowa społeczność *Howorymo po swojemu*. *Język w regionie, region w języku*. T. 2 / pod red. B. Osowskiego, J. Kobus, P. Michalskiej-Góreckiej i A. Piotrowskiej-Wojaczyk. Poznań, 2017. S. 65–84.
6. Daković S. Słowniki tematyczne w Polsce, Serbii i Chorwacji. *Südslavistik onlline. Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen*, 2011. NR 3. S. 33–52.
7. Dawniej tutej... – *Fanpage* Dawniej tutej – gwara wielkopolska. URL : <https://www.facebook.com/dawniejtutej/> (dostęp 30.04.2020).
8. Dębski R. Znaczenie elektronicznych komunikatorów dla języków mniejszościowych. *Od mediów przekazu do mediów uczestniczenia. Transmisja i nauczanie języków mniejszościowych* / red. R. Dębski, Kraków, 2008. S. 23–33.
9. van Dijk J. Społeczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci / przekład J. Konieczny. Warszawa, 2010.
10. Grzenia J. Komunikacja językowa w Internecie. Warszawa, 2006.
11. Karaś H. Polska leksykografia gwarowa. Warszawa, 2011.
12. Kucharzyk R. Frazeologizmy gwarowe w komunikacji internetowej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, 2017, 12. S. 170–179.
13. Momot A. Dialekt śląski na Facebooku. *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* / pod red. D. K. Rembiszewskiej. Warszawa 2017, S. 207–219.
14. Osowski B. Gwary słowiańskie w nowym środowisku komunikacyjnym – Internet. *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 13. T. 2: *Językoznawstwo. Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018* / red. Z. Greń. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2018. S. 223–232.
15. Schneider S. M., Foot K. A. Sieć WWW jako przedmiot badań naukowych. *Język @ multimedia 2. WWW – w sieci metafor*. Strona internetowa jako przedmiot badań naukowych / red. A. Dytman-Stasieńko, J. Stasieńko. Wrocław, 2008. S. 23–33.
16. Smoleń-Wawrzyszyn M. Socjolekty wirtualne – metody lingwistyki a komunikacja językowa w społecznościach sieciowych. *Metody badań online* / red. P. Siuda. Gdańsk, 2016. S. 182–234.
17. Urzędowska A. Komentarz na facebooku jako quasi-gatunek internetowy – język i typologia, *«Język. Komunikacja. Informacja»*, 2019 / red. I. Koutny, I. Stria. S. 118–138.
18. Walczak B. Jak niespecjaliści piszą o językoznawstwie diachronicznym. *Roczniki Humanistyczne*, 2013. T. 61. Z. 6. S. 57–75.
19. Żebrowska B. Perspektywa badań ludowego słownego folkloru dziecięcego na przykładzie gwar okolic Krakowa. *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* / pod red. D. K. Rembiszewskiej. Warszawa, 2017. S. 235–241.
20. Żmigrodzki P. Wprowadzenie do leksykografii polskiej. Wyd. 2 uzup. Katowice, 2005.
21. Żmigrodzki P. Słowo – słownik – rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii. Kraków, 2008.

References

1. Briggs, A., Burke, P. (2010). Społeczna historia mediów. Od Gutenberga do Internetu [A Social History of the Media. From Gutenberg to the Internet], tłum. J. Jedliński. Warszawa (In Pol.).
2. Cemborowski, B. (2017). Moda językowa na gwary wielkopolskie wśród użytkowników portalu społecznościowego Facebook [Greater Polish Dialects as a Linguistic Fashion among Facebook Users]. *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* / pod red. D. K. Rembiszewskiej. Warszawa, 195–206 (In Pol.).
3. Cemborowski, B. (2017). Funkcjonowanie gwar wielkopolskich w internecie. Przegląd wybranych form [The function of the dialects of the Greater Poland in media space. The overview of selected forms]. *Język w regionie, region w języku*. T. 2 / pod red. B. Osowskiego. J. Kobus, P. Michalskiej-Góreckiej i A. Piotrowskiej-Wojaczyk. Poznań, 49–64 (In Pol.).
4. Crystal, D. The scope of Internet linguistics. URL : www.davidcrystal.com/?fileid=-4113 (dostęp 31.05.2020) (In Engl.).
5. Czarnecka, K. (2017). W poszukiwaniu tożsamości językowej – internetowa społeczność [In searching of language identity – virtual community *Howorymo po swojemu*]. In : *Howorymo po swojemu. Język w regionie, region w języku*. T. 2 / pod red. B. Osowskiego, J. Kobus, P. Michalskiej-Góreckiej i A. Piotrowskiej-Wojaczyk. Poznań, 65–84 (In Pol.).
6. Daković, S. (2011). Słowniki tematyczne w Polsce, Serbii i Chorwacji [Thematic dictionaries in Poland, Serbia and Croatia]. In : *Südslavistik onlline. Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen*. NR 3, 33–52 (In Pol.).
7. Dawniej tutej... – *Fanpage* Dawniej tutej – gwara wielkopolska [Fanpage Formerly here - Greater Poland dialect]. URL : <https://www.facebook.com/dawniejtutej/> (dostęp 30.04.2020) (In Pol.).

8. Dębski, R. (2008). Znaczenie elektronicznych komunikatorów dla języków mniejszościowych [The significance of electronic communication for minority languages]. In : *Od mediów przekazu do mediów uczestniczenia. Transmisja i nauczanie języków mniejszościowych* / red. R. Dębski, Kraków, 23–33 (In Pol.).
9. van Dijk, J. (2010). Społeczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci [The Network Society. Social Aspects of New Media] / przekład J. Konieczny. Warszawa (In Pol.).
10. Grzenia, J. (2006). Komunikacja językowa w Internecie [Linguistic communication on the Internet]. Warszawa (In Pol.).
11. Karaś, H. (2011). Polska leksykografia gwarowa [Polish dialectal lexicography]. Warszawa (In Pol.).
12. Kucharzyk, R. (2017). Frazeologizmy gwarowe w komunikacji internetowej [Dialectal phrasemes in the Internet communication]. In : *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, 12, 170–179 (In Pol.).
13. Momot, A. (2017). Dialekt śląski na Facebooku [The silesian Dialect on Facebook]. In : *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* / pod red. D. K. Rembiszewskiej. Warszawa, 207–219 (In Pol.).
14. Osowski, B. (2018). Gwary słowiańskie w nowym środowisku komunikacyjnym – Internet [Slavonic dialects in the new communication environment - Internet]. In : *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 13. T. 2: *Językoznawstwo. Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018* / red. Z. Greń. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 223–232 (In Pol.).
15. Schneider, S. M., Foot, K. A. (2008). Sieć WWW jako przedmiot badań naukowych. Język @ multimedia 2. WWW – w sieci metafor. Strona internetowa jako przedmiot badań naukowych [The World Wide Web as a Research Object. Language [and] Multimedia 2. WWW – in the network of metaphors. Website as a subject of scientific research] / red. A. Dytman-Stasieńko, J. Stasieńko. Wrocław, 23–33 (In Pol.).
16. Smoleń-Wawrzusiszyn, M. (2016). Socjolekty wirtualne – metody lingwistyki a komunikacja językowa w społecznościach sieciowych [Virtual sociolects – methods of linguistics and linguistic communication in online communities]. In : *Metody badań online* / red. P. Siuda. Gdańsk, 182–234 (In Pol.).
17. Urzędowska, A. (2019). Komentarz na facebooku jako quasi-gatunek internetowy – język i typologia [Commentary on facebook as a quasi-internet genre – language and typology]. In : *Język. Komunikacja. Informacja* / red. I. Koutny, I. Stria. 118–138 (In Pol.).
18. Walczak, B. (2013). Jak niespecjaliści piszą o językoznawstwie diachronicznym [How Non-Specialists Write about Diachronic Linguistics]. In : *Roczniki Humanistyczne*. T. 61. Z. 6, 57–75 (In Pol.).
19. Żebrowska, B. (2017). Perspektywa badań ludowego słownego folkloru dziecięcego na przykładzie gwar okolic Krakowa [Research perspectives for verbal childlore of Cracow subdialects]. In : *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* / pod red. D. K. Rembiszewskiej. Warszawa, 235–241 (In Pol.).
20. Żmigrodzki, P. (2005). Wprowadzenie do leksykografii polskiej [Introduction to Polish lexicography]. Wyd. 2 uzup. Katowice (In Pol.).
21. Żmigrodzki, P. (2008). Słowo – słownik – rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii [Word – Dictionary – Reality. On the problems of lexicography and metallexicography]. Kraków (In Pol.).

B. OSOWSKI. FANPAGE AS AN AMATEUR DIALECT DICTIONARY

Summary. Introduction. *Fanpage is a page created on Facebook, for fans of a well-known person, music band, sports team, social phenomenon etc. In this diverse, virtual space there is also a place for fans (or rather: supporters) of the dialect. This phenomenon is extremely interesting for the dialectologist due to the appearance of dialectal elements in the written code, while the original domain of using dialect is the spoken version of the language.*

When discussing the collected material, the terminology of traditional lexicography was used, although this is only an adaptation of concepts and terms, because the online material is different from scientific dictionaries.

The aim of the article is to analyze the entry system and the construction of the entry.

Results. *We are dealing with a set of dictionary entries, which are published according to variable criteria. If a series of related passwords appear, they are not ordered; rather, they form collections of loosely connected elements. Collections can be extracted on a semantic or formal basis. We also find traces of the nest system in the analyzed material. We also find another type of entries system, which appears probably most often. It is a system motivated by non-linguistic circumstances, such as the current weather, upcoming or celebrated holidays, regional traditions, anniversaries of important events.*

In 99 % of analyzed posts, the headword is a separate part of the entry. The definition appears almost as often – 91 %. Common elements of the entry include the graphics (72%). Other elements are much less common.

Conclusion. *The analysis of the material showed that the dictionary on the Internet is characterized by a greater focus on the recipient. This is a source of a strong connection between the published entries and the current non-linguistic context (weather conditions, falling holidays, anniversaries, etc.) and the attractiveness of entries, which involves the participation of graphic elements and the variable form of the entry.*

Key words: *dialectology, Internet, fanpage, post, dialect dictionary, lexicography, dictionary order, entry.*

*Надійшла до редакції 02.04.20
Прийнято до друку 12.05.20*

WPLYW CZYNNIKÓW SOCJOLINGWISTYCZNYCH NA WZRASTAJĄCY PRESTIŻ GWAR W ZACHODNIEJ WIELKOPOLSCIE

dr. Bartosz Cemborowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza (Poznań, Polska)

e-mail: cembo@wp.pl

ORCID: 0000-0001-7363-1514

Artykuł opisuje fenomen wzrastającego w ostatnim czasie prestiżu gwar wielkopolskich. W tekście scharakteryzowane zostało tytułowe zjawisko w powiązaniu z czynnikami socjolingwistycznymi, które je powodują. Na zaistniałą sytuację najbardziej wpływa wiek respondentów, mniej istotne okazują się takie czynniki jak: płeć, miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania, wykształcenie, zawód i pochodzenie społeczne. Materiał, który posłużył do analizy, został zebrany za pomocą wywiadu otwartego i ankiet wśród informatorów w zachodniej Wielkopolsce (zamieszkujących wsie na terenie powiatu międzychodzkiego).

Słowa klucze: gwary, Wielkopolska, prestiż, czynniki socjolingwistyczne, wiek.

Postawienie problemu. *Prestiż polszczyzny ogólnej i gwar wielkopolskich w ujęciu historycznym.* Pojęcie prestiżu oznacza poważanie i autorytet [11, s. 195]. Jako przedmiot badań społecznych obejmuje wartości, postawy oraz elementy związane z ocenianiem. Nawiązuje do odczuć jednostek, a także społecznych kategorii w systemach braku równości. Termin ma znaczący wpływ na sposób oceniania [4, s. 11] i jest cechą relacji wiążącą ludzi [14, s. 15]. Może stanowić czynnik integracji społecznej lub jego braku [4, s. 20], co daje odzwierciedlenie na polu socjolingwistycznym. Prestiżowy język wywołuje integrację grupy, nie prestiżowy – konflikty wśród jej członków [10, s. 15–42]. W ujęciu społecznym prestiż oddziałuje wszechstronnie na strukturę jednostek. Wywołuje on hierarchiczne zależności i kategoryzuje osoby m. in. na kategorie lepsze/gorsze, swój/obcy, wyższa/nieższa warstwa [4, s. 45].

Analiza innych badań i publikacji. Prestiż zmienia się zarówno w przypadku wariantów tego samego systemu językowego, jak również języków niespokrewnionych ze sobą. Przeglądu zmian prestiżu polszczyzny w stosunku do innych systemów na przestrzeni lat dokonał Bogdan Walczak [13]. Do XV wieku trudno mówić o relacjach polszczyzny z innymi europejskimi językami [13, s. 31]. W dokumentach z wieku XVI odnajdujemy informacje o wzrastającej pozycji państwa Jagiellonów, a co z tym związane wroście prestiżu polszczyzny na arenie międzynarodowej. Pozycję tę wzmocniła dodatkowo unia lubelska w 1569 roku, po której polszczyzna stała się dominującym językiem w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W tym czasie możemy mówić o wyższym prestiżu polszczyzny niż języka zachodnioruskiego dominującego w Wielkim Księstwie Litewskim, który podlegał wpływom języka polskiego. Polszczyzna osiągnęła szczyt prestiżu w XVII w., kiedy stała się modna w moskiewskich sferach dworskich. W tym czasie nastąpiła walka o wyższy prestiż pomiędzy językami polskim a niemieckim na obszarach zamieszkałych przez ludność tych dwóch narodowości (Pomorze, Śląsk), gdzie ostatecznie zwyciężył język niemiecki. Wysoki prestiż polszczyzny utrzymywał się również w innych państwach – Słowacji i Czechach [13, s. 167–172]. Należy pamiętać, że nie zawsze czynniki społeczne sprzyjały wysokiemu prestiżowi – okres zaborów czy wpływ mód językowych (np. na francuski i włoski) wpływały degradująco na polszczyznę na wielu obszarach.

Tak wysokim prestiżem co polszczyzna ogólna nie mogły cieszyć się jej warianty gwarowe. Przez lata gwary uważane były za nisko prestiżowe. Traktowano je jako język, którym posługują się ludzie niewykształceni, starsi lub zamieszkujący wsie. W wielu częściach Polski miały miejsce działania dyskryminujące użytkowników gwarowych wariantów, co wpływało na spadek prestiżu gwar. Jak zauważa Jolanta Tambor – na Śląsku w latach

sześciodziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku w szkołach prowadzono działania wpływające na spadek prestiżu gwar. Nauczyciele zakazywali ich używania na terenie szkoły, a jedynym systemem językowym, w jakim pozwalano komunikować się była polszczyzna ogólna [12, s. 100–102]. W Wielkopolsce na początku XX wieku elementy systemu gwarowego zaczęto traktować na równi z błędami językowymi, gdyż zawierał on wiele elementów interferowanych z języka niemieckiego. Świadczą o tym m. in. prace *Jak nie należy mówić i pisać po polsku?* Antoniego Kryńskiego z 1920 r.[8] i *Błędy językowe* Jana Bilińskiego z 1922 r.[2].

W wielu miejscach doprowadzało to do pewnego rodzaju stygmatyzacji, w związku z którą użytkownicy rezygnowali z gwar na rzecz polszczyzny ogólnej. Opisywana sytuacja ma związek z przemocą symboliczną. Z pojęciem *Symbolic violence* – stworzonym przez Pierre’a Bourdieu [3] – mamy do czynienia, gdy grupa osób używających języka dominującego (w tym przypadku polszczyzny ogólnej) traktowana jest jako lepsza. Użytkownicy tego systemu mogą osiągnąć większe korzyści materialne i wyższą pozycję społeczną. Przeciwnie traktowani są użytkownicy języka mniejszościowego (w tym przypadku wariantu języka dominującego: gwar wielkopolskich), którzy uważani są za gorszych. W wyniku tego nie osiągają oni tak wysokich pozycji w społeczeństwie, co użytkownicy języka dominującego.

Wszystkie te elementy wpływały niekorzystnie na postrzeganie gwar wielkopolskich i prowadziły do znacznego spadku ich prestiżu. W ostatnich latach zaczynamy obserwować jednak odwrotną tendencję. Gwary przestają być dla wielu Wielkopolan powodem do wstydu, a zaczynają być powodem do dumy. Osoby zainteresowane nimi zaczęły również prowadzić szereg działań, których celem jest podniesienie prestiżu wariantów gwarowych. W tym kierunku wykorzystywane są dwie przestrzenie – realna i wirtualna.

Celem niniejszego artykułu jest odpowiedź na pytania: Jakie czynniki socjolingwistyczne wpływają współcześnie na postrzeganie gwar wielkopolskich? Co obecnie sprawia, że jedni postrzegają je jako wysoko prestiżowe, a co powoduje, że nie mają one tak wysokiej pozycji wśród badanych Wielkopolan? **Materiał** uzyskany do analizy został zebrany w latach 2009-2018 za pomocą metody wywiadu otwartego [6]. Prowadzony był on dwuwymiarowo: początkowo w sieci internetowej, a następnie, gdy respondenci wyrazili na to chęć, w świecie rzeczywistym. W trakcie badań wykorzystałem również metodę kuli śnieżnej (*snowball sampling*), za pomocą której pozyskiwałem respondentów. Polegała ona na odsyłaniu od jednego informatora do drugiego. Ten uzupełniał materiał poprzednika, dodawał nowe wiadomości i wskazywał kolejnych potencjalnych respondentów, którzy wzbogacali zebrane informacje [1, s. 213]. Badania z poprzednich lat zostały wzbogacone o ankiety, które przeprowadzono w latach 2019–2020. Na ich potrzeby stworzono kwestionariusz, który w trakcie eksploracji wypełniany był przez informatorów:

Tabela 1

Ankieta wykorzystana w trakcie badań

CZĘŚĆ A	
Płeć	mężczyzna – kobieta
Miejsce urodzenia	wieś – małe miasto (< 20 000 mieszkańców) – duże miasto (> 20 000)
Miejsce zamieszkania	wieś – małe miasto – duże miasto
Wiek	do 40 lat – 40–60 lat – powyżej 60 lat
Wykształcenie	brak – podstawowe – zawodowe – średnie – wyższe
Zawód	bezrobotny – pracownik fizyczny – pracownik umysłowy
Pochodzenie społeczne	rodzina wiejska – rodzina miejska
CZĘŚĆ B	

Gwary są dla mnie...	powodem do wstydu – obojętne – ważne
Gwary kojarzą się mi z osobami ze wsi	tak – nie
W rozmowach przyjaciółmi używam...	polszczyzny ogólnej – kodu mieszanego – gwar – nie zwracam na to uwagi
W domu mówi się w...	polszczyźnie ogólnej – kodzie mieszanym – gwarach
Gwary to język osób...	wykształconych – niewykształconych – wszystkich grup bez względu na wykształcenie
Czy Wielkopolanin powinien znać gwary?	tak – nie
Czy nauczyłybyś dzieci mówienia gwarą?	tak – nie
Czy Twoi rodzice mówili gwarą?	tak – nie – nie wiem

Ankieta została podzielona na dwie części. W pierwszej z nich (A) zapytano respondentów o płeć, miejsce urodzenia, zamieszkania, wiek, wykształcenie i zawód, co w zestawieniu z drugą częścią (B) pozwoliło sprawdzić wpływ czynników socjolingwistycznych na postrzeganie gwar. W części B zapytano ankietowanych o podejście do gwar; poziom wykształcenia osób, z którymi im się one kojarzą; stosowanie wariantu gwarowego w różnych sytuacjach (rozmowy z przyjaciółmi, komunikacja w domu); kwestie gwar a obraz Wielkopolanina; transmisję pokoleniową. W ankiecie udział wzięły 102 osoby. Charakterystyka respondentów została przedstawione w tabeli nr 2.

Tabela 2

Charakterystyka respondentów

Czynnik	Liczba respondentów (102)
Płeć	mężczyzna (58) kobieta (43) brak odpowiedzi (1)
Miejsce urodzenia	wieś (19) małe miasto (41) duże miasto (38) brak odpowiedzi (4)
Miejsce zamieszkania	wieś (29) małe miasto (40) duże miasto (33) brak odpowiedzi (0)
Wiek	do 40 lat (35) 40-60 lat (42) powyżej 60 lat (20) brak odpowiedzi (5)
Wykształcenie	brak (6) podstawowe (13) zawodowe (21) średnie (28) wyższe (30) brak odpowiedzi (4)
Zawód	bezrobotny (12)

	pracownik fizyczny (45) pracownik umysłowy (40) brak odpowiedzi (5)
Pochodzenie społeczne	rodzina wiejska (28) rodzina miejska (58) brak odpowiedzi (16)

Analiza materiału. *Czynniki socjolingwistyczne a postrzeganie gwar.* W trakcie badań postanowiono odpowiedzieć na pytanie dotyczące tego, jakie czynniki socjolingwistyczne wpływają obecnie na obraz gwar wielkopolskich wśród respondentów. Które z nich decydują o tym, że użytkownicy postrzegają wariant gwarowy pozytywnie lub negatywnie? Za Haliną Kurek dokonano analizy zależności płci, miejsca urodzenia, miejsca zamieszkania, wykształcenia, zawodu, pochodzenia społecznego i wieku [9, s. 151–153] na omawiane kwestie.

Podczas przeglądu wypowiedzi respondentów nie ujawniają się różnice w poglądach kobiet i mężczyzn. Zarówno jedna, jak i druga grupa prezentuje zbliżone zdanie. Jedne kobiety deklarują używanie gwary, inne nie. Podobnie jest w przypadku mężczyzn. W tej grupie dla jednych mężczyzn jest ona powodem do wstydu, dla innych nie. Analogicznie sytuacja przedstawia się wśród kobiet. Płeć nie jest zatem czynnikiem wpływającym na postrzeganie wariantu gwarowego.

Podobnie jak w przypadku płci jest z miejscem urodzenia oraz zamieszkania. Według badań Głównego Urzędu Statystycznego z 2002 roku blisko 40 % Polaków zmieniło swoje miejsce zamieszkania (w porównaniu z miejscem narodzin). Początkowo można było zaobserwować zwiększoną migrację ludności ze wsi do miast. Obecnie dostrzegalna jest odwrotna tendencja, co prowadzi do zatarcia granic pomiędzy ludnością miejską i wiejską. Dodatkowo sytuację zaciera potęgują inne czynniki, jak chociażby miejsce zatrudnienia – jedni użytkownicy mieszkają na wsiach, ale pracują w miastach lub odwrotnie. Znajduje to również odzwierciedlenie w podziałach ze względu na pochodzenie społeczne, które w obecnych czasach jest już znikome wśród badanej społeczności użytkowników języka. Miejsce zamieszkania (wieś, miasta małe i duże) nie warunkują podejścia do gwar – dla jednych są one nisko prestiżowe, dla innych wysoko prestiżowe. Jedni uczyli się gwar od rodziców i chętnie zachowaliby transmisję pokoleniową, inni nie poznali tego wariantu gwarowego i nie przekażą ich dalej. Żaden z wymienionych czynników nie jest decydującym w postrzeganiu gwar wielkopolskich.

Na prestiż gwar wielkopolskich nie ma wpływu także wykształcenie i zawód. Wiele osób mieszkających na wsi pracuje w miastach, z kolei mieszkańcy miast mogą być aktywni zawodowo na wsiach. Istnieją również zakłady pracy, które zatrudniają osoby pochodzące z różnych miejscowości. Jednostki te pracują ze sobą i rozmawiają zarówno w polszczyźnie ogólnej, jak i kodach mieszanych. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku szkół. Dawniej istniał podział na placówki wiejskie i miejskie. W obecnych czasach szkoły mieszczące się na wsiach są rzadkością, a ich mieszkańcy dojeżdżają codziennie do miast, gdzie uczą się wspólnie z miejscowymi dziećmi lub młodzieżą. W obrębie wyodrębnionych grup osób wykształconych i niewykształconych czy prezentujących różne zawody nie odnajdujemy różnic w postrzeganiu gwar. Znajdziemy wśród nich takich respondentów (wykształconych i nie), dla których gwary są powodem do wstydu, ale również takich, dla których są one powodem do dumy. Zarówno bezrobotni, osoby pracujące fizycznie, jak i umysłowo uważają, że Wielkopolanie powinni znać gwary. Zatem w trakcie analizy ankiet i przeprowadzonych rozmów również nie pojawiają się różnice ze względu na te czynniki.

O ile dawniej wszystkie opisane powyżej elementy wpływały na postrzeganie gwar, o tyle w dzisiejszym świecie nie odgrywają one już tak znaczącej roli. Zdania na temat gwar różnych przedstawicieli grup opisanych powyżej są podzielone, a scharakteryzowane elementy nie są czynnikami determinującymi kwestii prestiżu gwar wielkopolskich. Jedynym czynnikiem

socjolingwistycznym, który oddziałuje na postrzeganie gwar jest wiek. Ocena gwar jest od niego zależna. W związku z tym respondentów można podzielić na trzy grupy.

Pokolenie najstarsze, do którego zaliczam osoby powyżej 60 roku życia. Wśród przedstawicieli tego pokolenia ujawniają się znaczące różnice w postrzeganiu gwar, na które ma wpływ wiele elementów. Dla jednych respondentów gwary mają wysoki prestiż, gdyż kojarzą się im z czasem dzieciństwa i wspomnieniami, co zaznaczają w trakcie wywiadu otwartego. Podkreślają oni, że gwarowe warianty polszczyzny były dla nich «językiem domu» i «językiem rodziny», stąd darzą je sentymentem. Inni użytkownicy kojarzą gwary negatywnie – jest on dla nich językiem osób niewykształconych. Przyznają, że kiedyś w ich języku występowały elementy wariantu gwarowego, ale zostały wyeliminowane, aby posługujący się językiem «mógł w życiu coś osiągnąć» (65)⁸. W tej grupie czynnik, jakim jest wiek, nie odgrywa tak znaczącej roli, jak w kolejnych grupach, w których widać największą zależność. Osoby te otrzymały elementy wariantu gwarowego od swoich rodziców i chciały je przekazywać dalej, natomiast wiele dzieci to odrzuciło.

Druga grupa to pokolenie średnie. Zaliczam do niej osoby pomiędzy 40 a 60 rokiem życia, dla których gwary mają zazwyczaj niski prestiż. Wśród respondentów znajdują się także nieliczne bardzo aktywne jednostki, którym gwary kojarzą się z okresem dzieciństwa lub starszym pokoleniem (głównie dziadkami), jednak są one wyjątkiem. Większość jednak utożsamia gwarowy wariant z językiem osób niewykształconych, z tego powodu rezygnując z gwar. Grupa ta porozumiewa się wyłącznie w polszczyźnie ogólnej. Według nich ma ona większy prestiż, co prowadzi do osiągnięcia wyższej pozycji społecznej i określonych zysków materialnych [11, s. 201]. O niskim prestiżu gwar w tej grupie osób świadczą wypowiedzi respondentów: «Rodzice tak mówili. Ja nie mówię, bo to wstyd» (50).

Trzecia grupa to pokolenie najmłodsze, do którego zaliczam osoby do 40 roku życia. Dla większości badanych z tej grupy gwary mają wysoki prestiż. Jednym z powodów takiego postrzegania jest niewątpliwie rozwijająca się w ostatnim czasie moda językowa. W ujęciu Bogusława Dunaja moda jest zespołem cech charakterystycznym dla danego okresu i środowiska. Obejmować może ona strój, zachowanie, światopogląd i zainteresowania [5, s. 76]. Do definicji, którą podaje autor, można dodać niewątpliwie język – wyrazy są modne, gdy bez względu na potrzeby komunikacyjne wykorzystywane są częściej niż inne. Używanie wyrazów, które traktowane są jako lepsze od innych staje się często wyznacznikiem przynależności do jakiejś grupy [7, s. 220], np. wirtualnej: «Taka moda! W rzeczywistości też można spotkać osoby co gadają tak. W necie to już jest tego multum» (24). Respondenci zauważają, że wyznacznikiem przynależności do wspomnianych grup jest używanie gwar. Osoby, które nie posługują się gwarami są często ignorowane np. na portalach społecznościowych, inni internauci nie rozmawiają z nimi lub nawet ich krytykują komentarzami typu: «a Ty po naszymu nie umiesz blubrać?» (28), «Jak nie godosz, ino rozmawiasz, to hej tej» (21), «dej se luza, widać, że jesteś nowy w internetach» (26); «Proste zasady – nie mówisz w gwarze – nara. Tutaj to obowiązują gwary, tej ☺» (27).

Wielu przedstawicieli młodszego pokolenia traktuje gwary jako część ich dziedzictwa, które otrzymali od przodków. Świadomość tego, że jest to język, którym posługiwali się ich dziadkowie, podnosi jego prestiż: «Dla mnie gwary są bardzo ważne. To część spuścizny, którą otrzymaliśmy po dziadkach. Pikno godka, lepszo niż na inkszych fyrtlach» (23).

Użytkownicy podkreślają, że «nie potrafimy tak dobrze w gwarze, jak dziadki» (25). Starają się jednak interesować wariantem gwarowym języka, co jednak nie zawsze przynosi takie kompetencje i wiedzę, jaką chcieliby posiadać. Za niski poziom wiedzy często obwiniają drugą grupę wiekową, która nie zapewniła transmisji pokoleniowej: «Rodzice dali ciała, nie uczyli się mówić po wielkopolsku. Wiem, że nie potrafię mówić aż tak dobrze w gwarze, jak chciałbym. No nie jestem w stanie tak» (27).

⁸ Cytując ankietowanych, podaję w nawiasach wiek rozmówców.

Wspólnym zadaniem najmłodszego pokolenia użytkowników gwar jest dbanie o to, aby te nie zniknęły całkowicie. Jednym ze sposobów jest przekazywanie systemu i wiedzy na jego temat kolejnym pokoleniom: «Musimy kultywować gwarę, żeby przetrwała! Ja moje dziecko, jak tylko nauczy się mówić, będę uczyła mówić po naszymu i normalnie» (30).

Największy wpływ na postrzeganie gwar wielkopolskich wśród analizowanych czynników socjolingwistycznych ma wiek. Wyróżnić możemy trzy grupy – wśród osób najstarszych widać największe rozbieżności w postrzeganiu gwar (dla jednych mają one wysoki, dla innych niski prestiż). W wypowiedziach użytkowników ze średniego pokolenia ujawnia się obraz gwar jako nisko prestiżowych. Gwary odżywają dopiero wśród najmłodszych użytkowników, dlatego o ich fenomenie możemy mówić głównie wśród przedstawicieli trzeciej z zaprezentowanych grup. Gwary wielkopolskie nigdy wcześniej nie cieszyły się takim prestiżem, jak ma to miejsce obecnie wśród tego pokolenia. Użytkownicy z najmłodszego pokolenia podkreślają, że gwary są ważne dla nich, chcą nimi komunikować się z przyjaciółmi, używają ich elementów w domu, nie zostali nauczeni wariantu gwarowego od rodziców, ale chcieliby przekazać go swoim dzieciom. Należy jednak pamiętać, że prezentowane poglądy w przedstawionych grupach nie muszą stanowić reguły – zarówno wśród najmłodszych mogą znaleźć się osoby traktujące gwary jako nisko prestiżowe, jak i wśród średniego pokolenia – osoby, dla których mają one wysoki prestiż.

Wnioski i perspektywa badań. Podsumowując, celem mojego artykułu było zaprezentowanie obserwowanego obecnie fenomenu zainteresowania gwarami w zachodniej Wielkopolsce i odpowiedź na pytanie: jak czynniki socjolingwistyczne oddziałują na postrzeganie gwar wielkopolskich?

Gwary wielkopolskie przez szereg lat miały niski prestiż. Uwarunkowane było to historycznie: dyskryminacją w szkołach, utożsamianiem na równi z błędami językowymi, poglądami, że ludzie mówiący w nich nie mogą osiągnąć korzyści materialnych. Obecnie obserwujemy jednak odwrotną sytuację. Wielkopolanie zaczynają się nimi szczyć, traktować jako element identyfikujący w grupie, traktować je jako część dziedzictwa, o które trzeba dbać.

Jaki wpływ na postrzeganie gwar miały czynniki socjolingwistyczne? W trakcie przeprowadzonych badań okazało się, że w tej kwestii rolę odgrywa jedynie wiek. W obecnym świecie takie czynniki jak: płeć, miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania, wykształcenie, zawód i pochodzenie społeczne nie mają wpływu na postrzeganie wariantu gwarowego. Ze względu na wiek możemy wyróżnić trzy grupy: najstarszych użytkowników, których przedstawiciele mają różne zdanie nt. gwar; pokolenie średnie traktujące je jako nisko prestiżowe; pokolenie najmłodsze, które interesuje się gwarami i to głównie wśród jego przedstawicieli obserwowany jest omawiany fenomen.

W jaki sposób działają sympatycy gwar? Podejmują oni promocję na dwóch poziomach – w świecie rzeczywistym i wirtualnym. W pierwszym z wymienionych organizują spotkania przeznaczone dla najmłodszych, co wpływa na ich zainteresowanie gwarami. Przykładem w tym zakresie może być działalność Waldemara Wierzby, który w żartobliwym nastroju promuje swoją gwarową twórczość, jednocześnie propagując wartość gwar wśród najmłodszych. Podejmowane kroki wpływają na najmłodszych użytkowników, co daje nadzieję na to, że zainteresowanie wariantami gwarowymi nie zniknie tak szybko.

Bibliografia

1. Babbie E. Podstawy badań społecznych. Warszawa, 2009.
2. Biliński J. Błędy językowe. Poznań, 1922.
3. Bourdieu P. Language and Symbolic Power. Cambridge, 1991.
4. Domański H., Sawiński Z. Wzory prestiżu a struktura społeczna. Warszawa, 1998.
5. Dunaj B. Słownik współczesnego języka polskiego. Warszawa, 1996.
6. Kaufmann J.-C. Wywiad rozumiejący. Warszawa, 2010.
7. Kołodziejczak E. Festiwal radosnych zakupów – moda językowa na tle współczesnych zmian kulturowych [w:] *W kręgu polszczyzny dawnej i współczesnej. Księga ofiarowana dr. hab. Kazimierzowi Długoszowi, profesorowi Uniwersytetu Szczecińskiego*. Szczecin, 2006.
8. Kryński A. A. Jak nie należy mówić i pisać po polsku? Warszawa, 1920.

9. Kurek H. Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Kraków, 1995.
10. Landry R., Allard R. Diglossia, ethnolinguistic vitality, and language of behavior [w:] *International Journal of the Sociology of Language*. Dallas, 1994.
11. Reszke I. Prestiż społeczny w badaniach [w:] *Encyklopedia socjologii*. T. III. Warszawa, 2000.
12. Tambor J. Mowa Górnolązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna. Katowice, 2008.
13. Walczak B. Język polski wśród języków Europy dawniej i dziś [w:] *Studia językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*. Szczecin, 2009.
14. Wejland A. Prestiż. Analiza struktur pojęciowych. Warszawa, 1983.

References

1. Babbie, E. (2009). Podstawy badań społecznych [Basics of social research]. Warszawa (In Pol.).
2. Biliński, J. (1922). Błędy językowe [Language mistakes]. Poznań (In Pol.).
3. Bourdieu, P. (1991). Language and Symbolic Power. Cambridge (In Engl.).
4. Domański, H. (1998). Sawiński Zbigniew [Models of prestige and the social structure]. In : *Wzory prestiżu a struktura społeczna*. Warszawa (In Pol.).
5. Dunaj, B. (1996). Słownik współczesnego języka polskiego [Dictionary of the contemporary Polish language]. Warszawa (In Pol.).
6. Kaufmann, J.-C. (2010). Wywiad rozumiejący [Understanding interview]. Warszawa (In Pol.).
7. Kołodziejczak, E. (2006). Festiwal radosnych zakupów – moda językowa na tle współczesnych zmian kulturowych [Happy shopping festival]. In : *W kręgu polszczyzny dawnej i współczesnej. Księga ofiarowana dr. hab. Kazimierzowi Długoszowi, profesorowi Uniwersytetu Szczecińskiego*. Szczecin (In Pol.).
8. Kryński, A. A. (1920). Jak nie należy mówić i pisać po polsku? [How not to speak and write Polish?]. Warszawa (In Pol.).
9. Kurek, H. (1995). Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego [Linguistic changes in the villages of the Krosno region]. Kraków (In Pol.).
10. Landry, R., Allard, R. (1994). Diglossia, ethnolinguistic vitality, and language of behavior. In : *International Journal of the Sociology of Language*. Dallas (In Engl.).
11. Reszke, I. (2000). Prestiż społeczny w badaniach [Social prestige in research]. In : *Encyklopedia socjologii*. T. III. Warszawa (In Pol.).
12. Tambor, J. (2008). Mowa Górnolązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna [Speech of Upper Silesians and their linguistic and ethnic awareness]. Katowice (In Pol.).
13. Walczak, B. (2009). Język polski wśród języków Europy dawniej i dziś [Polish language among European languages in the past and today]. In : *Studia językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*. Szczecin (In Pol.).
14. Wejland, A. (1983). Prestiż. Analiza struktur pojęciowych [Prestige. Analysis of conceptual structures]. Warszawa (In Pol.).

B. CEMBOROWSKI. THE INFLUENCE OF SOCIOLINGUISTIC FACTORS ON THE GROWING PRESTIGE OF THE LOCAL DIALECT IN WESTERN WIELKOPOLSKA

Summary. Introduction. The article characterizes the phenomenon of the recently increasing prestige of the Wielkopolska dialects. The author answers the following questions: What sociolinguistic factors influence the perception of Wielkopolska dialects today? What makes some people perceive them as highly prestigious, and what causes that they do not have such a high position among the surveyed inhabitants of Wielkopolska?

Purpose. The aim is to examine the influence of sociolinguistic factors on the phenomenon of growing interest in Wielkopolska dialects in western Wielkopolska and to answer the questions posed in the introduction.

Methods. The methods used during the research are: snowball method, open interview and survey.

Results. The prestige of the Wielkopolska dialect in the studied area is only influenced by the age of users. Other factors such as gender, place of birth, place of residence, education, occupation and social origin do not affect the perception of the dialect variant.

Originality. So far, no research on the growing prestige of the Wielkopolska dialects has been conducted in western Wielkopolska. No one has also discussed the influence of sociolinguistic factors on this variant of the Polish language.

Conclusion. Only age affects the perception of Wielkopolska dialects. Among the users we can distinguish three groups: the oldest users, whose representatives have different opinions on the dialects; the middle generation treating them as low-prestigious; the youngest generation that is interested in dialects, and it is mainly among its representatives that the discussed phenomenon is observed. Other factors do not affect the perceptions of dialects.

Key words: dialect, Wielkopolska, prestige, sociolinguistic factors, age.

Надійшла до редакції 09.04.20

Прийнято до друку 15.05.20

**РОЗВИТОК ТА ВНОРМУВАННЯ МОНОГОВІРКОВИХ ДЕСКРИПЦІЙ В
УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX ст.)**

**Т. В. Громко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Центральноукраїнського державного педагогічного університету**

(Кропивницький, Україна)

e-mail: phd.hromkot.v@gmail.com

ORCID: org/0000-0002-4661-4302

У статті проаналізовано моноговіркове дескрибування у вітчизняному мовознавстві з історико-мовного погляду. За визначеною автором періодизацією, розвиток дескрипцій окремих говірок в українській діалектології припадає на 50–90-і роки XX століття; для нього характерне продовження традицій становлення й унормування методу як перші спроби системності такого типу описів. Від матеріалів до словників, від тез до дисертацій як різних форм і форматів дескрипцій у цей час репрезентовано й український говірковий матеріал, і сам метод моноідіомного опису. Період позначений виходом словників говірок, укладених Г. Л. Аркушиним, З. М. Бичком, А. С. Зеленьком, А. Т. Сизьком, І. І. Жегуцом, історико-лінгвістичного нарису С. Д. Грищенка та В. М. Мойсієнка «Мелені» тощо. Як і в інші періоди історії української діалектології, моноговіркові дескрипції тісно переплітаються з розвідками, присвяченими вивченню інших слов'янських і неслов'янських говірок та їхніх рис, що орієнтує діалектологічну науку на метаопис ідіому в лінгвістиці. У цілому розпочаті в цей час дослідження української діалектної мови заклали основу бачення її як реальної системи мови в усій багатогранності її розвитку та представлення в типологічному й лінгвогеографічному аспектах діалектології.

Ключові слова: діалектологія, говірка, ідіом, описовий метод, моноговіркова дескрипція, словник говірок, діалектологічне дослідження, монографічний опис.

Актуальність. Історико-мовний погляд на різні напрями української діалектології дає змогу простежити тенденції становлення, розвитку та сучасний стан лінгвістичних досліджень. Діалектологічні студії водночас зі створенням власне українських мовознавчих продуктів долучаються до європейських лінгвістичних традицій (а почасти беруть участь у їх формуванні) у теоретичному осмисленні й практичному доробку, що є важливими чинниками мовознавчої інформації. Внесок українських мовознавців полягає у виявленні нових джерел емпіричного матеріалу, уведенні його в науковий обіг, а також у спробах нових способів екстраполяції та діалектологічної інтерпретації мовних явищ із використанням описового методу, що є помітним явищем в історії лінгвістики. У процесі свого розвитку й унормування дескрипція як особливий спосіб дослідження ідіому, окремого мовного угруповання, постає із фрагментарних розвідок і виявляється в систематизованих описах говірок як мовної системи [64].

Недостатність, неповнота емпіричної бази діалектологічної науки та теоретичної лінгвістичної уніфікації опису, про яку часто йдеться в наукових колах, не дає змоги зробити повні монографічні описи, її вважають радше ідеалом, аніж реальністю. Проте українські діалектологічні описи окремих говірок мають свою історію, а також значний доробок, репрезентований лексикографічними виданнями, типологічними описами, розвідками окремого мовного рівня говірки як системи мови, які ми кваліфікуємо як моноговіркові дескрипції. Своєрідно верифікуючи лексикон говірки або граматичний склад мовних одиниць та особливості їх функціонування, диференціюючи діалектні мовні явища та кодифіковані літературні відповідники, такі моноговіркові дескрипції ще з початків свого укладання були орієнтовані на фіксацію мовного матеріалу, який, зважаючи на співвідношення в літературному й діалектному узусах, називали діалектизмами. Основні вектори парадигми сучасного мовознавства спрямовані на звернення до мовної практики реальних носіїв мови реальних мовних колективів у часі й

просторі, що фокусує вивчення говірки на баченні її як системи з повним репертуаром мовних одиниць – від діалектних до літературних, від усього набору граматичних її виявів до хезитативів, засвідчених в усному мовленні, прецедентних текстах тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Монодіалектне дескрибування, проведене на матеріалі української діалектної мови, поділяємо на кілька етапів, що залежать, з одного боку, від стану вітчизняної діалектології як науки та рівня її діалектографії в певний період, а з іншого – від бачення функції української діалектної мови в певний період історії нашої держави, від визначення місця діалектології як науки в українській лінгвістичній науці, від потреби й міри використання діалектного потенціалу в українських мовознавчих дослідженнях, зрештою, від наукового рівня діалектологів-дослідників [64, с. 99].

Мета дослідження. У складі укладеної нами періодизації моноговіркової дескрипції в українській діалектологічній науці (I етап – перші спроби, становлення описів (кінець XIX – 40-і рр. XX ст.); II етап – розвиток дескрибування говірок, засади лексикографування та коментування діалектних даних (50–70 рр. XX ст.); III етап – унормування, формування моноговіркових описів на одному мовному рівні (70–90 рр. XX ст.); IV етап – новітній період, уніфікація дескрипцій говірок як мовної системи (від початку XXI ст. до наших днів)) найвиразніші другий і третій етапи – розвиток та унормування моноговіркових дескрипцій як методу, аналіз яких і становить **мету** нашого дослідження.

Спостереження за попереднім до досліджуваного періоду етапом становлення методу моноговіркових дескрипцій в українській діалектології показує не лише значну кількість розвідок, а й представлення описів українських говірок видатними діалектологами І. М. Зілинським, І. А. Панькевичем, Я.-Б. А. Рудницьким, монографічне дослідження Я. Янува, що стали взірцями для наступників як вітчизняного мовознавства, так і слов'янського, а також стимулом до подальших діалектологічних описів такого типу.

У період розвитку методу моноговіркового дескрибування у вітчизняному мовознавстві не було докладних, системних презентацій говірки. Однак орієнтація на повноту дослідження діалектної мови (хоча й на матеріалі диференційних лексиконів говірки) сприяла окресленню говірки як реальної системи мови в усій багатогранності її розвитку. Системність у вивченні говірки сприяє структуральному, типологічному та лінгвогеографічному описові її на тлі діалектної мови, що є орієнтиром діалектології як розділу лінгвістики.

Результати дослідження та їх обговорення. У зв'язку з відсутністю докладних описів говірок в аналізований період, його, на перший погляд, можна образно схарактеризувати як «тезовий»: більшість розвідок – це лише фрагменти дескрипцій українських говірок, звужених до подання в тезах, що є радше спостереженням за особливостями говірок. Щоб переконатися в цьому, достатньо розглянути праці, виконані саме в такому аспекті. Першою згадаємо моноговіркову дескрипцію відомого дослідника лубенських говірок І. О. Варченка «Середньонадніпрянська говірка с. Ульяновка в синхронно-діахронічному плані» [5], далі: І. Є. Грицютенко «Із спостереження над говіркою села Чернятин Уланівського району Вінницької області» [22], С. Ф. Довгопол «Поліська нижньонаддеснянська говірка с. Пухівки» [26], В. Ф. Сич «Діалектні особливості говірки с. Сегединець Городищенського р-ну Черкаської обл.» [58], І. Д. Сухомлин «Ономастика в говірці села Мишуриноного Рогу на Дніпропетровщині» [60], М. А. Грицак «Назви гідрорельєфу в говірці с. Ясіня Закарпатської обл.» [21].

Однак не можна недооцінити опису говірок у статтях, опублікованих у цей період в університетських наукових збірниках праць: «Наукові записки Ужгородського університету» (С. П. Бевзенко, І. Д. Пагіря «Деякі зауваження щодо лексики говірки с. Кальник» [4], П. П. Чучка «Система голосних у говірці села Бараниці Ужгородського району» [63]), «Збірник славістичних праць філологічного факультету (Київського університету)» (Я. Моравець «Зміни в українській говірці села Ублі на Словаччині протягом останніх

60 років» [43]) та ін. Серед них привертають увагу студентські розвідки, на вагомість яких як джерел говіркового матеріалу у своєму фундаментальному дослідженні закарпатських говірок звертав увагу М. А. Грицак (див. окремі позиції проекту «Ботанічна номенклатура» М. А. Грицака (Ужгород, 1974): В. М. Савлук «Назви флори говірки с. Смідин Ковельського р-ну Волинської обл» (дипломна робота, кер. проф. Й. О. Дзендзелівський), Ужгород, 1965; М. В. Сухан «Помологічні назви говірки с. Чорний Потік Іршавського р-ну Закарпатської обл.» (дипломна робота, кер. М. А. Грицак). Ужгород, 1969) [48, с. 21–23], А. Р. Дердюк «Деякі особливості говірки села Заміхів Новоушицького району Хмельницької області» [24].

Примітною для періоду 60-х років була дискусія поміж українськими діалектологами стосовно повного чи диференційного складу діалектних словників різних мовних утворень, що гостро розгорнулася на міжвузівській науковій конференції з питань укладання обласних діалектних словників (Чернівці, 1960; докладніше див. [56, с. 7]). І хоч конференційна ухвала полягала в рішенні укладати словники різного типу, усім запам'яталася доповідь М. А. Грицака – палкого прихильника повного словника (див. [21]).

Така позиція М. А. Грицака в цій діалектологічній дискусії щодо повного словника могла б визначити стратегію лексикографічного підґрунтя моноговіркових описів, як це реалізував у російському мовознавстві Й. А. Оссовецький [49], однак на той час вона не була підтримана в українському мовознавстві. Учені й сьогодні вважають повний діалектний словник найнадійнішим емпіричним підґрунтям дескрипції говірки, а І. В. Сабадош переконує, що «на підставі даних тільки диференційних словників, напр., неможливо встановити, яка частина кодифікованих норм української літературної мови загальнонародна, а яка вживається тільки в деяких українських діалектах» [56, с. 5].

У нелегкий час для української діалектологічної науки, коли ідеологічні переконання та науково-методичні принципи викладання відсували пріоритети суцільного збирання та бодай прескриптивного опису діалектного матеріалу, молоді філологи, а в перспективі – професори зі всеукраїнським і світовим визнанням – описали говірки населених пунктів, звідки вони родом: О. С. Мельничук «Південноподільська говірка села Писарівки Кодимського району Одеської області» [42]; П. П. Чучка «Система голосних у говірці села Бараниці Ужгородського району» [63]; М. В. Никончук «Из лексики полесского села Листвин» [46], М. А. Грицак «Румунські лексичні запозичення в говірці с. Росішка Рахівського району Закарпатської області» [21], В. В. Німчук «Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (Суфіксація)» [48]; І. І. Ковалик «Іменниковий словотвір села Бітлі на Львівщині» [32].

Цей ряд дескрипцій говірок поповнюють статті відомих українських діалектологів-лексикографів у збірнику «Діалектологічний бюлетень»: Д. Г. Бандрівського «Деякі особливості говірки лемківських переселенців у с. Липівці на Дрогобиччині» [2], П. С. Лисенка «Говірка села Михайло-Коцюбинське, Чернігівської області» [39]; у відомчому збірнику «Дослідження і матеріали з української мови»: І. М. Керницький «Фонетичні особливості вйтівських книг XVI–XVII ст. села Одрехови в порівнянні з сучасними лемківськими говорами» [30], «Морфологічні особливості вйтівських книг XVI–XVII ст. с. Одрехови колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині» [31]. Розвідки Т. М. Возного «Система дієслівних форм часу в говірці с. Бітлі на Львівщині» [7] «Особливості префіксальних дієслів у говірці с. Бітлі Туринського району Львівської області» [6] є продовженням студій говірки села Бітля, розпочатих І. С. Свенціцьким.

Як і в інші періоди історії української діалектології, дескрипції українських говірок тісно переплітаються з розвідками, присвяченими вивченню інших слов'янських і неслов'янських говірок та їхніх рис: наприклад, В. І. Столбунова «Вокалізм говірок сіл Біла Криниця Глибоцького і Ліповани Вижницького районів Чернівецької області» [59]; В. Рицько «Фонетичні особливості української говірки села Чукурови в Румунській Добруджі» [52]; розвідки С. І. Ковтюка про говірки сіл Ратовці [33] та Уж [34] Закарпатської області.

Етап унормування моноговіркових дескрипцій, хронологічно періодизований нами як третій період, можна окреслити 70–90 рр. ХХ ст. У цей час відбувається помітне поживлення описів говірок на одному мовному рівні. Наприклад, моноговіркові розвідки К. Ф. Германа про особливості синтаксису села Шепот Чернівецької області [9], О. О. Тараненка – про лексико-фразеологічну специфіку діалекту (на матеріалі говірки с. Олефірівки Дніпропетровської області) [61], С.-Є. Ф. Рабій-Карпинської «Говори Дрогобиччини з углядженням говірки села Нагуєвичі, Івано-Франківська область» [29; 51], Г. В. Воронич про словозміну іменника говірки с. Степанка Чорнобильської зони [8], М. В. Цвик «Середній /л/ в говірці с. Шевченкове Звенигородського району Черкаської області» [62], Г. І. Малишко – про фонетико-морфологічні риси говірки с. Савинки Чернігівської обл. [41] та фонологічну структуру говірки с. Мафедівки Сумської області [40]. Останні, як і багато інших, опубліковані в збірнику тез «Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу» (Воронеж, 1974): [3], [35], [50], [38]. Це й тези Й. О. Дзендзелівського «Традиційна сільськогосподарська лексика говірки села Залісся Кобринського району на Берестейщині», виголошені на Міжнародній конференції в Білорусі [25]. У межах свого наукового дослідження словозміни іменника Л. В. Рябець подала опис говірок Ксаверівка [54] і Товстий Ліс [55].

Дослідження фонетичної системи українських говірок, зроблені російськими мовознавцями в межах Загальнослов'янського лінгвістичного атласу: с. Чорна Тиса – Л. Е. Калнинь «Фонетичний лад однієї гуцульської говірки» [28]; с. Банилів-Підгірний – С. Л. Ніколаєв [45].

Науковий досвід Закарпатської школи був плідно використаний у Чернівецькому університеті. Зокрема, відомі студентські моноговіркові описи у форматі кваліфікаційних робіт під керівництвом К. Ф. Германа та у співавторстві з ним опубліковані статті про говірки сіл Виженка [10], Дорошівці [11], Зелена [12].

Найвагомішою щодо всіх попередніх дескрипцій говірки в цьому періоді стала дисертація М. В. Никончука «Досвід порівняльного аналізу трьох сіл Житомирського Полісся (на матеріалі лексики природи)» [47], де вперше не лише в Україні, а й на слов'янському обширі зіставлено говіркові системи трьох населених пунктів – Листвин, Петраші, Ралівонівці.

У цей період опубліковані кілька словників. Серед них, наприклад, «Силенська гуторка» за говіркою с. Сильно Волинської області, укладений Г. Л. Аркушиним [1]. Дослідник сам родом із цього населеного пункту, й укладений ним словник став першим зібранням матеріалу за методом самостереження. А. Т. Сизько на XV Республіканській діалектологічній нараді презентував свій «Словник діалектної лексики говірки с. Кишеньок Кобеляцького р-ну Полтавської обл.» у тезах «Словник діалектної лексики говірки села Кишеньок (Кобеляцького р-ну Полтавської області), його склад і принципи побудови» [57].

Вихід історико-лінгвістичного нарису С. Д. Грищенка та В. М. Мойсієнка «Мелені» (Житомир, 1998) [23], незважаючи на незначну кількість слів, що репрезентують у ньому говірку села Мелені Житомирської області, показав, що історичні розвідки розкривають не тільки екстралінгвістичний, а й етимологічний пласт моноговіркового дослідження.

Звертає на себе увагу добірка статей О. Т. Горбача з ґрунтовним зібраним вузькодіалектним матеріалом і системою його аналізу: описані говірки українських та румунських сіл Бродина [13], Верхній Дунавець [14], Красний Брід [15], Милешовець [16], Муругинь [17], Остромичі [18], Поляни [19], Романів [20].

У слов'янському мовознавстві в цей період виходить монографія, що є систематизованим описом говірки села Убля [65] та нариси [36]. Окрему розвідку О. Лешка присвятив дослідженню фонетичного рівня говірки Звала [37].

Дескрипція говірок, наприклад поліського села Мала Зубовщина Житомирської області, подана в дисертації З. І. Мячини [44], гуцульського села Берлибаш (Костилівка) – у словнику І. І. Жегуца [27] тощо. Опис говірки румунського села Марицеї також є

особливою моноговірковою дескрипцією як описом говірок за межами України в часі й просторі [53].

Загалом розпочаті в цей час дослідження української діалектної мови на матеріалі окремої говірки заклали основу бачення її як реальної системи мови та представлення в типологічному й лінгвогеографічному аспектах діалектології.

Висновки й перспективи. Моноговіркові дескрипції 50–90-х років ХХ століття гідно представляють доробок українських мовознавців на слов'янському та європейському обширі. Навіть у тезовому форматі, форматі студентських кваліфікаційних робіт вони цінні, бо репрезентували український говірковий матеріал і сам метод моноідіомного опису. Стратегія внормування моноговіркових дескрипцій полягає в представленні їх на одному мовному рівні, що є першими спробами системності в такого типу описах. Як і в інші періоди історії української діалектології, моноговіркові дескрипції тісно переплітаються з розвідками, присвяченими вивченню інших слов'янських і неслов'янських говірок та їхніх рис, що орієнтує діалектологічну науку на метаопис ідіому в лінгвістиці.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Силенська гуторка. Луцьк. Вежа, 1996. 168 с.
2. Бандрівський Д. Д. Деякі особливості говірки лемківських переселенців у с. Липівці на Дрогобиччині. *Діалектологічний бюлетень*. Київ, 1961. Вип. 8. С. 94–99.
3. Баранник Д. Ф. Некоторые наблюдения над лексикой, связанной с животноводством, в говоре с. Лавы Валуйского района Белгородской области. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу: Тезисы докладов*. Воронеж, 1974. С. 175–178.
4. Бевзенко С. П., Пагіря І. Д. Деякі зауваження щодо лексики говірки с. Кальник. *Наукові записки Ужгородського університету*. Т. 5. Вип. 1. Ужгород, 1951. С. 79–83.
5. Варченко І. О. Середньонадніпрянська говірка с. Ульяновка в синхронно-діахронічному плані. Тези доп. V міжвуз. респ. славист. конф. Ужгород, 1962. С. 23–25.
6. Возний Т. М. Особливості префіксальних дієслів у говірці с. Бітлі Туринського району Львівської області. *Вісник Львівського університету*. Вип. 1. Львів, 1963. С. 23–36.
7. Возний Т. М. Система дієслівних форм часу в говірці с. Бітлі на Львівщині. *Українська діалектна морфологія*. Київ, 1962. С. 177–182.
8. Воронич Г. В. Словозміна іменника говірки с. Степанка. *Говірки Чорнобильської зони: Системний опис / упорядники: П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко та ін.* Київ, 1999. С. 15–26.
9. Герман К. Ф. Особенности синтаксиса говора села Шепот Путильского района Черновицкой области. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу: Тезисы докладов*. Москва, 1970. С. 14–18.
10. Герман К. Ф., Горюк Г. Д. Особливості звукової системи говірки с. Виженка Чернівецької області. *Проблеми історії та культури української мови: зб. наук. праць / за ред. Н. Д. Бабич*. Чернівці : Рута, 1993. С. 57–67.
11. Герман К. Ф., Загороднюк Л. Функціональне місце звука [ф] у буковинській говірці села Дорошівці Заставнівського району Чернівецької області. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького університету* (12–13 травня 1999 року). Чернівці : ЧДУ, 1999. Кн. 1. Гуманітарні науки, Ч. І. С. 44–45.
12. Герман К. Ф., Никифоряк Ю. Система вокалізму говірки села Зелена Кельменецького району Чернівецької області. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького університету* (12–13 травня 1999 року). Чернівці : ЧДУ, 1999. Кн. 1. Гуманітарні науки, Ч. І. С. 92–93.
13. Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія). *Горбач О. Зібрані статті. Т. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія*. Мюнхен, 1997. С. 123–275.
14. Горбач О. Діалектний словник північно-добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі. *Горбач О. Зібрані статті. Т. V. Діалектологія*. Мюнхен, 1993. С. 362–403.
15. Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник с. Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина). *Горбач О. Зібрані статті. Т. V. Діалектологія*. Мюнхен, 1993. С. 524–669.
16. Горбач О. Південна буковинсько-покутська говірка с. Милешовець бл. Радовець (Румунія). *Горбач О. Зібрані статті. Т. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія*. Мюнхен, 1997. С. 324–376.
17. Горбач О. Діалектний словник північно-добруджанської говірки с. Муруги́нь над Дунаєм. *Горбач О. Зібрані статті. Т. VI. Діалектологія*. Мюнхен, 1993. С. 337–361.
18. Горбач О. Західно-поліська говірка Остромичі кол. повіту Кобринь. *Горбач О. Зібрані статті. Т. V. Діалектологія*. Мюнхен, 1993. С. 269–330.
19. Горбач О. Мармароська говірка й діалектний словник с. Поляни над р. Русковою (Румунія). *Горбач О. Зібрані статті. Т. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія*. Мюнхен, 1997. С. 276–323.

20. Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області. *Горбач О. Зібрані статті. Т. V. Діалектологія*. Мюнхен, 1993. С. 56–156.
21. Грицак М. А. Назви гідрорельєфу в говірці с. Ясіня Закарпатської області. *Питання гідроніміки: Матеріали III Республ. ономастичної (гідронімічної) наради* / відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ, 1971. С. 74–80.
22. Грицютенко І. Є. Із спостереження над говіркою села Чернятин Уланівського району, Вінницької області. *Праці Одес. ун-ту : Сер. філолог. наук*. Одеса, 1956. Т. 146. Вип. 5. С. 129–139.
23. Грищенко С., Мойсієнко В. Мелені. Історико-лінгвістичний нарис. Житомир, 1998. 64 с.
24. Дердюк А. Р. Деякі особливості говірки села Заміхів Новоушицького району Хмельницької області : *зб. студ. наук. праць Київ. пед. ін-ту : іст.-філол. та пед. науки*. Київ, 1955. Т. 1. вип. 1. С. 77–90.
25. Дзензелівський Й. О. Традиційна сільськогосподарська лексика говірки села Залісся Кобринського району на Берестейщині. *Їмбжежа (Поліська) штудій нопрахтыцька конфырэнтія : Тэзы проказэі*. Пынськ, 1990. С. 78–80.
26. Довгопол С. Ф. Поліська нижньонаддеснянська говірка с. Пухівки. *Діалектологічний бюлетень*. Київ, 1962. Вип. 9. С. 85–96.
27. Жегуц І. Матеріали до гуцульського говору в Закарпатті: Говірка с. Берлибаш (Костилівка) р-ну Рахів у 30-х рр. Словник із додатками. Мюнхен, 1999. 96 с.
28. Калнынь Л. Э. Фонетический строй одного гуцульского говора. Исследования по славянской диалектологии. I. *Карпатоукраинские диалекты*. Москва, 1992. С. 7–74.
29. Карпинська С. Говори Дрогобиччини з углядженням говірки села Нагусевичі, Івано-Франківська область. *Іван Франко – мислитель і митець : зб. доп. для відзначення 125-річчя народин і 65-річчя смерті Івана Франка* / Наук. т-во ім. Шевченка. Філологічна секція; ред. Е. Федоренко. Нью-Йорк, 1981. Записки наукового товариства ім. Шевченка. Т. 198. С. 128–138.
30. Керницький І. М. Фонетичні особливості вйтівських книг XVI–XVII ст. села Одрехови в порівнянні з сучасними лемківськими говорами. *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. IV. Київ, 1961. С. 83–106.
31. Керницький І. М. Морфологічні особливості вйтівських книг XVI–XVII ст. с. Одрехови колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині. *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. V. Київ, 1962. С. 90–95.
32. Ковалик І. І. Іменниковий словотвір села Бітлі на Львівщині. *Українська діалектна морфологія*. Київ, 1969. С. 57–67.
33. Ковтюк С. И. Славянизмы в венгерском говоре села Ратовцы Ужгородского района. *Всесоюзная конференция по финно-угроведению. Тезисы докладов и сообщения*. Йошкар-Ола, 1969. С. 40–42.
34. Ковтюк С. И. Украинизмы в венгерском говоре низовья реки Уж Закарпатской области Украинской ССР : дис. ... канд. филол. наук. Ужгород, 1972. 172 с.
35. Крейтор Т. В. Особенности акцентуации села Озеряны на Черниговщине. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу : тезисы докладов*. Воронеж, 1974. С. 51–54.
36. Лешка О. Звуковой строй села Звала Восточной Словакии. *Studie ze Slovanske jazykovedu 1*. Praha. 1978. S. 227–268.
37. Лешка О. Говор с. Убля Восточной Словакии: *Этюды по укр. диалектологии. 1*. Praha, 1974. 355 с.
38. Лыкова Л. К. О языковом сознании носителей диалекта и формировании стилистических оценок в диалектной лексике (на материале говора села Хренового Новоубманского района Воронежской области). *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу : тезисы докладов*. Воронеж, 1974. С. 228–231.
39. Лисенко П. С. Говірка села Михайло-Коцюбинське, Чернігівської області. *Діалектологічний бюлетень*. Вип. II. Київ : Вид-во АН УРСР, 1950. С. 61–83.
40. Малышко Г. И. Фонологическая структура говора с. Мафедовки Средино-Будского района Сумской области (по мат. ОЛА, п. 445). *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу : тезисы докладов*. Воронеж, 1974. С. 54–57.
41. Малышко Г. И. Фонетико-морфологические особенности говора с. Савинки Черниговской области. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу : тезисы докладов*. Москва, 1973. С. 12–16.
42. Мельничук О. С. Південноподільська говірка села Писарівки Кодимського району Одеської області. *Діалектологічний бюлетень*. Київ, 1951. Вип. 3. С. 44–68.
43. Моравець Я. Зміни в українській говірці села Ублі на Словаччині протягом останніх 60 років. *Збірник славістичних праць філологічного факультету [Київського університету]*. Київ, 1952. С. 218–222.
44. Мячина З. И. Очерк языка чешского говора села Малая Зубовщина на Украине (Фонетика. Морфология. Лексика) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.03 / АН БССР, Ин-т языкознания им. Якуба Коласа. Минск, 1974. 29 с.
45. Николаев С. Новые данные о вокализме карпатоукраинских говоров. *Український діалектологічний збірник*. Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової. Київ : Довіра, 1997. С. 33–39.
46. Никончук Н. В. Из лексики полесского села Листвин. *Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря*. Москва : Наука, 1968. С. 79–92.
47. Никончук Н. В. Опыт сравнительного анализа трех сел Житомирского Полесья (На материале лексики природы) : дис. ...канд. филол. наук. Одесса, 1970.
48. Німчук В. В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (Суфіксація). *Наукові записки*. Т. XIV. Львів, 1955. С. 169–192.

49. Оссовецкий И. А. Словарь современного русского народного говора (д. Деулино Рязанского района Рязанской области). Москва : Наука, 1969. 612 с.
50. Пелих Г. Ф. Чередование гласных в системе форм имен существительных (на материале подольских говоров: южного – с. Концеба Одесской области, северного – с. Горшкова Винницкой области). *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу : тезисы докладов*. Воронеж, 1974. С. 69–72.
51. Рабій-Карпинська С. Говори Дрогобиччини. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Том СХСVIII. Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1981. С. 128–138.
52. Рицько В. Фонетичні особливості української говірки села Чукурови в румунській Добруджі. *Територіальні діалекти і власні імена*. Київ, 1965. С. 3–9.
53. Робчук І. Вивчення українських говірок Румунії. Говірка села Марицеї Сучавського повіту. *Обрії*. Бухарест, 1988. С. 209–216.
54. Рябець Л. До питання опису словозміни іменника в говірці. *Український діалектологічний збірник*. Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П. Ю. Грищенко. Київ : Довіра, 1997. С. 64–74.
55. Рябець Л. Словозміна іменника говірки с. Товстий Ліс. *Говірки Чорнобильської зони. Системний опис*. Київ : Довіра, 1999. С. 27–34.
56. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 480 с.
57. Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірки села Кишеньок (Кобеляцького р-ну Полтавської області), його склад і принципи побудови. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради*. Житомир, 1983. С. 100–101.
58. Сич В. Ф. Діалектні особливості говірки с. Сегединець Городищенського р-ну Черкаської обл. Тези доповідей та повідомлень на науковій конференції, присвяченій підсумкам науково-дослідної роботи за 1960 рік. Секція мовознавства і літератури. Черкаси, 1960. С. 19–20.
59. Столбунова В. И. Вокализм говора сёл Белая Криница Глубокского и Липованы Вижицкого районов Черновицкой области. *Питання історії і діалектології східнослов'янських мов*. Чернівці, 1958. С. 153–164.
60. Сухомлин І. Д. Ономастика в говірці села Мишуриноного Рогу на Дніпропетровщині. *Тези доповідей Лінгвістичного семінару (Дніпропетровський університет, кафедра української мови)*. Дніпропетровськ, 1966. С. 55–58.
61. Тараненко О. О. Особливості системного підходу до вивчення лексико-фразеологічної специфіки діалекту (на матеріалі говірки с. Олефірівки Дніпропетровської області). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : тези доповідей*. Ужгород, 1978. С. 100–102.
62. Цвик М. В. Середній /л/ в говірці с. Шевченкове Звенигородського району Черкаської області. *Проблеми української діалектології на сучасному етапі*. Житомир, 1990. С. 77.
63. Чучка П. П. Система голосних у говірці села Бараниці Ужгородського району. *Наукові записки Ужгородського університету*. Львів, 1956. Т. 14. С. 141–160.
64. Hromko T. V. Methods of collecting material for speech description. *Paradigmatic view on the concept of world science: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 2), August 21, 2020. Toronto, Canada : European Scientific Platform*. P. 99–101.
65. Leška O. Govor sela Ublja Vostočnoj Slovaki. Praha : KCJ ČSAV, 1973. 394 s.

References

1. Arkushyn, H. L. (1996). Sylenska hutorka [Subdialect of Sylne]. Lutsk : Vezha, 168 (in Ukr.).
2. Bandrivskiy, D. D. (1961). Deiaki osoblyvosti hovirky lemivskykh pereselentsiv u s. Lypivtsi na Drohobychchyni [Some features of the dialect of Lemko settlers in the village Lypivtsi in the Drohobych region]. In : *Dialektolohichniy biuleten*. Kyiv. V. 8, 94–99 (in Ukr.).
3. Barannik, D. F. (1974). Nekotoryye nablyudeniya nad leksikoy, svyazannoy s zhivotnovodstvom, v govore s. Lavy Valuyskogo rayona Belgorodskoy oblasti [Some observations on the vocabulary associated with animal husbandry, in a subdialect of Lavy village of the Valuysky district of the Belgorod region]. In : *Soveshchaniye po obshcheslavyanskomu lingvisticheskomu atlasu : Tezisy dokladov*. Voronezh, 175–178 (in Rus.).
4. Bevzenko, S. P., Pahiria, I. D. (1951). Deiaki zauvazhennia shchodo leksyky hovirky s. Kalnyk [Some remarks on the vocabulary of the dialect of Kanyk village]. In : *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho universytetu*. T. 5. V. 1. Uzhhorod, 79–83 (in Ukr.).
5. Varchenko, I. O. (1962). Serednonaddniprianska hovirka s. Ulianovka v synkhronno-diakhronichnomu plani [Middle Dnieper dialect of subdialect of Ulyanovka village in synchronous-diachronic terms.]. In : *Tezy dop. V mizhvuz. resp. slavist. konf. Uzhhorod*, 23–25 (in Ukr.).
6. Voznyi, T. M. (1963). Osoblyvosti prefiksallykh diiesliv u hovirtsi s. Bitli Turynskoho raionu Lvivskoi oblasti [Features of prefixal verbs in the dialect of Bitli village of the Turin district of the Lviv region]. In : *Visnyk Lvivskoho universytetu*. V. 1. Lviv, 23–36 (in Ukr.).
7. Voznyi, T. M. (1962). Systema diieslivnykh form chasu v hovirtsi s. Bitli na Lvivshchyni [System of verb forms of time in the dialect of Bitli village of the Turin district of the Lviv region]. In : *Ukrainska dialektna morfolohiia*. Kyiv, 177–182 (in Ukr.).

8. Voronych, H. V. (1999). Slovozmyna imennyka hovirky s. Stepanka. Hovirky Chornobylskoi zony: Systemnyi opys [Word change of the noun of the subdialect of Stepanka village]. In : Dialects of the Chornobyl zone: System description / P. Yu. Hrytsenko, H. V. Voronych, L. I. Doroshenko (Conductors). Kyiv, 15–26 (in Ukr.).
9. German, K. F. (1970). Osobennosti sintaksisa govora sela Shepot Putil's'kogo rayona Chernovitskoy oblasti [Features of the syntax of the subdialect of the village of Shepot, Putil district, Chernivtsi region]. In : Soveshchaniye po obshcheslavianskomu lingvisticheskomu atlasu: Tezisy dokladov. Moskva, 14–18 (in Russ.).
10. Herman, K. F., Horiuk, H. D. (1993). Osoblyvosti zvukovoi systemy hovirky s. Vyzhenka Chernivetskoï oblasti [Features of the sound system of the subdialect of Vyzhenka village, Chernivtsi region]. In : Babych, N. D. (Ed.). Problemy istorii ta kultury ukrainskoi movy : zb. nauk. prats. Chernivtsi : Ruta, 57–67 (in Ukr.).
11. Herman, K. F., Zahorodniuk, L. (1999). Funktsionalne mistse zvuka [f] u bukovynskii hovirtsi sela Doroshivtsi Zastavniivskoho raionu Chernivetskoï oblasti [Functional place of sound [f] in the Bukovynian subdialect of Doroshivtsi village, Zastavniiv district, Chernivtsi region]. Materialy studentskoï naukovoï konferentsii Chernivetskoho universytetu (12–13 travnia 1999 roku). Chernivtsi. Kn. 1 : Humanitarni nauky, I, 44–45 (in Ukr.).
12. Herman, K. F., Nykyforiak, Yu. (1999). Systema vokalizmu hovirky sela Zelena Kelmenetskoho raionu Chernivetskoï oblasti [Vocal system of subdialect of Zelena village, Zastavniiv district, Chernivtsi region]. Materialy studentskoï naukovoï konferentsii Chernivetskoho universytetu (12–13 travnia 1999 roku). Chernivtsi : ChDU. Kn. 1. Humanitarni nauky, I, 92–93 (in Ukr.).
13. Horbach, O. (1977). Pivdennobukovynska hutsulska hovirka y dialektnyi slovnyk s. Brodyna, povitu Radivtsi (Rumuniia) [South Bukovynian Hutsul dialect and subdialect dictionary of Brodyna village, Radovci County (Romania)]. In : Horbach, O. Zibrani statii. T. VIII. Istoriia movy. Diialektolohiia. Leksykolohiia. Miunkhen, 123–275 (in Ukr.).
14. Horbach, O. (1993). Diialektnyi slovnyk pivnichno-dobrudzhanskoi hovirky s. Verkhonii Dunavets bilia Tulchi [Dialect dictionary of the North Dobrudzha subdialect of Verkhniy Dunavets village near Tulcea]. In : Horbach, O. Zibrani statii. T. V. Diialektolohiia. Miunkhen, 362–403 (in Ukr.).
15. Horbach, O. (1993). Pivdennolemkivska hovirka y dialektnyi slovnyk s. Krasnyi Brid bl. Medzhylaborets (Priashivshchyna) [South Lemko dialect and subdialect dictionary of Krasny Brid village approx. Medzhylaborets (Presov region)]. In : Horbach, O. Zibrani statii. T. V. Diialektolohiia. Miunkhen, 524–669 (in Ukr.).
16. Horbach O. (1997). Pivdenno bukovynsko-pokutska hovirka s. Myleshovets bl. Radovets (Rumuniia) [Southern Bukovina-Pokut dialect of Myleshovets village approx. Radovets (Romania)]. In : Horbach, O. Zibrani statii. T. VIII. Istoriia movy. Diialektolohiia. Leksykolohiia. Miunkhen, 324–376 (in Ukr.).
17. Horbach, O. (1993). Diialektnyi slovnyk pivnichno-dobrudzhanskoi hovirky s. Muruhyn nad Dunaiem [Dialect dictionary of the North Dobrudzha subdialect of Muruhyn village on the Danube]. In : Horbach, O. Zibrani statii. T. VI. Diialektolohiia. Miunkhen, 337–361 (in Ukr.).
18. Horbach, O. (1997). Zakhidno-poliska hovirka s. Ostromychi kol. povitu Kobryn [West Polissya subdialect of Ostromichi village count. County Kobrin]. In : Horbach, O. Zibrani statii. T. V. Diialektolohiia. Miunkhen, 269–330 (in Ukr.).
19. Horbach, O. (1997). Marmaroska hovirka y diialektnyi slovnyk s. Poliany nad r. Ruskovoïu (Rumuniia) [Marmara dialect and subdialect dictionary of Poliana village over the Ruskova River (Romania)]. In : Horbach, O. Zibrani statii. T. VIII. Istoriia movy. Diialektolohiia. Leksykolohiia. Miunkhen, 276–323 (in Ukr.).
20. Horbach, O. (1993). Pivnichno-naddnistrianska hovirka y dialektnyi slovnyk s. Romaniv Lvivskoi oblasti [Northern Transdnistrian dialect and subdialect dictionary of Romaniv village of Lviv region]. In : Horbach, O. Zibrani statii. T. V. Diialektolohiia. Miunkhen, 56–156 (in Ukr.).
21. Hrytsak, M. A. (1971). Nazvy hidroreliefu v hovirtsi s. Yasinia Zakarpatskoï oblasti. Pytannia hidronimiky [Names of hydrorelief in the subdialect of Yasinia village, Zakarpattia region.]. In : Tsiluiko, K. K. (Ed.). Materialy III Respublic. onomastychnoi (hidronimichnoi) narady. Kyiv, 74–80 (in Ukr.).
22. Hrytsiutenko I. Ye. (1956). Iz sposterezhennia nad hovirkoïu sela Cherniatyn Ulanivskoho raionu, Vinnytskoï oblasti [From the observation of the subdialect of Cherniatyn village, Ulaniv district, Vinnytsia region.]. In : Pratsi Odes. Universytetu. Ser. filoloh. nauk. Odesa. T. 146. V. 5, 129–139 (in Ukr.).
23. Hryshchenko, S., Moisiienko, V. (1998). Meleni : Istoryko-linhvistychni narys [Meleni : Historical and linguistic essay]. Zhytomyr, 64 (in Ukr.).
24. Derdiuk, A. R. (1955). Deiaki osoblyvosti hovirky sela Zamikhiv Novoushytskoho raionu Khmelnytskoï oblasti [Some features of the subdialect of Zamikhiv village, Novoushitsky district, Khmelnytsky region]. In : Zb. stud. nauk. prats Kyiv. ped. in-tu. Ist.-filol. ta ped. nauky. Kyiv, T. 1. V. 1, 77–90 (in Ukr.).
25. Dzendzelivskiy, Y. O. (1990). Tradyttsiina silskohospodarska leksyka hovirky sela Zalissia Kobrynskoho raionu na Beresteishchyni [Traditional agricultural vocabulary of the subdialect of Zalissia village, Kobrin district, Brest region]. In : Jimbezhza (Poliska) shtudii noprakhtytska konfigantsiia: Tazy prokazaj. Pymk, 78–80 (in Ukr.).
26. Dovhopol, S. F. (1962). Poliska nyzhnonaddesnianska hovirka s. Pukhivky [Polissya Lower Desna subdialect of Pukhivka village]. Dialektolohichniy biuleten. Kyiv. V. 9, 85–96 (in Ukr.).
27. Zheguts, I. (1999). Materialy do hutsulskoho hovu v Zakarpatti: Hovirka s. Berlybash (Kostylivka) r-nu Rakhiv u 30-kh rr. Slovnyk iz dodatkamy [Materials for the Hutsul dialect in Transcarpathia: subdialect of

Berlybash (Kostylivka) village of Rakhiv district in the 1930 s. Dictionary with appendices]. Miunkhen, 96. (in Ukr.).

28. Kalnyn', L. E. (1992). Foneticheskiy stroy odnogo gutsul'skogo govora [Phonetic structure of one Hutsul dialect]. Issledovaniya po slavyanskoy dialektologii. I. Karpatoukrainskiye dialekty. Moskva, 7–74 (in Russ.).

29. Karpynska, S. (1981). Hovory Drohobychchyny z uzghliadnenniam hovirky sela Nahuievychi, Ivano-Frankivska oblast [Dialects of Drohobych region with consideration of the subdialect of Nahuievychi village, Ivano-Frankivsk region]. In : Ivan Franko – myslytel i mytets : zb. dop. dlia vidznachennia 125-richchia narodyn i 65-richchia smerti Ivana Franka / Nauk. t-vo im. Shevchenka. Filolohichna sektsiia; Fedorenko, E. (Ed.). Niu-Iork, 1981. Zapysky naukovohto tovarystva im. Shevchenka. T. 198, 128–138 (in Ukr.).

30. Kernytskyi, I. M. (1961). Fonetychni osoblyvosti viitivskykh knyh XVI–XVII st. sela Odrekhovoy v porivnanni z suchasnymi lemkiivskymy hovoramy [Phonetic features of Viitov's books of the XVI – XVII centuries. The village of Odrekhovoy in comparison with modern Lemko dialects]. In : Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy. T. IV. Kyiv, 83–106 (in Ukr.).

31. Kernytskyi, I. M. (1962). Morfolohichni osoblyvosti viitivskykh knyh XVI–XVII st. s. Odrekhovoy kolyshnoho Sianotskoho povitu na Lemkivshchyni [Morphological features of Viitov books of the XVI–XVII centuries of Odrekhovoy village of the former Sanok district in the Lemkiv region]. In : Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy. T. V. Kyiv, 90–95 (in Ukr.).

32. Kovalyk, I. I. (1969). Imennykovyi slovotvir sela Bitli na Lvivshchyni [Noun word formation of Bitli village in Lviv region]. In : Ukrainska dialektna morfolohiia. Kyiv, 57–67 (in Ukr.).

33. Kovtyuk, S. I. (1969). Slavyanizmy v vengerskom govore sela Ratovtsy Uzhgorodskogo rayona [Slavicisms in the Hungarian subdialect of Ratovtsy village, Uzhhorod district]. In : Vsesoyuznaya konferentsiya po finno-ugrovedeniyu. Yoshkar-Ola, 40–42 (in Russ.).

34. Kovtyuk, S. I. (1972). Ukrainizmy v vengerskom govore nizovyya reki Uzh Zakarpatskoy oblasti Ukrainiskoy SSR [Ukrainisms in the Hungarian dialect of the lower reaches of the river Uzh of the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR]. PhD dissertation (Ukrainian language). Uzhgorod (in Russ.).

35. Kreytor, T. V. (1974). Osobennosti aktsentuatsii sela Ozeryany na Chernigovshchine. [Features of accentuation of Ozeryany village in Chernihiv region]. In : Soveshchaniye no obshcheslavyanskomu lingvisticheskomu atlasu. Voronezh, 51–54 (in Russ.).

36. Leshka, O. (1978). Zvukovoy stroy sela Zvala Vostochnoy Slovakii [The sound system of Zvala village in Eastern Slovakia]. In : Studie ze Slovanske jazykovedu. 1. Praha, 227–268 (in Russ.).

37. Leshka, O. (1974). Govor s. Ublya Vostochnoy Slovakii: [Subdialect of Ublya village of Eastern Slovakia]. In : Etyudy po ukrainskoy dialektologii. 1. Praha, 355 (in Russ.).

38. Lykova, L. K. (1974). O yazykovom soznanii nositeley dialekta i formirovanii stilisticheskikh otsenok v dialektnoy leksike (na materiale govora sela Khrenovogo Novoubmanskogo rayona Vornezhskoy oblasti) [On the linguistic consciousness of dialect speakers and the formation of stylistic assessments in dialect vocabulary (on the material of the dialect of the village of Khrenovo, Novoubman district, Voronezh region)]. In : Soveshchaniye po obshcheslavyanskomu lingvisticheskomu atlasu. Voronezh, 228–231 (in Russ.).

39. Lysenko, P. S. (1950). Hovirka sela Mykhailo-Kotsiubynske, Chernihivskoi oblasti [The subdialect of the Mykhailo-Kotsiubynske village, Chernihiv region]. Dialektolohichniy biuleten. V. II. Kyiv, 61–83 (in Ukr.).

40. Malyshko, G. I. (1974). Fonologicheskaya struktura govora s. Mafedovki Sredino-Budskogo rayona Sumskoy oblasti (po mat. OLA, p. 445) [Phonological structure of speech p. Mafedovki of the Sredino-Budsky area of the Sumy region (on material GLA, map 445)]. In : Soveshchaniye po obshcheslavyanskomu lingvisticheskomu atlasu. Voronezh, 54–57 (in Russ.).

41. Malyshko, G. I. (1973). Fonetiko-morfologicheskkiye osobennosti govora s. Savinki Chernigovskoy oblasti [Phonetic and morphological features of the subdialect of Savinki village, Chernihiv region]. In : Soveshchaniye po obshcheslavyanskomu lingvisticheskomu atlasu. Moskva, 12–16 (in Russ.).

42. Melnychuk, O. S. (1951). Pivdenopodilska hovirka sela Pysarivky Kodymyskoho raionu Odeskoi oblasti [South Podillia dialect of Pysarivka village, Kodyma district, Odessa region]. In : Dialektolohichniy biuleten. Kyiv. V. 3, 44–68 (in Ukr.).

43. Moravets, Ya. (1952). Zminy v ukrainskii hovirtsi sela Ubli na Slovachchyni protiahom ostannikh 60 rokiv [Changes in the Ukrainian subdialect of Ubli village in Slovakia over the past 60 years]. In : Zbirnyk slavistychnykh prats filolohichnoho fakultetu [Kyivskoho universytetu]. Kyiv, 218–222 (in Ukr.).

44. Myachina, Z. I. (1974). Ocherk yazyka cheshskogo govora sela Malaya Zubovshchina na Ukraine: (Fonetika. Morfologiya. Leksika) [Description of the language of the Czech subdialect of Malaya Zubovshchina village in Ukraine : (Phonetics. Morphology. Vocabulary)] : Extended abstract of PhD dissertation. Minsk, 29 (in Russ.).

45. Nikolayev, S. (1997). Novyye dannyye o vokalizme karpatoukrainskikh govorov [New data on the vocalism of Carpathian-Ukrainian dialects]. In : Ukrainskyi dialektolohichniy zbirnyk : Kn. 3. Pam'iaty Tetiany Nazarovoi. Kyiv : Dovira, 33–39 (in Russ.).

46. Nikonchuk, N. V. (1968). Iz leksiki poleskogo sela Listvin. Leksika Polesya. Materialy dlya poleskogo dialektного slovary [From the lexics of the Polesie village of Listvin. Vocabulary of Polesie. Materials for the Polesie dialect dictionary]. Moskva : Nauka, 79–92 (in Russ.).
47. Nikonchuk, N. V. (1970). Opyt sravnitel'nogo analiza trekh sel Zhytomirskogo Poles'ya (Na materiale leksiki prirody) [Experience of the comparative analysis of three villages of Zhytomyr Polesie (On a material of vocabulary of the nature)] : PhD dissertation (Ukrainian language). Odessa (in Russ.).
48. Nimchuk, V. V. (1955). Sposterezhennia nad slovotvorom imennyka v hovirtsi sela Dovhe Irshavskoho raionu (Sufiksatsiia) [Observations on the word formation of the noun in the dialect of Dovhe village, Irshava district (Suffixation)]. In : Naukovi zapysky. T. XIV. Lviv, 169–192 (in Ukr.).
49. Ossovetskiy, I. A. (1969). Slovar' sovremennogo russkogo narodnogo govora (d. Deulino Ryazanskogo rayona Ryazanskoy oblasti) [Dictionary of modern Russian folk subdialect (Deulino village, Riazan district, Riazan region)]. Moskva : Nauka, 612 (in Russ.).
50. Pelikh, G. F. (1974). Cheredovaniye glasnykh v sisteme form imen sushchestvitel'nykh (na materiale podol'skikh govorov: yuzhnogo – s. Kontseba Odesskoy oblasti, severnogo – s. Gorshkova Vinnitskoy oblasti) [Alternation of vowels in the system of forms of nouns (on the material of Podolsk dialects: southern – Kontseba village, Odessa region, northern – Gorshkove village, Vinnytsia region)]. In : Soveshchaniye po obshcheslavianskomu lingvisticheskomu atlasu. Voronezh, 69–72 (in Russ.).
51. Rabiі-Karpynska, S. (1981). Hovory Drohobychchyny [Subdialects of Drohobych region]. In : Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka. T. CXCVIII. Niu York – Paryzh – Sydnei – Toronto, 128–138 (in Ukr.).
52. Rytsko, V. (1965). Fonetychni osoblyvosti ukrainskoi hovirky sela Chukurovy v rumunskii Dobrudzhi [Phonetic features of the Ukrainian dialect of the village of Chukurovy in the Romanian Dobrudja. Territorial dialects and proper names]. In : Terytorialni dialekty i vlasni imena. Kyiv, 3–9 (in Ukr.).
53. Robchuk, I. (1988). Vyvchennia ukrainskykh hovirok Rumunii. Hovirka sela Marytsei Suchavskoho povitu [Study of Ukrainian dialects of Romania. The subdialect of Maritsei village, Suceava county]. In : Obrii. Bukharest, 209–216 (in Ukr.).
54. Riabets, L. (1997). Do pytannia opysu slovozmyny imennyka v hovirtsi [On the question of describing the word change of the noun in the subdialect]. In : Ukrainskyi dialektolohichniy zbirnyk : Kn. 3. Pam'iaty Tetiany Nazarovoi. Kyiv : Dovira, 64–74 (in Ukr.).
55. Riabets, L. (1999). Slovozmyna imennyka hovirky s. Tovstyi Lis [Word change of the noun of the dialect of village Tovstyi Lis]. In : Hovirky Chornobyl'skoi zony. Systemnyi opys. Kyiv : Dovira, 27–34 (in Ukr.).
56. Sabadosh, I. (2008). Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of Transcarpathian subdialect of Sokyrnytsia village, Khust district]. Uzhhorod : Lira, 480 (in Ukr.).
57. Syzko, A. T. (1983). Slovyk dialektnoi leksyky hovirky sela Kyshenok (Kobeliatskoho r-nu Poltavskoi oblasti), yoho sklad i pryntsyipy pobudovy [Dictionary of dialect vocabulary of the subdialect of Kishenok village (Kobeliatsky district of Poltava region), its composition and principles of construction]. In : Struktura i rozvytok ukrainskykh hovoriv na suchasnomu etapi : tezy dopovidei i povidomlen XV Respublikanskoi dialektolohichnoi narady. Zhytomyr, 100–101 (in Ukr.).
58. Sych, V. F. (1960). Dialektni osoblyvosti hovirky s. Sehedynets Horodyshchenskoho r-nu Cherkaskoi obl. [Dialect features of the subdialect of Szegedyn village, Horodyshche district, Cherkasy region]. In : Tezy dopovidei ta povidomlen na naukovi konferentsii, prysviachenii pidsumkam naukovy-doslidnoi roboty za 1960 rik. Sektsiia movoznavstva i literatury. Cherkasy, 19–20 (in Ukr.).
59. Stolbunova, V. Y. (1958). Vokalyzm hovora sel Belaia Krynytsa, Hlubokskoho y Lypovany Vyzhnytskoho rayonov Chernovytskoy oblasti [Vocalism of the subdialect of Belaya Krynytsa, Hluboksky and Lipovany villages, Vyzhnytskyi districts of Chernivtsi region]. In : Pytannia istorii i dialektolohii skhidnoslov'ianskykh mov. Chernivtsi, 153–164 (in Ukr.).
60. Sukhomlyn, I. D. (1966). Onomastyka v hovirtsi sela Myshurynoho Rohu na Dnipropetrovshchyni [Onomastics in the dialect of Myshuryny Roh village in Dnipropetrovsk region]. In : Tezy dopovidei Linhvistychnoho seminaru (Dnipropetrovskyi universytet, kafedra ukrainskoi movy). Dnipropetrovsk, 55–58 (in Ukr.).
61. Taranenko, O. O. (1978). Osoblyvosti systemnoho pidkhodu do vyvchennia leksyko-frazeolohichnoi spetsyfyky dialektu (na materiali hovirky s. Olefirivky Dnipropetrovskoi oblasti) [Features of a systematic approach to the study of lexical and phraseological specifics of the dialect (on the material of the subdialect of Olefirivka village, Dnipropetrovsk region). Problems of research of dialect vocabulary and phraseology of Ukrainian language]. In : Problemy doslidzhennia dialektnoi leksyky i frazeolohii ukrainskoi movy. Uzhhorod, 100–102 (in Ukr.).
62. Tsvyk, M. V. (1990). Serednii /l/ v hovirtsi s. Shevchenkove Zvenyhorodskoho raionu Cherkaskoi oblasti [Average /l/ in the subdialect of Shevchenkove village, Zvenyhorod district, Cherkasy region]. In : Problemy ukrainskoi dialektolohii na suchasnomu etapi. Zhytomyr, 77 (in Ukr.).
63. Chuchka, P. P. (1956). Systema holosnykh u hovirtsi sela Baranytsi Uzhhorodskoho raionu [The system of vowels in the subdialect of Baranytsia village, Uzhhorod district]. In : Naukovi zapysky Uzhhorodskoho universytetu. Lviv. T. 14, 141–160 (in Ukr.).

64. Hromko, T. V. (2020). Methods of collecting material for speech description. In : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference «Paradigmatic view on the concept of world science» (Vol. 2). Toronto, Canada : European Scientific Platform, 99–101 (in Eng.).
65. Leška, O. (1973). Govor sela Ublja Vostočnoj Slovakii [Subdialect of Zvala village in Eastern Slovakia]. Praha : KCJ ČSAV, 394 (in Russ.).

T. V. HROMKO. DEVELOPMENT AND NORMALIZATION OF MONOGRAPHIC DESCRIPTIONS IN UKRAINIAN LINGUISTICS (SECOND HALF OF XX CENTURY)

Summary. Introduction. *Mono-verbal description as a method of dialectology in domestic linguistics is considered by the author from the historical-linguistic point of view. Dialectological studies join the European linguistic traditions (and partly participate in their formation) in the theoretical understanding and practical development, which are important factors of linguistic information. The contribution of Ukrainian linguists is to identify new sources of empirical material, its introduction into scientific circulation, as well as attempts at new methods of extrapolation and dialectological interpretation of linguistic phenomena using a descriptive method, which is a notable phenomenon in the history of linguistics.*

Purpose. *According to the periodization defined by the author, the development of descriptions of individual dialects in Ukrainian dialectology dates back to the 50-90s of the twentieth century and is characterized, on the one hand, by the continuation of traditions of description method in Ukrainian dialectology. During the development of the method of monoverbal description in domestic linguistics there are no detailed, systematic presentations of the dialect. However, the focus on the completeness of the study of dialect language (although on the material of differential lexicons of speech) contributed to the delineation of speech as a real system of language in all the complexities of its development.*

Results. *The strategy of standardization of monoverbal descriptions is to present them at one language level, which is the first attempt at systematization in this type of description. Notable in the period of development of the analyzed descriptions is the tendency for Ukrainian philologists to describe the dialects of the settlements where they come from (O. Melnychuk, P. Chuchka, M. Nikonchuk, M. Hrytsak, V. Nimchuk, I. Kovalik). From materials to dictionaries, from abstracts to dissertations as different forms and formats of descriptions, at this time both the Ukrainian spoken material and the method of monoidiome description are represented. Among the monophonic descriptions there is a scientifically powerful collection of articles by O. Horbach with collected narrow-dialect material and a system of its analysis, as well as dissertation of Z. Myachyna. The period was marked by the publication of dictionaries of dialects compiled by H. Arkushyn, Z. Bychko, A. Zelenko, A. Syzko, I. Zheguts, although small in size, but those that carried a significant incentive to descriptions by linguists of their speech; historical and linguistic essay "Meleni" by S. Hryshchenko and V. Moisienko, etc.*

Originality. *As in other periods in the history of Ukrainian dialectology, mono-verbal descriptions are closely intertwined with explorations devoted to the study of other Slavic and non-Slavic dialects and their features, which orients dialectological science to a meta-description of the idiom in linguistics.*

Conclusion. *In general, the research of the Ukrainian dialect language started at this time laid the foundation for the vision of it as a real system of language in all the complexities of its development and representation in the typological and linguistic-geographical aspects of dialectology.*

Key words: *dialectology, dialect, idiom, descriptive method, monophonic description, dialect dictionary, dialectological research, monographic description.*

Надійшла до редакції 17.03.20
Прийнято до друку 24.04.20

НАЗВИ ПОКРІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ У БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ
О. І. Чаган, викладач кафедри гуманітарних наук
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна)

e-mail: oksanachagan@ukr.net
ORSID: 0000-0001-73868116

Лексика українських говірок належить до найбільш нестійких рівнів мови, перебуваючи під впливом суспільного життя людей та об'єктивної реальності. З огляду на це особливого значення набуває системне вивчення будівельної лексики говірок, адже назви реалій будівництва зберігають тісний зв'язок з денотатами, а тому перебувають під впливом багатьох позамовних чинників.

Незважаючи на те, що лексика традиційного сільського будівництва систематично потрапляла до кола зацікавлень багатьох українських лінгвістів, однак залишається досі недостатньо вивченою, зокрема на матеріалі бойківських говірок.

У статті розглянуто функціонування назв покрівельних матеріалів як сегмента будівельної лексики бойківських говірок. З'ясовано походження лексичних одиниць, виявлено типові мотиваційні ознаки для творення назв покрівельних матеріалів, окреслено способи номінації.

У результаті дослідження встановлено, що типовими мотиваційними ознаками для творення назв покрівельних матеріалів є 'матеріал виготовлення', 'дія', 'кількість'. Продуктивними способами номінації назв покрівельних матеріалів є афіксальний, безафіксний, аналітична номінація, семантична деривація. Більшість назв має праслов'янські корені. Деякі назви покрівельних матеріалів запозичені з німецької, польської, словацької мов чи утворені від запозичених назв на власне українському ґрунті. Засвідчені лексеми функціонують у літературній мові.

Ключові слова: лексема, лексико-семантична підгрупа, семантика, мотивація, покрівельні матеріали, бойківські говірки.

Актуальність. Дослідження лексики говірок української мови, її тематичних та лексико-граматичних груп є одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики, адже лексика народних говірок не тільки відтворює регіональні особливості мовлення носіїв, а якнайповніше репрезентує культуру народу, його традиції. Зважаючи на тісний зв'язок назв реалій будівництва з денотатами, будівельна лексика перебуває під впливом соціально-економічних та культурних чинників у процесі еволюції житла. Тому актуальним залишається системний аналіз будівельної лексики говірок, що дає змогу не тільки відтворити регіональні особливості мовлення носіїв, а й реконструювати історію матеріальної культури народу, його обрядовість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню будівельної лексики на матеріалі говірок присвятили свої праці багато українських лінгвістів, зокрема Г. Шило [12], М. Никончук [6], О. Євтушок [5], Л. Дорошенко [4], З. Бичко [2], Д. Тодер [11], М. Бігусяк [1], Л. Поліщук [7]. У контексті дослідження побутової та сільськогосподарської лексики будівельну лексику розглядали К. Глуховцева [3], Р. Сердега [9], Л. Тищенко [10], однак вона як система залишається досі недостатньо вивченою. Зокрема, ґрунтовного аналізу потребує будівельна лексика бойківських говірок, що й визначає мету нашого дослідження.

Мета розвідки – виконати лексико-семантичний аналіз назв покрівельних матеріалів як сегмента тематичної групи лексики традиційного будівництва в бойківських говірках. Мета передбачає розв'язання таких **завдань**: дослідити етимологію та мотивацію назв, виявити лексичні паралелі в інших говірках української мови, установити найпоширеніші способи номінації.

Об'єктом дослідження є лексико-семантична підгрупа (ЛСП) назв покрівельних матеріалів у бойківських говірках. **Предмет дослідження** становить семантика та етимологія назв покрівельних матеріалів, способи номінації та мотивація засвідчених назв.

Матеріалом для дослідження слугували власні записи мовлення носіїв бойківських говірок про будівництво житла. Використано матеріали лексикографічних, лінгво-географічних та етнографічних праць із Бойківщини. У дослідженні застосовано описовий, зіставний **методи** та **метод** етимологічного аналізу.

Для покрівлі сільських будинків на Бойківщині використовували різний матеріал. У будівлях кінця XIX – початку XX ст. основним покрівельним матеріалом були житні снопи [8, с. 146]. На позначення зв'язаного, обмолоченого великого снопа житньої соломи (із нього робили спеціальні сніпки для вшивання покрівлі) в обстежених говірках фіксуємо назви *околот* (БНП), *окол'ит* (Ксв), *пук* (Кшц, Лп, Пдц, Ртк, Сбд, Урч).

Назва *околот* є нормативною в українській мові та зафіксована в лексикографічних працях [Жел. I, с. 565; Біл.-Нос., с. 260; Грін. III, с. 48; СУМ V, с. 674]. У бойківських говірках цей номен засвідчений також зі значенням 'китиця для пошивання стріхи' [Он. II, с. 18]. Лексема *околот* має праслов'янські корені (псл. **koltiti* 'бити, стукати; трясти, коливати, порушувати стан спокою) [ЕСУМ II, с. 523] та мотивована, очевидно, дією – вимолочувати зерно зі снопів.

Назва *пук* (у мовленні вживана здебільшого в множині – *пук'и*) в лексикографічних працях із Бойківщини зафіксована зі значенням '10 китиць, зв'язаних разом' [Он. II, с. 160]: *жито то то стр'їсали / то то та'к'е в'їд тра'ви / в'їд того / то скла'дали / ро'били пук'ї називали / здо'ров'ї / їй'їзали ї чоти'рох м'їсц'ах* (Лп); *пуч'к'їе / брали та'ку / ро'били та'к'ї велик'ї пук'ї / а к'їтиц'ї / то по'тому мо'чили ї во'д'ї / і'накиши їно су'х'е було / а'би не ла'малос' / ро'били к'ї'їтиц'ї* (Сбд). За свідченням етимологів, слово має праслов'янські корені та зі значенням 'жмут, в'язка' відоме білоруській, російській, польській мовам [ЕСУМ, с. 629].

Для покривання будівель робили сніпки двох типів – зв'язані при колосі та зв'язані при корені [8, с. 153], що зумовлює виникнення семантичної опозиції: *к'їтиц'я* (Брк, Жкт, Жпн, Лмн, Опр, Сглт), *к'їтиц'я* (Всн, Гсн, Н. Стд, Ялв), *к'їтиц'я* (Брк, Врх, Грбн, Здс, Зкц, Крк, Клн, Лбх С., Лбх Т., Мт, Н. Крп, Н. Ржн, Опр, Ртк, Сбд, Сглт, Скл, Трвк, Хтр), *к'їтиц'я* (Грз, Глц См., Кмк, Ксв, Псп, Рпн, Тр'є, Яв), *к'їтиц'ї* (Урч, Кшц, Ямц), *с'н'їпок* (Анг, Бтл, В. Лн, Жкт, Глвк, Грз, Мшц, Ндн, Тпц, Трл, Тсц), *с'н'їпка* (Ясн), *го'лоўка* (Імн), *го'лоўн'я* (Крп, С. Мзн) 'невеликий сніпок соломи, зв'язаний при колосі в головку': *плас'качка* (Брк, Жкт, Тр'є, Шдц), *плас'качка* (В. Лн, Жкт), *плас'тачка* (Тр'є), *плас'тачка* (В. Сшц), *ж'мен'я* (Глвк, Глц См., Мшц), *ж'мен'ї* (Ясн), *ж'мин'я* (В. Лн, Здс), *ж'мен'ка* (Ндн), *ж'м'їнка* (Лп), *ручка* (Лбх Т., Псп, Рпн, Явр), *п'ровертин'* (Анг, Скл), *по'ўїаз'* (Крп, Ртк, Сбд, С. Мзн) 'невеликий сніпок, зв'язаний при корені'.

Питома лексема *к'їтиця* 'невеликий сніпок соломи, зв'язаний при колосі в головку' [ЕСУМ II, с. 439] відома загальнонародній мові [СУМ IV, с. 155; Грін. II, с. 241]. Мотивацією для творення назви, очевидно, є зовнішня схожість зв'язаних сніпків до жмутка ниток; пор.: *к'їтиця* 'жмуток ниток, шнурків і т. ін., зв'язаних з одного кінця до купи, що є прикрасою, оздобою чого-небудь' [СУМ IV, с. 155].

Прозору мотивацію має назва *с'н'їпок*; пор.: *сніпок* 'тс.' [Жел. II, с. 891; СУМ IX, с. 427]; пор.: ндістр. *сніпок* 'зв'язаний знизу сніп (для покриття даху)' [Шило, с. 243], зх. поліс. *снопок* 'окремий снопок у солом'яній покрівлі' [Євт., к. 22], сх. поділ. *снопики* 'тс.' [7, с. 337], українські говірки Словаччини – *снопок* 'тс.' [Ган. III, к. 32].

Слово *го'лоўк(н)я* 'невеликий сніпок соломи, зв'язаний при колосі в головку' в досліджуваних говірках сформувалось у результаті метонімічного перенесення з частини на ціле: посередині в'язання вершок сніпка заламували, а іншими стеблами перев'язували верхню частину зігнутого вершка – "головку" [8, с. 153]. У бойківських говірках

зафіксоване також значення слова *голівка* ‘частина китиці до пошивання стріхи від перев’язання догори’ [Он. I, с. 180]; пор.: *голівка* ‘заокруглене потовщення кінцевої частини чого-небудь’ [СУМ II, с. 112]; *головáчка* ‘солом’яний пучок’ [Жел. I, с. 149].

Лексема *плеска́чка* та її деривати мотивовані, очевидно, формою сніпків, оскільки зв’язані в товстішому кінці, а інший кінець снопа – плаский; пор.: *плеска́ч* ‘плескатий хліб; будь-який предмет плескатої форми’ [СУМ VI, с. 577;]. Назву *плеска́чка* з цим значенням фіксують також етнографічні праці з Бойківщини [Коб., с. 23; Фал., с. 22]. Слово має праслов’янські корені [ЕСУМ IV, сс. 439, 453].

Слово *жме́н’а* зі значенням ‘сніпок соломи, зв’язаний при корені’ мотивовано кількістю, яку можна взяти в долоню: *ро|били та|к’і ж|м’інк’и^е / |ж:ита / то пере|й|азували / б|рали дв’і три с|тебла / зв’й|изували / |або поши|вали жм’ін|ками / |або |к’и^етиц’ами* – Чи відрізнялися чимось “жмінки” й “китиці”? – *ну а|йаг|жи / |а би пока|за|у / али |йа / жм’ін|к’и були ма|лен|к’і та|к’і / а |к’и^етиц’и |ўже с |ц’і|лого с|нопа* (Лп). За свідченням етимологів, назва походить від псл. *žęti*, *žymo* ‘тиснути’ [ЕСУМ II, с. 201].

Схожу мотивацію, припускаємо, має слово *ручка* зі значенням ‘сніпок соломи, зв’язаний при корені’. У лексикографічних працях зафіксовано спільнокореневу лексему *руча́йка* ‘міра льону (стільки, скільки можна взяти рукою; тс., що жменя’ [Грін. IV, с. 90], ‘горстка’ (з ремаркою ‘діалектне’) [СУМ VIII, с. 916]. Назва має праслов’янські корені [ЕСУМ V, с. 136].

Віддієслівні номінації *п|ровертин’* та *п|оўй|аз’*, очевидно, мотивовані виконанням дій під час виготовлення сніпка – *провертати* та *пов’язувати* колоски; пор.: *пóв’язь* ‘те, чим пов’язують, скріплюють що-небудь’ [СУМ V, с. 700].

Як покрівельний матеріал на Бойківщині використовували також тонку дошку. У бойківських говірках за ДО ‘наявність паги’ семантичну опозицію творять назви *д|ранка* (Брк, Всн, Глц, Грбн, Крк, Лбх С., Мт, Н. Крп, Кшц, Опр, Пбк, Скл, Трх, Хтр, Ялв), *дра|ниц’а* (Анг, Брк, Всн, Грб, Жкт, Зкц, Імн, Клн, Крп, Ксв, Лсц, Н. Ржн, Н. Стд, Трвк, С. Мзн, Ялн), *д|рант’а* (Всн), *дошка* (Лбх Т.) ‘тоненькі дощечки для покриття даху’ : *гонт* (Брк, Грз, Н. Ржн, Опр, Трвк), *г|онта* (Анг, Глц Ск., Грб, Грбн, Імн, Ісї, Клн, Крп, Лбх С., Н. Крп, Скл, С. Мзн, Ясн), *г|онт’а* (Врх, Грз, Здс, Зкц, Крк, Лбх Т., Лмн, Сглт, Урч, Ябл), *г|онт’е* (Глвк, Ндн, Тр’е) [8, с. 317], *г|онти* (Мт, Пдц, Тхк, Хтр, Ялн), *ш|инг’ел’* (Всн, Гсн, Лбн, Ялв) ‘тоненькі дощечки з пагою для покриття дахів’.

Лексема *дра́ниця* ‘тоненькі дощечки для покриття дахів’ є нормативною в українській мові [Жел. I, с. 203–204; Грін. I, с. 440; СУМ II, с. 407]. Назви *драні́ця*, *дранка* мотивовані дієсловом *де́рти*, за допомогою чого виготовляють дощечки [ЕСУМ II, с. 40]. У бойківських говірках слово *драні́ця* відоме також зі значенням ‘колена дошка в огорожі’ [Он. I, с. 232].

Назви *гонт*, *г|онта* ‘покрівельний матеріал у вигляді тоненьких дощечок’ в обстежених говірках відома також зі значенням ‘матеріал для виготовлення гонту’ [Мат., с. 116]. Слово є нормативним в українській мові [СУМ II, с. 123; Грін. I, с. 350; Жел. I, с. 169]. Лексема *гонт*, як уважають етимологи, запозичена з польської мови [ЕСУМ I, с. 561].

Виявлена в бойківських говірках назва *ш|инг’ел’* ‘покрівельний матеріал у вигляді тоненьких дощечок з пазом’ запозичена зі словацької мови (слц. *šindel’* ‘гонт’) [ЕСУМ VI, с. 416].

Схожу семантичну опозицію назв покрівельного матеріалу у вигляді тоненьких дощечок ілюструє «Загальнокарпатський діалектологічний атлас»: *gont*, *gontы* ‘дощечка для покриття даху (з жолобком збоку)’ : *dra|nyc’a*, *dranka* ‘дощечка для покриття даху (без жолобка збоку)’ [ЗКДА I, кк. 9, 10].

Для номінації покрівельного матеріалу у вигляді випалених глиняних і цементових жолобчастих пластинок або плит в обстежених говірках виявляємо назви *чере|ниц’а* (Анг, Брк, В. Лн., Врх, Глц Ск., Грб, Здс, Зкц, , Клн, Крк, Ксв, Кшц, Лбх С., Лбх Т., Лмн, Мт,

Хтр, Опр, Плв, Трвк, Урч, Ясн), *чири|пиц'а* (Н Крп, Сглт, Скл), *ч|ереп* (Всн, Грбн, Ксв, Лбн, Лбх С., Ялв), *ч|ирип* (Шдц) [Он. II, с. 367], *да|х'іўка* (Лмн, Клн, Ксв, Кшц, Мшц, Пбк, Трх, Урч, Хтр).

У кількох говірках фіксуємо номінації, що репрезентують додаткову семантику: ширину виробу – *л'енточна чере|пиц'а* ‘черепиця ширша’ : *л'азочна чере|пиц'а* ‘черепиця вужча’ (Врх); спосіб монтажу – *чере|пиц'а* ‘випалені і цементові жолобчасті пластинки для покриття даху, які чіпляють спеціальним зубом’ : *да|х'іўка* ‘черепиця пряма (без зуба), яку прибивають цвяхами’ (Клн, Лбх Т., Лмн, Хтр); матеріал – *цемен|т'іўка* (Кшц, Лбх С., Тшц), *ци|ментна чири|пиц'а* (Сглт), *да|х'іўка* (Грз) ‘цементна черепиця’ : *л'выпалена чири|пиц'а* (Сглт), *чере|пиц'а* (Грз, Лбх С., Кшц, Тшц) ‘черепиця, випалена з глини’.

Питома лексема *чере|пиця* [ЕСУМ VI, с. 303] є нормативною в українській мові [СУМ XI, с. 307; Жел. II, с. 1067], а її дериват *ч|ереп*, очевидно, утворений шляхом усічення суфікса.

Прозору мотивацію має назва *да|х'іўка*, утворена від слова *дах*, запозиченого з німецької мови через посередництво польської [ЕСУМ II, 15]. У лексикографічних працях назву *дахівка* зафіксовано з тим самим значенням [Жел. I, 173; СУМ II, 214].

На сучасному етапі говірконосії активно вживають новотвір *металочере|пиц'а* (ВОГ) на позначення покрівельного матеріалу. Мотиватором композита є назва матеріалу (метал – тонка сталь, алюміній чи мідь) та форма реалії (листи *металочере|пиці* нагадують кладку керамічної черепиці). Назву також зафіксувала Л. Поліщук у східноpodільських говірках [7, с. 298].

Із семантикою ‘листо́ве залізо для покриття даху’ у всіх обстежених говірках відзначаємо лексему *бл'аха* (Анг, Брк, Глц Ск., Грбн, Грз, Жкт, Здс, Крп, Ксв, Кшц, Лбх С., Лбх Т., Мшц, Н. Крп, Н. Ржн, Опр, Пбк, Скл, С. Мзн, Трвк, Трх, Тшц, Урч, Ябл, Ялв) та її фонетичні варіанти *бл'иха* (Скл, Грб), *бл'еха* (Орв, Сшц). Етимологи стверджують про запозичення назви з німецької мови за посередництвом польської [ЕСУМ I, с. 216].

Значення ‘пластина для покриття даху з глинястого сланцю чи іншого матеріалу’ репрезентує назва *л'шиф|ер* (Брк, Ксв, Пбк, Пдц, Трх, Тшц, Ялв) та її варіанти *л'шиф|ир* (Сглт), *л'ш'іф|ер* (Врх, Всн, Глц Ск., Здс, Зкц, Крк, Крп, Н. Крп, Лбх С., Лбх Т., Опр, С. Мзн, Хтр, Ябл), *л'ш'іф|ир* (Анг, Грз, Скл). Назва запозичена з німецької мови [ЕСУМ VI, с. 421].

ДО ‘матеріал’ зумовлює виникнення назв: *б'і|міт* (Врх), *б'і|мет* (Трвк), *пап|еровий л'ш'іф|ер* (Ялн), *пап'і|р смол'а|ний* (Ялв) ‘пластина для покриття даху з паперу’; *л'шиф|ир гу|мовий* (Сглт), *л'шиф|ер гу|мовий* (Ксв), *л'ш'іф|ер гу|мовий* (Анг, Ялн) ‘пластина для покриття даху з гуми’. Не з'ясована етимологія назви *б'і|мі(е)|т* ‘покрівельний матеріал з паперу, оброблений смолою’. У «Словнику української мови» зафіксовано назву *беміт* ‘легкий покрівельний матеріал, що виготовляється з паперу’ [СУМ I, с. 156].

Аналіз назв покрівельних матеріалів дає змогу виявити, що типовими мотиваційними ознаками для їх творення є: ‘матеріал виготовлення’ (*цемен|т'іўка*, *пап|еровий л'ш'іф|ер*, *л'шиф|ир гу|мовий*), ‘дія’ (*око|лот*, *п'ровер|тен*, *поўй|аз*), ‘кількість’ (*ж'мен'а*, *ручка*). Продуктивними способами номінації покрівельних матеріалів є: афіксальний (*-к-* – *да|х'іўка*, *цемен|т'іўка*), безафіксний (*поўй|аз*, *ч|ереп*), аналітична номінація (*л'енточна чере|пиц'а*, *л'азочна чере|пиц'а*, *ци|ментна чири|пиц'а*, *л'выпалена чири|пиц'а*, *пап|еровий л'ш'іф|ер*, *пап'і|р смол'а|ний*, *л'шиф|ир гу|мовий*), семантична деривація (*ж'мен'а*, *ручка*, *ол'і|вец*, *го|лоўка*). Більшість назв має праслов'янські корені. Деякі найменування покрівельних матеріалів запозичені з німецької (*бл'аха*, *л'шиф|ер*), польської (*гонт*), словацької мов (*л'шинг'ел*) чи утворені від запозичених назв на власне українському ґрунті. Засвідчені лексеми функціонують у літературній мові.

Список обстежених населених пунктів і їхніх скорочень

ВОГ – всі обстежені говірки; БОГ – більшість обстежених говірок; Анг – Ангелівка, Долинський р-н, Івано-Франківська обл; Брк – Боберка, Турківський р-н, Львівська обл.; Бтл – Бітля, Турківський р-н, Львівська обл; В. Лн – Велика Лінина, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Врх – Верхнє, Турківський р-н, Львівська обл; Всн – Волосянка, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл; Врх – Верхнє, Турківський р-н, Львівська обл.; Глвк – Галівка, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Глц Ск. – Головецько, Сколівський р-н, Львівська обл.; Глц См. – Головецько, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Грб – Грабів, Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл; Грбн – Гребенів, Сколівський р-н, Львівська обл.; Грз – Грозьова, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Гсн – Гусний, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл.; Жкт – Жукотин, Турківський р-н, Львівська обл.; Жпн – Жупани, Сколівський р-н, Львівська обл.; Здс – Задільське, Сколівський р-н, Львівська обл; Зкц – Закіпці, Турківський р-н, Львівська обл.; Імн – Ілемня, Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл.; Ісі – Ісаї, Турківський р-н, Львівська обл.; Клн – Кальне, Сколівський р-н, Львівська обл.; Кмк – Комарники, Турківський р-н, Львівська обл; Крк – Кривка, Турківський р-н, Львівська обл.; Крп – Кропивник, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; Ксв – Коростів, Сколівський р-н, Львівська обл.; Кшц – Крушельниця, Сколівський р-н, Львівська обл.; Лбн – Лубня, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл.; Лбх С. – Либохора, Турківський р-н, Львівська обл.; Лбх Т. – Либохора, Турківський р-н, Львівська обл.; Лмн – Лімна, Турківський р-н, Львівська обл.; Лп – Липа, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; Лсц – Лосинець, Турківський р-н, Львівська обл.; Мт – Мита, Сколівський р-н, Львівська обл.; Мшц – Мшанець, Старосамбірський р-н; Ндн – Недільна, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Н. Крп – Новий Кропивник, Дрогобицький р-н, Львівська обл.; Н. Ржн – Нижня Рожанка, Сколівський р-н, Львівська обл.; Н. Стд – Нижній Студений, Міжгірський р-н, Закарпатська обл.; Опр – Ополець, Сколівський р-н, Львівська обл.; Пдц – Підгородці, Сколівський р-н, Львівська обл.; Плв – Плав'є, Сколівський р-н, Львівська обл.; Пбк – Побук, Сколівський р-н, Львівська обл.; Псп – Присліп, Турківський р-н, Львівська обл; Рпн - Ріп'яна, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Ртк – Розточки, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; Сбд – Слобода-Болехівська, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; Сглт – Сигловате, Турківський р-н, Львівська обл.; Скл – Сукіль, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; С. Мзн – Старий Мізунь, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; Тпл – Топольниця, Старосамбірський р-н; Трвк – Тернавка, Сколівський р-н, Львівська обл.; Тр'є – Тур'є, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Трл – Терло, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Трх – Труханів, Сколівський р-н, Львівська обл.; Тсц – Тисовиця, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Тшц – Тишівниця, Сколівський р-н, Львівська обл.; Хтр – Хітар, Сколівський р-н, Львівська обл; Шдц – Шандровець, Турківський р-н, Львівська обл.; Ябл – Яблунів, Турківський р-н, Львівська обл.; Яв – Явора, Турківський р-н, Львівська обл.; Явр – Яворів, Турківський р-н, Львівська обл.; Ялв – Ялове, Воловецький р-н, Закарпатська обл.; Ялн – Ялинкувате, Сколівський р-н, Львівська обл.; Ямц – Ямельниця, Сколівський р-н, Львівська обл.; Ясн – Ясень, Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл.

Список використаної літератури

1. Бігусяк М. В. Динаміка семантичної структури назв помешкань та їх елементів у говірках Івано-Франківщини. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015–2016. Вип. 44–45. С. 3–8.
2. Бичко З. М. Діалектна лексика Опілля. Львів: Фенікс, 1997. 136 с.
3. Глуховцева К. Д. Динаміка складу назв господарських приміщень у східнослов'янських говірках. *Український діалектологічний збірник*. Київ: Довіра, 1997. С. 177–194.

4. Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту : автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1999. 19 с.
5. Євтушок О. М. Народна будівельна лексика Західного Полісся. Рівне, 1990. 145 с.
6. Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир : РВВ облполіграфвидаву, 1990. 369 с.
7. Поліщук Л. Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східнополіських говірках : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Умань, 2015. 424 с.
8. Радович Р. Народна архітектура Старосамбірщини ХІХ – першої половини ХХ ст. (Житлово-господарський комплекс). К. : Видавець Олег Філюк, 2015. 352 с.
9. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків, 2012. 217 с.
10. Тищенко Л. М. Південнослобожанські назви приміщень для зберігання зерна та снопів у просторовій та часовій проекції. *Лінгвістика : зб. наук. праць*. Луганськ : Альма-матер, 2006. № 1. С. 157–164.
11. Тодер Д. Будівельна лексика українських говорів Закарпаття як предмет наукового дослідження. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць*. Ужгород : Ужгородський нац. ун-т, 2012. Вип. 17. С. 63–67.
12. Шило Г. Ф. Будівельна лексика в західноукраїнських говорах. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп.* Ужгород, 1982. С. 117–118.

Джерела

- Біл.-Нос. – Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / підг. до видання В. В. Німчук. К. : Наук. думка, 1966. 422 с.
- Ган. – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. 3. Назви будівництва і транспорту. Пряшів : Вид-во ЕХСО s.r.o., 2001. 209 с.
- Грін. – Словарь української мови / упоряд. з доданням власного матеріалу Б. Грінченко. К. : Наук. думка, 1996–1997. Т. 1–4.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : У 7 т. К. : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- Євт. – Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. Рівне : Держ. ред.-вид. підприєм., 1993. 134 с.
- Жел. — Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Львів, 1885–1886. Т. 1–2.
- ЗКДА – Общепарпатский диалектологический атлас. Кишинев. 1989. Вып. 1.
- Коб. – Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту. *Літопис Бойківщини, Самбір*. 1937. Вип. 7. С. 15–37.
- Мат. – Матіїв М. Д. Словник бойківських говірок Центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь : Ната, 2013. 601 с.
- Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. К. : Наук. думка, 1984. Ч. I–II.
- СУМ – Словник української мови: В 11 т. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.
- Фал. – Фальковські Я. Село Волосате, Ліського повіта // *Літопис Бойківщини, Самбір*, 1935. С. 14–28.
- Шило – Шило Г. Надністрянський регіональний словник. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 288 с.

References

1. Bihusiak, M. V. (2015–2016). Dynamika semantychnoi struktury nazv pomeshkan ta yikh elementiv u hovirkakh Ivano-Frankivshchyny [The dynamics of semantic of the names of the dwellings in the dialects of the Ivano-Frankivsk region]. In: *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filolohiia*. Ivano-Frankivsk : Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka [Bulletin of Beforecarpathian University of Vasyl Stefanyk]. V. 44–45, 3–8 (in Ukr.).
2. Bychko, Z. M. (1997). Dialektna leksyka Opillia [Dialectal vocabulary of the Opallia]. Lviv : Fenix, 136 (in Ukr.).
3. Hlukhovtseva, K. D. (1997). Dynamika skladu nazv hospodarskykh prymishchen u skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Dynamics of outbuildings, names structure in Eastern Slobozhanshchina dialects]. In: *Ukrainskyi dialektolohichnyi zbirnyk* [Ukrainian dialectological collection]. Kyiv, 177–194 (in Ukr.).
4. Doroshenko, L. I. (1999). Arealohiia budivelnoi leksyky skhidnopoliskoho dialektu [Areal placing of building vocabulary in Eastern Polissia dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language) Kyiv, 19 (in Ukr.).
5. Yevtushok, O. M. (1990). Narodna budivelna leksyka Zakhidnoho Polissia [The folk construction vocabulary of the Western Polissya]. Rivne, 145 (in Ukr.).
6. Nikonchuk, M. V., Nikonchuk, O. M. (1990). Budivelna leksyka pravoberezhnoho Polissia v leksyko-semantichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [The constructional vocabulary of the right-hand side of Polissya in the lexical-semantic system of the East Slavic languages]. Zhytomyr, 369 (in Ukr.).

7. Polishchuk, L. B. (2015). Strukturna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv tradytsiinoho budivnytstva v skhidnopodilskykh hovirkakh [Structural organization and geography of the names of traditional construction in the Eastern Podillya dialects]. PhD dissertation (Ukrainian language). Uman, 424 (in Ukr.).
8. Radovich, R. (2015). Narodna arkhitektura Starosambirshchyny XIX – pershoi polovyny XX st. (Zhytlovo-hospodars'kyi kompleks) [National architecture of the Starosambirshchyna XIX – the first half of the twentieth century. (Housing and Utility Complex)]. Kyiv, 352 (in Ukr.).
9. Serdega, R. L. (2006). Nazvy hospodarskykh prymishchen u tsentralnoslobozhanskykh hovirkakh (sklad i semantychna struktura) [Names of premises in Central Sloboda dialects (composition and semantic structure)]. In: Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho u-tu im. V. N. Karazina. Seriya : Filolohiia [Bulletin of Kharkiv National University. V. N. Karazin. Series : Philology], Kharkiv, № 47, 36–39 (in Ukr.).
10. Tishchenko, L. M. (2006). Pivdenoslobozhans'ki nazvy prymishchen' dlya zberihannya zerna ta snopiv u prostoroviy ta chasoviy proektsiyi [South-Slabobian names of premises for storage of grain and sheaves in spatial and temporal projection]. In: Linhvistyka: zb. nauk. prats' [Linguistics: coll. sciences works]. Lugansk, № 1, 157–164 (in Ukr.).
11. Toder, D. D. (2012). Leksyka, poviazana z zhytloom ta pryehloiu do noho terytorieiu, v ukrainskykh hovorakh Zakarpattia [Lexics related to housing and the territory adjacent to it, in the Ukrainian dialects of Transcarpathia]. In: Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. prats [Modern problems of linguistics and literary criticism: collection of sciences works]. Uzhgorod, № 18, 78–88 (in Ukr.).
12. Shylo, H. F. (1982). Budivelna leksyka v zakhidnoukrainskykh hovorakh [Building vocabulary in western Ukrainian dialects]. In: Leksyka ukrainskoi movy v yii zviyazkakh z susidnymi slovianskymy i neslovianskymy movamy: tezy dop. [Vocabulary of the Ukrainian language in connection with the neighboring Slavic and non-Slavic languages : Abstracts of reports]. Uzhhorod, 117–118 (in Ukr.).

Sources

- Біл.-Нос. – Biletskyi-Nosenko, P. P. (1966). Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 11 t. Kyiv : Naukova dumka, 422 (in Ukr.).
- Ган. – Hanudel, Z. (2001). Linhvistychnyi atlas ukrainskykh hovoriv Skhidnoi Slovakchyny. [Linguistic atlas of Ukrainian dialects of Eastern Slovakia]. T. 3. Nazvy budivnytstva i transportu [Names of construction and transport]. Presov: Vyd-vo EXCO, 209 (in Ukr.).
- Грін. – Grinchenko, B. (Ed.) (1996–1997). Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. K.: Nauk. dumka. T. 1–4 (in Ukr.).
- ЕСУМ – Melnychuk, O. S. (Ed.) ta in. (1982–2012). Etymologichnyi slovyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of Ukrainian language] V 7 t. Kyiv. T. 1–6 (in Ukr.).
- Євт. – Yevtushok O. M. (1993). Atlas budivelnoi leksyky Zakhidnoho Polissia [Atlas of building vocabulary of Western Polissya]. Rivne, 134 (in Ukr.).
- Жел. – Zhelezhivsky, E., Nedilsky, S. (1885–1886), Malorusko-nimetskyi slovar [Malorussian-German dictionary], Lviv, T. 1–2 (in Ukr.).
- ЗКДА – Obshchekarpatskyi dialektolohycheskyi atlas [The Carpathian dialectical atlas] (1989). Vyp. 1, Kyshenev (in Ukr.).
- Коб. – Kobilnik, V. (1936). Materialna kultura sela Zhukoty Turchanskoho povitu [Material culture of village Zhukotin of Turchansky district], In: Litopys Boikivshchyny. Sambir, (7), 15–67 (in Ukr.).
- Мат. – Matiiiv, M. D. (2013). Slovyk hoviok Tsentralnoyi Boikivshchyny [Dictionary of Central Boykivshchyna dialects]. Kyiv–Simferopol: Nata, 601 (in Ukr.).
- Он. – Onyshkevych, M. I. (1984). Slovyk boikivskykh hoviok [Dictionary of Boiko dialects]. V 2 t. Kyiv, T. 1–2 (in Ukr.).
- СУМ – Bilodid, I. K. (Ed.) ta in. (1970–1980). Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 11 t. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
- Фал. – Falkovski, Ya. (1935). Selo Volosate Lis'koho povita [Volosate village, Lisko district]. In: Litopys Boikivshchyny. Sambir, 14 – 28 (in Ukr.).
- Шило – Shylo, H. (2008). Naddnistrianskyi regionalnyi slovyk [Upper Dnister regional dictionary]. Lviv, 288 (in Ukr.).

O. I. CHAHAN. THE NAMES OF ROOFING MATERIALS IN THE BOYKO DIALECTS

Summary. Introduction. *The lexicon of Ukrainian dialects belongs to the most unstable constituent of language, which is affected by people's social life as well as social environment. From this prospective, the systematic study of dialects that were used to nominate construction materials, roofing items acquires exceptional fundamental value, as far as they are influenced by numerous non-linguistic factors.*

Originality. *Despite the fact the lexemes of traditional rural construction systematically draws attention of Ukrainian linguists, it still remains insufficiently studied, in particular on the theme of Boyko's dialects.*

The purpose of our research is to carry out a lexical and semantic analysis of the roofing materials names as a segment of the thematic group of lexis of traditional construction vocabulary of Boyko's dialects. The aim is to study the following issues: to investigate the etymology and semantic evolution of nominations, to identify lexical parallels in other dialects of the Ukrainian language, to establish the most common methods of lexical derivation.

Results. The paper considers the functioning of the roofing materials as a segment of the construction lexis of Boyko's dialects. The origin of lexical units is clarified, typical motivational features for the creation of names of roofing materials are revealed, methods of nomination are established.

As a result of the study it was found that in the buildings of the late XIX – early XX centuries the main roofing material was rye sheaves. For the manufacture of special sheaves for sewing the roof they used large sheaves, which in the surveyed dialects are called as *oko'lot*, *oko'l'it*, *puk*.

To roof the buildings, sheaves of two types were made some of them were connected at the ears, which causes the emergence of semantic opposition: *k'ititsa*, *s'ni'pok*, *s'n'ipka*, *go'lovka*, *go'lovna* 'small straw sheaf stocks tied at the ears in a bun' : *ples'kachka*, *plas'kachka*, *ples'tachka*, *plas'tachk*, *zh'men'a*, *zh'men'i*, *zh'myn'a*, *zh'men'ka*, *zh'm'inka*, *ruchka*, *p'rovertyn'*, *poyaz'* 'small sheaf stocks tied at the roots'.

A thin board was also exploited as a roofing material in Boykivshchyna. The names of thin boards for roofing in the studied dialects form a semantic opposition on the differential basis of presence 'availability paga': *dranka*, *dra'nyts'a*, *drant'a* 'thin roofing boards without paga' : *gont*, *gonta*, *gont'a*, *gont'e*, *gonty*, *shyngel'* 'thin roofing boards with paga'.

To nominate roofing material produced of burnt clay and cement grooved plates or slabs we find the names of *chere'pits'a*, *chyry'pits'a*, *cherep*, *chyryp*, *da'kh'ivka* in the realm of the researched dialects.

In certain dialects there are nominations represented by additional semantics: the width of the product – *lentochna chere'pits'a* 'a wider tile' : *fazochna chere'pits'a* – 'a narrower tile'; a method of installation – *chere'pits'a* 'a tile 'burnt and concrete roofing plates, which cling to a hook' : *da'kh'ivka* 'a flat tile (without a hook), which is nailed'; material – *cement'iwka*, *ce'mentna chere'pits'a*, *da'kh'ivka* 'concrete tile': *vypalena chere'pits'a*, *chere'pits'a* 'a burnt clay tile'. Currently, lexicologists are intensively using a neologism of a metalochere'pits'a to denote the roofing materials. Considering the semantics of 'a roofing sheet iron' in the studied dialects a lexeme *bl'aha* is implied.

The term 'a slate roofing sheet or other material' represents the name of *shyfer* and its variants *shyfyf*, *sh'ifer*. The differential feature 'material' causes the names: *bi'mit*, *bi'met*, *pape'rovi sh'ifer*, *pap'ir smol'a'niï* 'a plate for shedding the roof of paper' : *shyfyf gu'movyi*, *shyfer gu'movyi*, *sh'ifer gu'movyi* 'slate rubber roofing plate'.

Conclusion: Consequently, 'material of manufacture', 'action', 'quantity' are established as typical motivational features for the name-creation of the roofing materials with the help of affix, non-affix, analytical nomination, semantic derivation. Majority of the lexemes have Slavonic roots. The number of names are derived from German, Polish, Slovak or formed from the borrowed ones of actual the Ukrainian origin. The established lexemes are widely applied in the literature.

Key words: token, lexical-semantic subgroup, semantics, motivation, roofing materials, Boyko's dialects.

Надійшла до редакції 02.01.20

Прийнято до друку 30.01.20

ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ ЧОЛОВІЧИХ ГОЛОВНИХ УБОРІВ У СУЧАСНИХ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

**Т. Б. Бобер, аспірантка кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)**

e-mail: tbobier@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4151-7412

У статті на матеріалі, зібраному в сучасних середньонаддніпрянських говірках, визначено принципи номінації чоловічих головних уборів. Окреслено теоретичні аспекти дослідження, проаналізовано різночасові етнографічні та лінгвістичні праці науковців, присвячені вивченню теорії номінації в мовознавстві. Увагу зосереджено на мотивологічному підході до аналізу діалектної лексики, який представлено в працях зарубіжних і вітчизняних дослідників. Установлено систему термінів опису зазначеної лексико-тематичної групи. У мовленні старшого покоління зафіксовано репертуар назв чоловічих головних уборів, для якого характерна структурна розгалуженість. У складі досліджуваної лексико-семантичної групи виокремлено семантичні мікрогрупи, компоненти яких об'єднано на підставі спільної семантики і протиставлено за диференційними ознаками: час носіння, матеріал виготовлення, колір, спосіб виготовлення та крій. Визначено мотиваційні ознаки, що вплинули на номінацію, установлено основні мотиваційні моделі та проаналізовано словотвірні засоби одиниць названої лексико-семантичної групи. Принципи номінації сформовані на підставі узагальнення мотиваційних ознак, що є основою питомих слов'янських назв і зумовлені особливостями життя мовців, передають їхній практичний досвід.

Ключові слова: середньонаддніпрянські говірки, тематична група лексики, лексико-семантична група, диференційна ознака, мотиваційна ознака, мотиваційна модель.

Актуальність. Теорія номінації ґрунтується на зв'язку мови з філософією. Її початки закладено в працях мислителів античних часів, а в XIX столітті В. Гумбольдт був одним із перших, хто дослідив зв'язок мови і мислення, звернув увагу на «внутрішню форму» слова [4, с. 15]. Учені середини XIX–XX століть (О. О. Потебня, В. М. Русанівський, Б. О. Плотников, О. Й. Блінова, Б. О. Серебряников, А. А. Уфимцева та ін.) працювали над вивченням явища номінації в мовознавстві, виробили теоретичне підґрунтя мотивології як науки. Аналіз їхніх наукових суджень представлено в монографії сучасної дослідниці мови М. І. Голянич [4].

У діалектології кінця XX – початку XXI століття з'явилися праці, у яких привернено увагу до вивчення процесів номінації в народній мові. Мотивологічний аспект представлено в наукових доробках зарубіжних і вітчизняних дослідників: В. К. Павела [13], М. В. Поістогової [15], М. М. Ткачук [17]. Вивченню способів і засобів номінації присвячено дослідження Н. І. Пашкової [14], А. О. Скорофатової [16], Я. О. Литвиненко [11] та інших.

У сучасній діалектології для означення процесів називання науковці використовують таку систему термінів: принципи номінації, мотиваційна ознака, тип мотиваційного значення, мотиваційна модель, номінативна модель, мотивовані, напівмотивовані і немотивовані лексичні одиниці, первинна і вторинна номінація, лексеми з прозорою і затемненою внутрішньою формою, способи номінації. Наприклад, дослідниця ботанічної лексики А. О. Скорофатова зазначає, що кожний принцип номінації – це узагальнення мотиваційних ознак, які, зі свого боку, є узагальненням різних типів мотиваційного значення, що було покладено в основу називання. Принцип номінації та спосіб номінації співвідносні як форма і зміст. Спосіб номінації – прийом реалізації принципу номінації, представленого тією чи тією мотиваційною ознакою. Дослідниця вирізняє три основних

способи номінації рослин: словотворення, семантична деривація та творення складних конструкцій [16]. М. М. Ткачук уводить поняття «семантична мотивація», що відображає зв'язок слова з принципом номінації, що ліг в основу назви [17].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для кожної тематичної групи лексики характерний свій набір принципів номінації. Вивченню номінативних процесів у тематичній групі назв одягу, взуття та прикрас присвячено праці Н. І. Пашкової [14], Н. Б. Клименко [10], М. Ж. Дерке [7], Т. В. Щербини [18], Г. І. Гримашевич [5], Г. Г. Березовської [1], О. Я. Гавадзин [3]. Зокрема, Н. І. Пашкова, досліджуючи назви одягу в карпатських говорах, вирізняє різні мотиваційні ознаки, що стали основою називання: частина тіла, спосіб виготовлення, матеріал, форма, призначення, функція та інші [14]. Г. Г. Березовська стверджує, що на номінацію одягу в подільських говірках вплинули, крім згаданих вище, ще й такі мотиваційні ознаки: особливості крою, сезон носіння, спосіб носіння, розмір, призначення [1]. Такі ж мотиваційні ознаки засвідчує Г. І. Гримашевич, описуючи назви одягу в середньополіських говірках. Водночас вона вирізняє ще дві ознаки: територіальні чи національні особливості [5]. Т. В. Щербина аналізує назви одягу в говірках середньонадніпрянсько-степоного порубіжжя за типовими названими ознаками, а також, мотивуючи окремі назви, подає народно-етимологічне тлумачення структури лексем [18]. Дослідженню способів номінації в говірках Покуття присвячена дисертаційна праця О. Я. Гавадзин, де виокремлено первинні найменування і слова, що виникли внаслідок вторинної номінації. Серед лексем із прозорою мотивацією дослідниця вирізняє мотиваційні моделі. Похідні назви одягу, на думку дослідниці, становлять кількісно меншу групу, вони утворені лексико-семантичним способом через метафоричне чи метонімічне перенесення [3]. Відсутність спеціальної праці, присвяченої принципам номінації одягу, взуття та прикрас у середньонадніпрянських говірках зумовлює актуальність цієї розвідки.

Мета статті – з'ясувати принципи та способи номінації лексико-семантичної групи назв чоловічих головних уборів у середньонадніпрянських говірках, визначити мотиви номінації.

Матеріали і методи дослідження. Об'єктом аналізу є лексичні одиниці, зафіксовані в мовленні старшого покоління із 43 середньонадніпрянських говірок Київської, Черкаської, Кіровоградської та Полтавської областей. Матеріал записано польовим методом за спеціально розробленим питальником, основою якого стала програма для збирання матеріалів до атласу української мови Й. О. Дзендзелівського [8].

Результати дослідження та їх обговорення. Лексика на позначення головних уборів акумулює інформацію про матеріальну й духовну культуру її носіїв. Як засвідчують дослідження, на номінацію впливають такі чинники, як місцевість, клімат, національна належність, вік, стать, сімейний та соціальний статус інформанта [5; 18; 1; 3]. Крім утилітарної функції, головні убори виконують й інші – естетичну, обрядову. Про типи та призначення головних уборів, характерних для жителів Середньої Наддніпрянщини, довідуємося з різночасових джерел: етнографічних праць [9], лінгвістичних розвідок В. С. Ващенка [2], Т. В. Щербини [18], етнографічного словника К. І. Матейко [12], збірників діалектних текстів [ГЗП; ГПК; ГЧ].

У складі тематичної групи назв одягу за ДО «функціональне призначення» вирізняємо лексико-семантичну групу (ЛСГ) назв чоловічих головних уборів. У визначеній ЛСГ виокремлюємо семантичні мікрогрупи, компоненти яких об'єднано на підставі спільної семантики й протиставлено за диференційними ознаками: час носіння, матеріал виготовлення, колір, спосіб виготовлення та крій. У репертуарі зафіксованих назв наявні одиниці з прозорою та затемненою внутрішньою формою, та номени з первинною і вторинною мотивацією.

До найпоширеніших давніх чоловічих головних уборів належить шапка. Номен *шапка* 'чоловічий головний убір' зафіксовано уже в джерелах XIV століття [Срезн.,

с. 158]. Таке значення лексеми діалектолог Г. І. Гримашевич спостерігає в пам'ятках XVIII ст. [5, с. 154], цю ж семантику фіксуємо в записях XIX століття П. П. Чубинського [Чубин.]. У праці II пол. XX століття В. С. Ващенко назву *шапка* кваліфіковано як загальноновживану, активну мовну одиницю [2, с. 9]. Характерно те, що й на сьогодні цей номен не виходить з ужитку в середньонадніпрянських говірках, де сему чоловічий головний убір репрезентує номен *шапка* (Ан, Бг, Вг, Вз, Влш, Гр, Дб, Дв, Дн, Дм, Дмн, Ір, Кл, Кз, Кр, Лт, Млв, Млн, Мс, Прх, Ст, Стб, Тш, Хх, Яс), спорадично фіксуємо демінутив *шапочка* (Гл). Назву *шапка* вважають запозиченням із фр. *chapel, chape*, що своїми коренями сягає лат. *sappa* [Фасмер, с. 406]. Як зазначає Т. В. Щербина, у ст. фр. мові *chape* відоме зі значенням 'кришка', на українському мовному ґрунті лексема *шапка* утворена від твірної основи *шап-* за допомогою суфікса *-ьк-* [18, с. 88]. Припускаємо, що мотиваційною ознакою для творення назви *шапка* є «призначення» – чоловічий одяг, щоб покривати голову.

Лексико-семантичні мікрогрупи назв чоловічих головних уборів вирізняємо за диференційними ознаками (ДО). Зокрема, ДО «час носіння» спричинила опозицію сем 'зимовий чоловічий головний убір' : 'літній чоловічий головний убір', яку в середньонадніпрянських говірках маніфестують лексеми-опозити *шапка* (Ан, Бг, Вг, Вз, Влш, Гр, Дб, Дв, Дн, Дм, Дмн, Ір, Кл, Кз, Кр, Лт, Млв, Млн, Мс, Прх, Ст, Стб, Тш, Хх, Яс), *шапочка* (Гл) : *картуз* (Бб, Вг, Вз, Влш, Гл, Дб, Др, Ір, Іс, Кз, Кл, Кнт, Кр, Лк, Лт, Млв, Прх, Пш, Ст), *брил'* (Бб, Бг, Вг, Вз, Влш, Гл, Гр, Дв, Дм, Дмн, Дн, Др, Ір, Іс, Кз, Кл, Кн, Кнт, Кр, Лк, Лт, Млв, Млн, Мс, Пд, Пр, Пш, Ст, Тш, Хх), *кап'л'ух* (Бг), *кашкет* (Пд), *кепка* (Дн), *хурашка* (Пд) та словотвірні варіанти *картузик* (Грб), *картузець* (Яс), *брилик* (Др, Грб).

Характерно, що репертуар зафіксованих нами назв повністю відповідає тим, що відображені в записях В. С. Ващенко про лексичний склад середньонадніпрянських говірок у п'ятдесятих роках XX століття [2, с. 33], що засвідчує сталість компонентів цієї мікрогрупи в мовленні старшого покоління на обстеженій території.

Семантична мікрогрупа назв зимової чоловічої шапки є досить розгалуженою за ДО «матеріал виготовлення». Назви репрезентовані однослівними номенами і складеними, переважно атрибутивними, словосполученнями. Різновиди назв шапки постали на ґрунті різних мотиваційних ознак (МО) через суб'єктивне сприйняття мовцями цього предмета матеріальної культури, що дає змогу виокремити моделі номінації, або мотиваційні моделі (ММ). У складених найменуваннях спостерігаємо мотивацію атрибутивного компонента назви: ММ «назва тварини > головний убір» – *шапка бирка* (Гр), *шапка крол'ача* (Пш, Яс), *шапка з крол'ів* (Бг), *шапка норкова* (Кз, Хх), *шапка з нутр'її* (Хх), *шапка із зв'їрк'ів* (Кр), *шапка із ба'ран'ів молоден'ких* (Хх). Зафіксовану в одній полтавській говірці давню назву *шапка бирка* утворено засобами вторинної номінації в результаті метонімічного перенесення назви тварини *бирка* 'вівця' на назву різновиду чоловічої зимової шапки [18, с. 88–89]; ММ «хутро, шкіра тварини > головний убір» – *шапка смушкова* / *шапка смушева* (Гр), *шапка ка'ракул'ова* (Дн, Мс, Хх); ММ «матеріал > головний убір» – *шапка су'кон'а* (Вг), *шапка ширс'т'анин'ка* (Пш), *шапка кожушана* (Ан), *шапка кожана* (Влш); ММ «якість виробу > головний убір» – *шапка прос'та* (Дм), *шапка прос'тен'ка* (Пш).

З етнографічних джерел відомо, що на Київщині, Полтавщині побутовала кругла шапка – *к'їз'анка*, виготовлена з чорної овечої шкіри, часом із суконним верхом. Вона була низької циліндричної форми або високої напівсферичної – це так звана *кучма* [9, с. 242]. За матеріалами нашого дослідження, давня назва *к'їз'анка* є архаїзованою у зв'язку з відходом реалії в минуле. Лише в одній говірці інформант змогла описово подати приблизне значення лексеми: *це така ма'лен'ка / на голоу* (Дмн). В іншій говірці фіксуємо сплутування значень лексем *к'їз'анка* 'головний убір' та *к'їз'ак* 'послід тварин' за фонетичною подібністю: *йак ст'ройіли ха'ти / г'лину з к'їз'а'ком м'їсили* (Гл). Назва

кучма 'висока стовбвата чоловіча шапка з баранячого хутра' теж архаїзована. Залишкові знання про реалію мовець співвідносить із назвою чоловічої зачіски: у нас по'н'ат':а нист'рижина голо'ва (Гр). У двох говірках діалектоносії демонструють втрату первісної семантики слова кучма, натомість подають значення реалії описово, асоціюючи із власною назвою Кучма: о'то шо приви'дентом був / а б'іл'ше ни ч'ула (Дв); це ж наш приви'дент (Тш).

До семантичної мікрогрупи назв чоловічої зимової шапки за ДО «крій» належать однокомпонентні та багатокомпонентні назви, репрезентанти опозиції сем 'чоловіча зимова шапка без накриття для вух' : 'чоловіча зимова шапка з накриттям для вух', утворені за такими моделями: ММ «частина тіла > головний убір» – у'шанка (Дн, Ів, Кз, Лт, Млн), ву'шанка (Гр), шапка із у'шками (Вг), шапка з на'ушниками (Дн, Гл). Однослівні назви утворено способом універбізації.

До найдавніших козацьких уборів належить пряма невисока шапка ку'банка. В основу номінації покладено назву історичного регіону на Північному Кавказі в долині річки Кубань та її приток. Отже, мотиваційну модель утворює схема: ММ «назва місцевості > головний убір» – шапка ку'банка (Вг, Дн, Пд, Пш). У мовленні старшого покоління назву збережено. Значення лексеми мовці подають на підставі кількох мотиваційних ознак, серед яких переважає МО «особливості крою» – пр'а'ма шапка / ни'ма на'ушник і'в / хрест ч'ир'воний (Пд); к'ругла / роз'к'ішна (Дн); на голо'в'і з ву'хами (Ст); МО «оздоблення», «колір» – о'бич'на ку'банка / ко'рич'нива о'д':елка та'ка була (Мс); МО «соціальна належність» – це ко'зац'ка шапка (Лк).

Другий компонент протиставлення розрізняють за МО «висота шапки», «форма шапки»: ММ «особливості крою > головний убір» – гостро'верха шапка / шапка із шли'ком (Гр), шапка у'гору (Стб), па'паха (Кнт). Назву па'паха засвідчено в селі Кантакузівка Драбівського району Черкаської області, вона, на думку етнографа К. І. Матейко, побутувала на території Полісся. Носій середньонадніпрянської говірки подає семантику лексеми па'паха описово: па'паху до ко'жуха од'а'гали / пр'і'м'ерно йак у коза'к і'в / т'іки ни'жч'а (Кнт). Г. І. Гримашевич фіксує цю назву в поліських говірках із значенням 'висока заокруглена шапка' [5, с. 155]. За походженням номен па'паха є тюркізмом, його запозичено з тюркських мов Кавказу на початку ХІХ ст., мабуть, через російське посередництво; аз. *папах* 'папах', споріднене з туркм. *папак* 'кепка, кашкет, шапка' [ЕСУМ, с. 282; Фасмер, с. 200; Черных, с. 3; Преобр., с. 14].

Виокремлено семантичну мікрогрупу назв зимових чоловічих головних уборів за ДО «колір», атрибутивний компонент складених найменувань утворено за ММ «колір > головний убір»: шапка с'ива (Млв), шапка ч'орна (Хх), шапка тим'нен'ка / с'і'рен'ка (Ів). Спорадично в говірках виявлено семантичні мікрогрупи назв зимової чоловічої шапки, утворені за іншими ДО: за способом виготовлення – ММ «дія > головний убір» – шапка шита (Дб, Ст), шапка в'язана (Кз); за часом побутування об'єднуємо назви за спільною семою 'шапка, яку носили в період військових дій' – ММ «історичний період > головний убір» – шапка во'йен:а (Дв), бу'д'оновка (Кз). Формально остання назва є наслідком універбізації складеного словосполучення будьонівська шапка і мотивована прізвиськом радянського воєначальника С. М. Будьонного, а тому мотиваційна модель має вигляд: ММ «власна назва > головний убір» – бу'д'оновка (Кз).

На підставі ДО «час носіння», «стать» у середньонадніпрянських говірках вирізняємо лексико-семантичну мікрогрупу назв літніх чоловічих головних уборів. Протиставлення сем 'чоловічий головний убір з козирком' : 'чоловічий головний убір без козирка' на обстеженій території реалізує опозиція лексем кар'туз (Бб, Вг, Вз, Влш, Гл, Дб, Др, Ір, Іс, Кз, Кл, Кнт, Кр, Лк, Лт, Млв, Прх, Пш, Ст,), каш'кет (Дн), кепка (Дн), ху'рашка (Пд) : брил' (Бб, Бг, Вг, Вз, Влш, Гл, Гр, Дв, Дм, Дмн, Дн, Др, Ір, Іс, Кз, Кл, Кн, Кнт, Кр, Лк, Лт, Млв, Млн, Мс, Пд, Пр, Пш, Ст, Тш, Хх), капи'л'ух (Бг), п'ілотка (Кз) та словотвірні варіанти кар'тузик (Грб), карту'зец' (Яс) : брилик (Др, Грб).

Засвідчені лексеми *кар|туз*, *каш|кет*, *ху|ражка*, *кепка* належать до назв із непрозорою внутрішньою формою. Як засвідчує аналіз етимологічних джерел, на номінацію літніх чоловічих головних уборів вплинула МО «крій». Номен *кар|туз* належить до запозичень. Назва через російську і, очевидно, середньоніжньонімецьку (снн. *kartuse* ‘паперовий кульок для тютюну’) запозичена з французької; пор. фр. *cartouche* ‘скручена паперова обгортка’ [ЕСУМ, с. 397; Фасмер, с. 204]. Кашкет був елементом робочої форми для фуражирів. Російська назва кашкета *фуражка*. Назва *каш|кет* ‘чоловічий головний убір із козирком’ – походить від пол. *kaszkiet* від фр. *casquette* – «кепка», первісно «легкий шолом» [ЕСУМ, с. 411; Фасмер, с. 206]. Записаний номен *ху|ражка* є фонетичним варіантом лексеми *фу|ражка*, утвореної від твірної основи *фураж* – їжа, корм для коней. Спочатку він був уживаний на позначення головного убору, який одягали під час фуражування, тобто в основі номінації МО ‘призначення’.

В одній говірці зафіксовано назву *кепка*, запозичену через польське посередництво з французької мови, де *keri* – «військовий кашкет» [ЕСУМ, с. 423; Шанський, с. 121]. Французьке *kéri* походить від нім., де *Käppi* – змен.-пест. від *Kappe* «ковпак, берет», утворення від середньовічної лат. *sarra* «плащ з капюшоном» [ЕСУМ, с. 423]. Т. В. Щербина припускає, що назва *кепка* пов’язана тісними семантичними й словотвірними зв’язками з іншими похідними від нар. лат. *sar-* [18, с. 90].

У досліджуваних говірках лексема *бриль* перебуває в активному словнику мовців старшого віку й утворює мікрогрупу назв за ДО «матеріал виготовлення». Сему ‘плетений із соломи селянський капелюх’ маніфестує назва *брил’* (Бб, Бг, Вг, Вз, Влш, Гл, Гр, Дв, Дм, Дмн, Дн, Др, Ір, Іс, Кз, Кл, Кн, Кнт, Кр, Лк, Лт, Млв, Млн, Мс, Пд, Пр, Пщ, Ст, Тш, Хх) та її словотвірний варіант *б|рилик* (Др, Грб). Номени утворено за такими моделями: ММ «матеріал > головний убір» – *брил’ солом’яний* (Гр, Грб, Дв, Дн, Др, Ір, Кнт, Кр, Мс, Пд, Стб), *брил’ із солом’и* (Вз, Гл, Дмн, Млв, Млн, Пщ, Стб, Тш), *брил’ повс’т’а|ний* (Дн), *брил’ з повс’т’и* (Дн), *брил’ із житн’ойі солом’и / із шишнич’ної солом’и* (Хх); ММ «рослина > головний убір» – *брил’ з жити / шишниц’и* (Бг), *брил’ із ро|гозу* (Гр, Ст). Номен *брил’* вважають запозиченням з пол. *bryl*, яке, зі свого боку, виводять від іт. *ombrello* ‘парасоль, капелюх’ (ЕСУМ, 1982: 257). Дослідниця покутських говірок О. Я. Гавадзин, посилаючись на етимологічні словники, доводить, що назва походить від лат. *umbrella*, пов’язаного з *umbra* ‘тінь’ [3]. Очевидно, що назву *брил’* мотивовано ознакою «призначення», отже, носити бриль – ховати голову від сонця, створювати тінь: ММ «призначення > головний убір».

Сему ‘літній чоловічий головний убір’ на обстеженій мовній території репрезентує номен *каш|л’ух* (Бг), відомий в інших говорах зі схожою семантикою: ‘чоловічий літній убір з широкими полями, переважно фетровий’ – поліські говірки [5, с. 159]; ‘літній чоловічий капелюх із широкими крисами’, ‘літній головний убір, виготовлений із соломи’, ‘фетровий головний убір із широкими полями’ – східноподільські говірки [1, с. 95–96]; ‘чоловічий головний убір із широкими полями на теплу погоду, виготовлений із сукна’ – покутські говірки [3, с. 134]. Дослідниця говірок середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя Т. В. Щербина вважає, що семема ‘капелюх, чоловічий головний убір із широкими полями’ є інтегральною, оскільки в ній поєднано кілька сем [18, с. 91]. За свідченням етимологів, пол. *kapeluch* утворене за зразком поширених у польській народнорозмовній мові похідних на *-uch* з *kapelusz*, що своїми коренями сягає лат. *sarra* ‘вид головного убору’ [ЕСУМ, с. 370]. Існує думка про запозичення лексеми *каш|л’ух* із іт. *sappelluccio* ‘шапка’ [Фасмер, с. 184]. Аналізована назва продовжує низку похідних від основи *кап-* [18, с. 92]. Тому припускаємо, що назва *каш|л’ух* утворена за МО ‘призначення’. Лексема *пі|лотка* походить з фр. *pilote* «лоцман, керманіч; пілот, льотчик; провідник, керівник» [ЕСУМ, с. 405]. Назву *п’ілотка* утворено суфіксальним способом: додаванням до основи *пілот* суфікса *-к-*. В основу номінації покладено ММ «особа за родом діяльності > головний убір».

Номінація чоловічих головних уборів відтворює особливості життєустрою мовців старшого покоління. У зв'язку з відходом у минуле позначуваних реалій більшість назв є архаїзмами: *шапка*, *бирка*, *папаха*, *кубанка*, *буд'оновка*, *хуражка*, *брил'*, *капи́л'ух*, хоч зауважимо, що вони ще досить добре збережені в активному мовному словнику старшого покоління носіїв середньонаддніпрянських говірок. Водночас анкетним методом виявляємо, що в мовленні молодшого покоління носіїв центральних середньонаддніпрянських говірок, які народилися на початку ХХІ століття, поряд із давніми назвами функціонують інші лексеми, утворені за різними МО. Зимові чоловічі головні убори в мовленні молоді репрезентують назви *шл'ом* (Ант, НД), *б'і́р'ет* (НД), літні чоловічі головні убори – *реперка* (Дм, НД), *бан'дана* (Вх, Зл, Кв, НД, Пщ, Сф), *шл'ана* (Ант, Бл, Зл, Чр), *кап'ішон* (Зл, Кнв, Лп, Св), *па'нама* (Кв) та словотвірний варіант *па'намка* (Ант, НД, Пщ). Сему 'картуз із прямим козирком' реалізовано номеном *реперка* (Дм, НД). Назву утворено суфіксальним способом: додаванням суфікса -к- до основи *репер* (виконавець репу, ритмічної поезії) – *реперка*. В основі номінації ММ – «особа за родом діяльності > головний убір». Частотною в мовленні молоді є сучасна назва *бан'дана* (Вх, Зл, Кв, НД, Пщ, Сф) – 'головний убір у вигляді хустини великого розміру, підв'язаної зазвичай позаду голови'. Назва походить від фр. *bandana*, від *bande* «пов'язка, стрічка» [Мюллер, с. 55], очевидно, що номен утворено за ММ «форма > головний убір». Літній убір репрезентує назва *па'нама* (Кв), словотвірний варіант *па'намка* (Ант, НД, Пщ) – 'літній капелюх з широкими крисами, плетений або зшитий з тканини' [ЕСУМ, с. 42]. За свідченням етимологів, лексема *па'нама* запозичена з французької мови *rapata* 'літній крилатий капелюх з волокон пальми' походить від назви республіки *Rapata* 'Панама', жителі якої захищають голови від сонця таким головним убором [Черных, с. 619; КЭСРЯ, с. 324]. Очевидно, що в основу номінації покладена ММ «назва місцевості > головний убір».

Лексема *шл'ана* (Ант, Бл, Зл, Чр) функціонує в говірках зі значенням 'літній чоловічий головний убір'. Етимологи кваліфікують лексему *шл'ана* як запозичення з баварської *schlappe* 'чепец, шапка', ср.-в.-н. *slappe* «сवेशивающаяся часть головного убора», «вид мягкой шляпы» [Фасмер, с. 456]. Припускаємо, що в основі назви – МО «призначення».

Сему 'зимовий теплий чоловічий головний убір' у мовленні молоді реалізують назви *шл'ом* (Ант, НД), *б'і́р'ет* (НД). Номен *шл'ом* – похідна назва від *шолом*. Лексему пов'язують з псл. * *šelm* 'шолом', що споріднене з інд. *carman* 'захист, покриття' [Фасмер, с. 424]. Номен *б'і́р'ет* – це фонетичний варіант від *бе́рет* «жіночий або чоловічий головний убір із м'якої тканини (або плетений) без окола і козирка» [ЕСУМ, с. 161], запозичення з французької *béret* «баскська шапка» < прованс. *berret* «шапка, ковпак» < ср.-лат. *birrum* «плащ із капішоном» [Медведев, с. 87]. Очевидно, що назви *шл'ом*, *б'і́р'ет* мотивовані ознаками «призначення», «форма».

Висновки й перспективи. Отже, у мовленні інформантів старшого віку в основному збережено репертуар давніх назв чоловічих головних уборів, які пов'язані між собою словотвірними та мотиваційними зв'язками. Номенклатуру назв поповнюють новотвори. Репертуар представлений питомими слов'янськими словами (*шапка*, *бирка*, *ушапка*, *вушапка*, *кубанка*) та простими назвами, які є запозиченнями із тюрк. мов (*папаха*), із фр. (*шапка*, *картуз*, *кашкет*, *кепка*, *хуражка*, *пілотка*, *кап'ішон*, *шл'ом*, *б'і́р'ет*, *бан'дана*, *шл'ана*, *кап'ішон*, *па'нама*), з іт. (*брил'*, *капи́л'ух*). Розкриття внутрішньої форми цих назв за допомогою звернення до етимології дає нам підстави вирізнити такі ММ їхнього творення: «призначення > головний убір», «частина тіла > головний убір», «особливості крою > головний убір», «назва місцевості > головний убір», «історичний період > головний убір», «власна назва > головний убір», «особа за родом діяльності > головний убір».

Двослівні номінації, здебільшого атрибутивні словосполучення із залежним компонентом, вираженим або прикметником, або іменником, сформовані за такими ММ:

«назва тварини > головний убір», «назва хутра тварини > головний убір», «матеріал > головний убір», «якість виробу > головний убір», «колір > головний убір».

Принципи номінації сформовані на підставі узагальнення мотиваційних ознак, що є основою питомих слов'янських назв і зумовлені особливостями життя мовців, передають їхній практичний досвід. До більш продуктивних диференційних ознак, які вплинули на номінацію, належать ДО «матеріал», «крій», «колір» реалії. Менш продуктивні ДО «спосіб виготовлення», «час побутування».

Одним із найпродуктивніших способів номінації чоловічих головних уборів у середньонадніпрянських говірках є афіксальний словотвір: основа іменника + -анк- (у¹шанка, ву¹шанка), + -ик (кар¹тузик, б¹рилик), + -ець (карту¹зец'), + -к- (бу¹д'он'івка, п¹лотка, ху¹ражка, ку¹банка), + -очк- (шап¹оч'ка). Має місце аналітична номінація: «іменник + прикметник» (шапка кро¹л'ач'а, шапка нор¹кова, шапка смуш¹кова, шапка сму¹шева, шапка ка¹ракул'ова, шапка кож¹жана, шапка су¹кон:а, шапка ширс¹т'анин'ка, шапка прос¹та, шапка прос¹тен'ка, шапка ко¹жушана, гостро¹верха шапка, ко¹зац'ка шапка, шапка с¹ірен'ка, шапка тим¹нен'ка, шапка сива, шапка ч¹орна, брил' со¹лом'яний, брил' повс¹т'а¹ний); «іменник + іменник із прийменником» (шапка з кро¹л'ів, шапка з нутр¹'її, шапка із зв¹ір'к'ів, шапка із уш¹ками, шапка з на¹ушниками, шапка із шли¹ком, брил' із со¹ломи, брил' з ж¹ита, брил' із ро¹гозу, брил' з повс¹т'і); «іменник + прислівник» (шапка у¹гору); описові конструкції (шапка із ба¹ран'ів моло¹ден'ких; пр'а¹ма шапка / ни¹ма на¹ушник'ів / хрест ч¹ир'воний; шапка на голо¹в'і з ву¹хами).

У перспективі необхідно поповнити репертуар назв чоловічих головних уборів із середньонадніпрянських говірок, поглибити аналіз принципів номінації, з'ясувати основні способи та засоби називання.

Умовні позначення говірок

Бг – Богуславець, Гл – Гельмязів, Дн – Деньги, Дм – Домантове, Лк – Лукашівка, Мл – Маліївка, Пд – Підставки, Пщ – Піщана, НД – Нова Дмитрівка, Вл – Вільхи, Сф – Софіївка, Прв – Привітне, Зл – Золотоноша Золотоніський район; Бб – Бобриця, Кнв – Канів Канівський район; МК – Малі Канівці, Млн – Мельники, Кр – Крутьки Чорнобаївський район; Іс – Іскрене Шполянський район, Кн – Кононівка, Кнт – Кантакузівка Драбівський район; Дб – Дубіївка, Ір – Ірдинь, Ст – Степанки, Яс – Яснозір'я, Св – Свидівок, ЧС – Червона Слобода Черкаський район; Стб – Стеблів, Вг – Виграїв, Грб – Гарбузин, Др – Драбівка Корсунь-Шевченківський район; Вз – В'язівка, Влш – Вільшана Городищенський район Черкаська обл.; Ан – хутір Антонівка село Триліси Олександрівський р-н Кіровоградська область; Дв – Дівички, Дм – Дем'янці, Тш – Ташань, Кв – Ковалівка Переяслав-Хмельницький район; Мс – Мисайлівка, Хх – Хохітва Богуславський район Київська область; Гр – Гриньки, Пр – Пронозівка Глобинський район, Ів – Іванівка Семенівський район Полтавська область.

Список використаної літератури

1. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноподільських говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 22 с.
2. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Дніпропетровськ, 1968. 157 с.
3. Гавадзин О. Я. Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареалогія : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
4. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. 296 с.
5. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України. Київ, 2003. 532 с.
6. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ : Наукова думка, 1984. 227 с.

7. Дерке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.09. Ужгород, 2002. 184 с.
8. Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 300 с.
9. Етнографія України : навч. посібник / за ред. С. А. Макарчука. Львів : Світ, 1994.
10. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2001. 400 с.
11. Литвиненко Я. О. Орнітономени у східнополіському діалекті: структура і просторове варіювання : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України, Інститут української мови. Київ, 2019. 23 с.
12. Матейко К. І. Український народний одяг : Етнографічний словник. Київ : Наук. думка, 1996. 195 с.
13. Павел В. К. Лексическая номинация. Кишинев : Штиинца, 1982. 231 с.
14. Пашкова Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 19 с.
15. Поістогова М. В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2005. 403 с.
16. Скорофатова А. Ономасіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Луганський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2008. 24 с.
17. Ткачук М. М. Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2011. 20 с.
18. Щербина Т. В. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України, Київ, 2003. 534 с.

Джерела

- ГЗП – Говірки Західної Полтавщини. Збірник діалектних текстів (з додатком CD «Говірки Західної Полтавщини») / Упорядник Г. І. Мартинова. Черкаси, 2012. 324 с.
- ГПК – Говірки Південної Київщини. Збірник діалектних текстів (з додатком CD «Говірки Південної Київщини») / Упорядники : Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси, 2008. 369 с.
- ГЧ – Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів (з додатком CD «Говірки Черкащини») / Упорядники : Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси, 2013. 881 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. 1–6. Київ : Наукова думка, 1982–2012.
- КЭСРЯ – Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. Москва, 1975. 644 с.
- Медведев – Школьный словарь иностранных слов / Сост. А. А. Медведев. Москва : Издательство Центрполиграф, 2011. 607 с.
- Мюллер – Мюллер В. К. Англо-русский словарь. Русско-английский словарь. 250 000 слов. Москва : АСТ, 2015. 1184 с.
- Преобр. – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. Т. 1–2. Москва, 1959.
- Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1–3. Москва, 1893–1912.
- Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1–4. Москва : Прогресс, 1986–1987.
- Черных – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Москва, 1993. Т. 1–2.
- Чубинський – Чубинський П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Т. 1–7., Спб, 1872–1878.
- Шанский – Шанский Н. М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1. Вып. 1–5. Москва, 1963–1973. Т. 2. Вып. 6–7. Москва, 1975–1980.
- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. В. У. Мартынава. Т. 1–11. Мінск : Навука і техника, 1978–2006.

References

1. Berezovska, H. H. (2011). Strukturna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv odiahu i prykras u skhidnopodilskykh hovirkakh [Structural organization and geography of names of clothes and ornaments in East Podolia dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 22 (in Ukr.).
2. Vashchenko, V. S. (1968). Lnhvistychna heohrafiia Naddnyprianshchyny [Linguistic geography of the Dnieper region]. Dnipropetrovsk, 157 (in Ukr.).
3. Havadzyn O. Ya. (2014). Nazvy odiahu, vztutia, holovnykh uboriv, prykras Pokuttia: struktura, semantyka, arealohiia [Names of clothes, shoes, hats, jewelry Pokuttia: structure, semantics, areology]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Ivano-Frankivsk, 20 (in Ukr.).
4. Holianych, M. I. (2007). Vnutrishnia forma slova i dyskurs : monohrafiia [Internal word form and discourse : monograph]. Ivano-Frankivsk, 296 (in Ukr.).

5. Hrymashevych, H. I. (2003). Nominatsiia odiahu ta vzuttia v serednopoliskomu dialekti [Nomination of clothes and shoes in the Middle Polish dialect]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 532 (in Ukr.).
6. Hrytsenko, P. Yu. (1984). Modeliuvannia systemy dialektnoi leksyky [Modeling of dialect vocabulary system]. Kyiv : Naukova dumka, 227 (in Ukr.).
7. Dierke M. Zh. (2002). Nazvy odiahu v uhorskykh hovorakh Zakarpattia [Names of clothes in the Hungarian dialects of Transcarpathia]. PhD dissertation (Ukrainian language). Uzhhorod, 184 (in Ukr.).
8. Dzendzelivskiy, Y. O. (1987). Prohrama dlia zbyrannia materialiv do Leksychnoho atlasu ukrainskoi movy [Program for collecting materials for the Lexical Atlas of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka, 300 (in Ukr.).
9. Makarchuk, S. A. (1994). Etnohrafiia Ukrainy : Navch. Posibnyk [Ethnography of Ukraine. Tutorial]. Lviv : Svit, 520 (in Ukr.).
10. Klymenko, N. B. (2001). Nazvy odiahu v skhidnostepovykh hovirkakh Donechchyny [Names of clothes in the eastern steppe dialects of Donetsk region]. PhD dissertation (Ukrainian language). Donetsk, 400 (in Ukr.).
11. Lytvynenko, Ya. O. (2019). Ornitonomeny u skhidnopoliskomu dialekti: struktura i prostorove variuvannia [Ornithonomies in the East Polesian dialect: structure and spatial variation]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 23 (in Ukr.).
12. Mateiko, K. I. (1996). Ukrainskyi narodnyi odiah : Etnohrafichnyi slovnyk [Ukrainian folk clothing: Ethnographic dictionary]. Kyiv : Nauk. dumka, 195 (in Ukr.).
13. Pavel, V. K. (1982). Leksycheskaia nomynatsiia [Lexical nomination]. Kyshynev : Shtytsa, 231 (in Ukr.).
14. Pashkova, N. I. (2000). Nazvy odiahu v ukrainskykh hovorakh Karpat (strukturno-semantychna, henetychna ta arealna kharakterystyka) [Names of clothes in the Ukrainian dialects of the Carpathians (structural-semantic, genetic and areal characteristics)]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 19 (in Ukr.).
15. Poistohova, M. V. (2005). Nominatsiini protsesy u botanichnii leksytsi skhidnopoliskyykh hovirok. [Nomination processes in the botanical vocabulary of East Polish dialects]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 403 (in Ukr.).
16. Skorofatova, A. O. (2008). Onomasiolohiia ta linhvoheohrafiia fitonomeniv v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Onomasiology and linguogeography of phytonomes in Ukrainian East Slobozia dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Luhansk, 24 (in Ukr.).
17. Tkachuk, M. M. (2011). Botanichna leksyka hovirok Chornobylskoi zony [Botanical vocabulary of the dialects of the Chernobyl zone]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 20 (in Ukr.).
18. Shcherbyna, T. V. (2003). Serednonaddnipriansko-stepove dialektne porubizhzhia: u svitli izohlos. [Middle Dnieper-steppe dialect border: in the light isoglosse]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 534 (in Ukr.).

T. B. BOBER. PRINCIPLES OF NOMINATION OF MEN'S HEAD-DRESSES IN MID-UPPER-DNIEPER DIALECTS

Summary. Introduction. *This article on the material collected in modern Mid-Upper-Dnieper dialects, the principles of nomination of men's head-dresses are investigated. The motivational features that influenced the nomination are determined, basic motivational models are established and the word-forming means of the units of the named lexical-semantic group are analyzed.*

Purpose. *The representation of lexical unit repertoire of some household vocabulary gives an opportunity to investigate the principles of nomination of men's head-dresses in modern Mid-Upper Dnieper dialects.*

Methods. *To achieve the goal set, the following methods of scientific investigation are applied: expedition (to fix dialectal material), description (to register and systematize material), comparative analysis (to compare the names of men's head-dresses at different time slices), component analysis (to split the meaning of a word into its elementary meanings).*

Results. *Linguistic and ethnographic sources on the research topic are analyzed in the article. The repertoire of lexical units is partially kept in the speech of older dialect speakers. The complex of nomination of men's head-dresses is supplemented by new tokens. The nomination is represented by specific Slavic names and borrowings.*

Originality. *A new factual material showing principles of nomination of names of men's head-dresses from the Mid-Upper Dnieper dialects is recorded for the first time in the modern Mid-Upper Dnieper dialects by expeditions. The obtained data complete the information on the vocabulary of the Mid-Upper Dnieper dialects.*

Conclusion. *The principles of nomination are formed on the basis of generalization of motivational features, which are the basis of specific Slavic names and due to the peculiarities of the life of speakers,*

convey their practical experience. The more productive differential features that influenced the nomination include the «material», «cut», «color» of reality. Less productive differential features «method of manufacture», «residence time». The affix word formation is one of the most productive ways of nominating of men's head-dresses from the Mid-Upper Dnieper dialects. The task of future studies is to replenish the repertoire of names of men's head-dresses from the Mid-Upper Dnieper dialects, to deepen the analysis of the principles of nomination, to find out the main ways and means of naming.

Key words: *Mid-Upper-Dnieper dialects, thematic group of vocabulary, lexical-semantic group, differential sign, motivational sign, motivational model.*

Надійшла до редакції 16.03.20

Прийнято до друку 30.04.20

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА У СВІТЛІ ПРІЗВИЩЕВИХ НАЗВ РЕЄСТРУ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО 1756 р.

*І. Я. Дзира, кандидат філологічних наук, доктор історичних наук,
професор кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна)*

e-mail: dzyraivan@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6326-3594

У статті на матеріалі Реєстру Війська Запорозького Низового 1756 р. проаналізовано прізвищеві назви, в основах яких відображено поведінкові, психологічні, комунікативні особливості та інтелектуальний рівень особи. У межах цього семантичного поля виокремлено 27 базових і периферійних мотиваційних моделей.

Установлено, що в процесі творення особових назв запорозького козацтва відповідні апелятиви мали високий ступінь антропонімізації. З'ясовано, що найвищу частотність мають мотиваційні моделі, які позначали осіб зі звичками й дефектами мовлення (208 носіїв), забіяк, бешкетників (118 носіїв) і розумних, освічених людей (117 носіїв). Найпродуктивнішою за лексико-семантичною наповненістю (32 одиниці) є мотиваційна модель на позначення ледарів, нероб і гуляк.

Зроблена автором лінгвокультурологічна інтерпретація засвідчує, що морально-психологічному образу запорожців притаманні стихійність поведінки, підвищена рухова активність, демонструє значну поширеність грамотності на Запорозжжі, дає змогу реконструювати окремі елементи неписаного кодексу козацької честі.

Ключові слова: антропонім, мотиваційна модель, прізвищева назва, реєстр, семантичне поле.

Актуальність. У XVIII ст. прийнятий до січового товариства за давньою традицією повинен був обрати собі нове прізвисько, під яким його записували до реєстрів. «Эта перемена фамилии, – стверджує Д. Яворницький, – делалась в виду того, чтобы скрыть прошлое новопоступившего в Сичь...» [11, с. 148]. Причому від спадкових прізвищ змушені були відмовлятися навіть особи шляхетського стану. Отримані новоприбулими «прозванія» набували адміністративно-правової сили на теренах Вольностей Війська Запорозького Низового.

Хоч процес творення прізвищевих назв у середовищі запорозького козацтва мав стихійний характер і в кожному конкретному випадку міг залежати від різних обставин, справжні причини їх появи передусім варто шукати в тих чи в тих рисах характеру, поведінки, зовнішності людини або фактах її біографії. Як розповідав запорожець-довгожитель Микита Корж, «козаки... имели, по обычаю своему, великую склонность к шутке и насмешкам, так что с самого малейшего случая, или поступка... прикладывают прозвища один другому... случаю и поступкам соответствующие...» [7, с. 34]. Отже, в антропонімній системі запорозького козацтва помітне місце належить численній лексико-семантичній групі, сформованій із найменувань, в основах яких зафіксовано характерні ознаки поведінки та внутрішнього світу індивіда. Природно, що відповідні «прозванія» віддзеркалюють психологічний склад і морально-етичні уявлення запорозької спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, вітчизняні науковці поки що належним чином не дослідили цей антропонімний матеріал і не використали його для реконструкції системи цінностей та морально-етичних уявлень запорожців. Щоправда, етимологічний і семантичний аналіз найменувань Реєстру Війська Запорозького 1649 р., що характеризують особу за її внутрішніми властивостями, виконала О. Добровольська

[4]. Однак вищезазначена пам'ятка містить поіменні списки козаків армії Б. Хмельницького, а не Запорозької Січі.

Матеріали і методи дослідження. Мета цієї розвідки полягає в дослідженні прізвищевих назв, що відображають риси характеру й поведінку людини, та з'ясуванні можливості залучення їх історико-культурного потенціалу для відтворення морально-етичних уявлень військового колективу. Автор поставив завдання виконати етимологічний аналіз твірних основ, виокремити в складі семантичного поля (далі СП – *І. Д.*) системоутворювальні та периферійні мотиваційні моделі (далі ММ – *І. Д.*), реконструювати систему моральних цінностей січової спільноти.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовано корпусний метод моделювання антропооснов СП, метод лінгвокультурологічної інтерпретації, а також прийом статистичного аналізу. Об'єктом дослідження є запорозькі найменування за особливостями внутрішнього світу людини.

Джерельною базою став укладений 1756 р. Реєстр Війська Запорозького Низового й додані до нього відомості та списки козаків, які перебували на промислах і зимівниках на території паланок. Усього до 38-ми куренів реєстру записано 13085 запорожців, а разом із доданими відомостями та описами – приблизно 15000 осіб. За підрахунками упорядників видання, іменник прізвищевих назв пам'ятки налічує понад 5000 одиниць [1, с. 18].

Територіальні межі дослідження охоплюють кордони Вольностей Війська Запорозького Низового, населення яких становило унікальний конгломерат вихідців практично з усіх тогочасних українських етнічних земель, що сприяло вирівнюванню діалектного складу мовців. Вибір соціальної належності носіїв зумовлений, по-перше, потребою створення словників прізвищевих назв різних станів українського суспільства XIV–XVIII ст. По-друге, він ураховує унікальну соціальну природу січового товариства, що акумулювало найбільш сміливих, волелюбних і підприємливих представників селянства, міщанства, а також городского козацтва, духовенства та шляхти.

Результати дослідження та їх обговорення. На сторінках реєстру ми виявили 300 найменувань, які характеризують поведінкові, психологічні, комунікативні особливості та інтелектуальний рівень людини. Носіями їх є 1191 особа, що становить 7,94 % від загальної кількості зареєстрованих.

Досліджуване СП за мотиваційною ознакою основ прізвищевих назв складається з 27-ми ММ. Спостереження ономастів доводять, що серед відповідних найменувань «над позитивно чи нейтрально характеризуючими абсолютно переважають негативно характеризуючі» [10, с. 140]. Як бачимо, цей тематичний ряд містив переважно такі специфічні риси особи, які засуджували з погляду тогочасної народної моралі. Водночас можна припускати, що багатство сортименту тієї чи іншої ММ є прямо пропорційним значущості суспільної оцінки відповідних моральних норм і правил поведінки.

Розгляд СП почнемо з фрагменту, що охоплює ММ, пов'язані з психологічними й поведінковими рисами індивіда. Серед них найчисленнішою за кількістю носіїв (118 осіб) є ММ, використовувана для позначення людей, які не вміли мирно жити в колективі (15 од.): *Бойко*, пор. *бойко* «задирака» [5, I, с. 168] (ураховуючи поширеність цього «прозвання» в Новій Січі, а також особливості формування запорозьких найменувань, можливість його зв'язку з праслов'янськими іменами-композидами постає менш переконливою); *Бурда*, пор. *бурда* «сварка, звада, колотня, бешкет, бешкетник» [5, I, с. 299] (щоправда, це найменування належить до утворень потрійної словотвірної мотивації: пор. ще *бурда* «каламутний напій; погане пиво; несмачна рідка їжа» і «здирок; жировий шар на шкірі» [5, I, с. 299]); *Забияка*; *Зачєпа*, пор. *зачєпа* «задирищик» [3, с. 651]; *Паливода* та ін. Мотиви такої високої частотності цієї ММ, на нашу думку, могли лежати в реальних прикметах вдачі запорозької сіроми. Зокрема, схильність до стихійності поведінки, сваволі й бешкетів особливо яскраво виявлялася на січових радах, коли «поднимались ссоры, пререкания и раздоры, тем более, что многие в этот день, праздника

ради, иногда через край хватали... горилки» [11, с. 166–167]. Нерідко вибори старшини переростали в справжні сутички. «Тогда, – продовжує Д. Яворницький, – за спором следовала ссора, за ссорой драка, а во время драки происходили иногда и смертоубийства. Противники в своём ожесточении доходили до того, что даже бросались на курени, разоряли их, ломали всё на своём пути и наносили друг другу великие обиды...» [11, с. 167–168].

Найпродуктивнішою за лексико-семантичною наповненістю (32 од., 90 носіїв) є ММ на означення ледарів, нероб, волоцюг і гульвіс: *Бабакъ*, пор. у перен. знач. *бабак* «лентяй, лежебока» [3, с. 55]; *Баглай*, пор. *баглай* «лень» [3, с. 59]; *Байда*, пор. *байда* «гуляка, беспечный человек» [3, с. 62]; *Лаштабета*, пор. *лаштабей* «лентяй» [3, с. 884]; *Лета*, пор. *лета* «лежебок» [3, с. 887] та ін. Суттєва номінативна цільність цієї ММ опосередковано підтверджує традиційно приписувану запорозьким козакам схильність до безтурботності та лінощів, докази чого знаходимо також у творах фольклору й красного письменства:

*Се козак-запорожець, ні об чім не туже:
Як люлька є й тютюнець, то йому й байдуже,
Він тільки те й знає –
Коли не п'є, так воші б'є, а все ж не гуляє!* [11, с. 238]

Важливість рухового апарату для характеристики поведінкових і психологічних рис об'єкта найменування засвідчує існування ще двох ММ. В одній із них, що перебуває в безпосередньому зв'язку з попередньою, знайшов відображення тип незграбних, повільних людей та роззяв (19 од., 42 носії): *Завала*, пор. *завала* «незграбный, неповороткий» [5, II, с. 325]; *Мацанура*, пор. *мацанура* «неуклюжий человек» [3, с. 948]; *Мачула*, пор. *мачула* «перен. Про вайлувату, безхарактерну людину» [9, IV, с. 656]; *Розвора*, пор. *розвора* «разиня, ротозейка, зевака» [3, с. 1651] (антропонім також може бути мотивований назвою жердини для подовження воза – *І. Д.*); *Хамула*, пор. *хамула* «неуклюжий, неповоротливый» [3, с. 2000] та ін. Відносну продуктивність цієї ММ, а також яскраве емоційне забарвлення її складників можна пояснити загальним суспільним ставленням до реальних фізичних характеристик, використаних у процесі номінації. Січове товариство не схвалювало незграбність і повільність, оскільки ці риси стояли на заваді високій боєготовності й військовій майстерності. По-друге, вони не сприяли успішній праці запорожців у різноманітних господарських сферах та були пов'язані з лінощами.

У відношеннях антонімії до вищезазначеної ММ перебуває ММ «Швидка, спритна, моторна, метушлива людина» (15 од., 88 носіїв): *Емець*, пор. *емець* «хват, ловкач» [5, II, с. 296]; *Моторній*; *Побѣгаило*; *Прудкій*; *Швидкій* та ін. Висока частотність уживання антропонімів ММ засвідчує значущість в уявленнях воїнів активності, рухливості, швидкості як ознак, необхідних для успішного несення військової служби.

Поряд із психологічними й поведінковими рисами під час творення запорозьких прізвищевих назв нерідко використовували комунікативно-мовленнєві характеристики особи. Висока семантична диференціація цієї підгрупи засвідчує, що особливості мовлення, вербального спілкування індивіда були надзвичайно доступними для спостереження й мимоволі привертати увагу оточення. Колоритний дотеп, добродушний гумор, їдка насмішка чи різкий осуд, утілені у відповідних «прозваннях», доводять наявність у них прихованих вимог, призначених регулювати людиною добір і використання засобів комунікації.

Зокрема, у ММ «Говірка, багатослівна людина, базіка» (15 од., 19 носіїв) ідеться про співвідношення між кількісною та якісною сторонами мовленнєвого акту: *Басука*; *Болботенко* від *болбот* – «болтун» [3, с. 125]; *Патяка*; *Сверъгунъ* від *сверготити* – «чирикать» [3, с. 1720]; *Ценька* від *цень* – «меж., выражающее звон, пустую болтовню» [3, с. 2042] та ін. Багатослів'я та беззмистовність мовлення не сприймалися колективом через прагматичну необхідність економії часу, свідченням чого є, зокрема, їхня негативна

оцінка в народній творчості: «Багато каза(т) да нѣчого слуха(т); «Мелѣть як пусты(и) млынъ»; «Помовчи язычку кашки да(м); «Бжѣ много да мало говоры» тощо [6, с. 216, 237, 240, 257].

У ММ «Криклива, сварлива людина, лихослов» (13 од., 29 носіїв) знайшли втілення норми мовленнєвого етикету: *Верещака; Крикливий; Рєпєтѣй; Суперєка; Торохтѣй*, пор. *торохтій* «крикун, пустозвон» [3, с. 1891] та ін.

У прізвищевих назвах, що давали людям зі звичками й дефектами мовлення (28 од., 208 носіїв), відображене розуміння неможливості якісного спілкування без дотримання вимовних норм. Через властиву тогочасній перцептивній суспільній концепції асоціації з неповноцінністю чи недорозвиненістю переважна частина найменувань цієї ММ має негативно-зневажливе або іронічно-зневажливе забарвлення: *Блєкотѣй*, пор. *блєкотати* «белькотати» [3, с. 114]; *Гаркуша; Канарха*, пор. *канархати* «говорить невнятно, в нос» [3, с. 750]; *Момотєнко* від *момот* – «заика, бормотун» [3, с. 979]; *Шєкєря*, пор. *шекєрявити* «діал. шепелявити» [9, XI, с. 436].

ММ «Брехун, хвалько, пліткар, наклепник» (9 од., 17 носіїв) фіксує відхилення від морально-етичних норм комунікативного процесу та дає характеристику морального обличчя мовця: *Брєхачка* (пор. одне зі знач. сл. *брєхачка* «лгун, лгунишка, лгунья» [3, с. 139]); *Брєхливий; Самохваль; Скоробрєха; Шєптуха* (пор. одне зі знач. сл. *шєптуха* «Той, хто поширює чутки, поговори, потайні розмови» [9, XI, с. 442]) тощо. Такий небагатий репертуар і незначна кількість іменованих певною мірою спростовують оперті на іноземну мемуаристику твердження Д. Яворницького, ніби чимало запорожців «любили прихвастнуть своїми военними подвигами, любили пустить пыль в глаза перед чужими, щегольнуть своим убранством и оружием» [11, с. 238].

Вищезазначений ММ протиставлене одиничне «прозваніє», носієм якого є записаний до Тимошівського куреня Тиміш *Правдивець*.

Для решти ММ цієї підгрупи характерний мінімальний сортимент:

– ММ «Зарозуміла, пихата людина» (5 од., 17 носіїв): *Кокошко* від – *кокошитися* «триматися зарозуміло, гордовито, бундючитися, чванитися, хизуватися» [9, IV, с. 215]; *Кокуша; Пишиний* (пор. одне зі знач. сл. *пишиний* «пихатий, бундючний» [9, VI, с. 374]); *Пьинєнко; Пышиного братѣ*;

– ММ «Хитрун, шахрай» (7 од., 7 носіїв): *Лагута* (пор. *лагута* «людина, що видає себе за дурника, простачка», «нещира людина» [8, с. 548]); *Лукавий; Мошєнникѣ; Плутѣ; Хитѣрий* та ін.;

– ММ «Щира, проста людина» (2 од., 3 носії): *Простій; Сєрдєчний*;

– ММ «Людина веселої вдачі» (2 од., 5 носіїв): *Скалєзуб; Смѣшко*;

– ММ «Буркотун» (3 од., 5 носіїв): *Воропай* (пор. *воропай* «буркотун» [8, с. 534]); *Воропєнко; Туркотѣй* (пор. *туркотати* «ворчать» [3, с. 1911]).

У «прозванії» козака Рогівського куреня Корнія Канюки відображені такі негативні моральні риси, як набридливість і канючення, пор. *канюка* «набридливий прохач; жебрак» [9, IV, с. 91].

Окрім розглянутих прізвищевих назв, в основах яких поширені екстравертні комунікативні ознаки, інтровертна мовленнєва діяльність представлена ММ «Мовчазна людина» (5 од., 6 носіїв): *Бєязыкій; Мовчанѣ; Мовчановѣ; Нѣмый; Тума*, пор. *тума* «перен. Про похмуру, мовчазну людину» [9, X, с. 316].

У досліджуваному СП також відображена морально-вольова сфера особистості. Окреслена лексико-семантична підгрупа має вигляд парадигми послідовного ряду опозиційних ММ:

– ММ «Сувор, уперт, відлюдкувата людина» (13 од., 41 носій): *Бєздушиній; Дикий; Крутій* (пор. *крутий* «суворий, твердий, непіддатливий (про характер, вдачу людини й про людину з таким характером)» [9, IV, с. 374]); *Строгий; Твердый* та ін.;

– ММ «Слухняна, лагідна людина» (11 од., 34 носії): *Благій* (пор. *благий* «добрий, добросердий, лагідний» [9, I, с. 191]); *Блажко*; *Лагода*; *Мякій* (пор. *м'який* «мягкий, несуровый, уступчивый» [3, с. 994]); *Покърній* та ін.;

– ММ «Гнівлива, запальна людина» (5 од., 12 носіїв): *Бухтгій* (пор. *бухтіти* «пылать, вспыхивать» [3, с. 160]); *Гарячий*; *Сердитий*; *Шалений*; *Шеремет* (пор. одне зі знач. сл. *шеремет* «людина запального характеру; нестримна людина» [8, с. 565]);

– ММ «Спокійна, безпристрасна, сумирна людина» (11 од., 54 носії): *Кроткій*; *Плохий* (пор. *плохий* «смирный, тихий, кроткий» [3, с. 1304]); *Рохманка* від *рохманний* (пор. одне зі знач. сл. *рохманний* «смирный, кроткий» [2, с. 317]); *Смирний*; *Тихий* тощо;

– ММ «Запекла, смілива людина» (3 од., 3 носії): *Запеклий*; *Небоязливий*; *Храбриш*;

– ММ «Боягузлива, полохлива людина», що вказує на відсутність сили, необхідної для подолання страху (2 од., 4 носії): *Страшко*, *Трусь*;

– ММ «Вередлива, нудна, невесела, плаксива людина» (21 од., 76 носіїв): *Варивода* (пор. *варивода* «капризный человек» [3, с. 168]); *Журба*; *Зануда*; *Плазівий*; *Рєва* (оскільки 13 запорожців імовірноше отримали «прозваніє» *Рєва* вже в зрілому віці після прибуття на Січ, то його зв'язок зі слов'янським автохтонним іменем менш імовірний. Це ж саме стосується й версії про походження від народної форми церковно-календарного імені *Ревокат*);

– ММ «Весела, безжурна людина» (3 од., 3 носії): *Безпечалний*; *Рєготун*; *Смгьянь*.

Небагатий сортимент і тип відношень між ММ можуть засвідчувати суб'єктивність покладених у їх основу ознак, соціальна оцінка яких у тогочасній культурній традиції була відносною, її визначали ситуативно.

Окрему підгрупу з двох опозиційних ММ становлять найменування, підставою для появи яких слугувала суспільна оцінка інтелектуальних здібностей індивіда:

– ММ «Нерозумна, неосвічена, недоумкувата людина» (31 од., 102 носії): *Дурний*; *Лагута* (пор. *лагута* «дурник» [8, с. 548]); *Лобурь*; *Масєна* (пор. одне зі знач. сл. *мазєна* «простак, простофиля, глупець» [3, с. 932]); *Струць* (пор. *струць* «дурак» [3, с. 1085]) та ін.;

– ММ «Розумна, освічена, вміла людина» (6 од., 117 носіїв): *Грамотный*; *Кєба* (пор. *кеба* «дарование, умение, способность» [3, с. 770]); *Мундрахвгій* (імовірноше слугувало для вираження іронії – *І. Д.*); *Писменний*; *Умній* тощо. Належність «прозванія» *Писменний* (111 прикладів) до найпоширеніших запорозьких іменувань є одним із показників високого рівня освіченості запорозького козацтва в середині XVIII ст. З іншого боку, антрополоксема *Неграмотный* трапляється в реєстрі лише один раз.

У ММ «Здирник, скнара» (5 од., 15 носіїв) відображено ставлення особи до матеріальних благ: *Загреба*; *Скнара*; *Скупши*; *Жила*, пор. *жила* «скупа, жадібна до грошей людина» [9, II, с. 529] (через омонімію твірної основи ця антрополоксема належить до найменувань із ситуативною мотивацією – *І. Д.*); *Жилєнко*. Морально-етичні уявлення запорожців про їхню належність до лицарського стану передбачали зневагу до багатства, накопичення майна. Кожен козак мав бути щедрим і гостинним, натомість скупість гостро засуджували (дума «Козак Хвесько Ганджа Андибер»). Про надзвичайну щедрість козаків, нехтування ними особистим добробутом повідомляють також іноземні мемуаристи, зокрема Г. де Боплан і П. Шевальє. Підтвердженням цього слугує, на нашу думку, і непродуктивність цієї ММ та мінімальна кількість іменованих.

Протилежна скнарості інша негативна моральна риса представлена в «прозванні» козака Вищестеблівського куреня Федора *Неощадного*.

В окремій ММ знайшла своє втілення загальна негативна характеристика внутрішнього образу індивіда (13 од., 34 носії): *Злій*; *Лихий*; *Лютый*; *Поганій*; *Хирній* (пор. *хирний* «ничтожный, плохой, скверный» [3, с. 2012]) та ін. За семантичною ознакою добрий / злий їй протистойть периферійна ММ «Добра людина (загальна оцінка)» (3 од., 3 носії): *Добрий*, *Святий* (імовірноше виникло як іронічне прізвисько – *І. Д.*), *Статєшиний*. Проміжне місце

між ними посідає двочленне емоційно-оцінювальне прізвисько-фразеологізм *Так Собь* (2 носії).

Висновки і перспективи. Усвідомлюючи приблизний характер одержаних результатів, спричинений ситуативною мотивацією окремих одиниць, а саме полісемією або омонімією твірних основ, а також можливістю вираження ознак, протилежних названим, все ж таки дозволимо собі зробити деякі висновки. Як бачимо, змодельоване на матеріалі корпусу запорозьких прізвищевих назв середини XVIII ст. СП дає змогу відтворити в загальних рисах систему моральних цінностей, що побутували в тогочасному українському суспільстві в цілому й у середовищі запорозького козацтва зокрема. Аналіз високопродуктивних ММ дає підстави стверджувати про притаманність морально-психологічному образу запорожців таких екстравертних рис, як стихійність поведінки, гультяйство, а також підвищена рухова активність. З іншого боку, чималий відсоток січовиків становили схильні до лінощів інтроверти. Зроблена лінгвокультурологічна інтерпретація засвідчує значну поширеність грамотності на Запоріжжі, а також уможливорює реконструювати окремі елементи неписаного кодексу козацької честі. Перспективу подальших досліджень убачаємо в залученні антропонімного матеріалу для реконструкції моральних цінностей городового козацтва.

Список використаної літератури

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775. Т. 5. Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року. Київ: [б. в.], 2008. 528 с.
2. Білецький-Носенко П. П. Словник української мови. Київ: Наук. думка, 1966. 423 с.
3. Гринченко Б. Д. Словарь украинского языка. Берлін: ДВУ, 1925. 16. 2178 с.
4. Добровольська О. Я. Про що розповідають нам козацькі «Реєстри» 1649 р.? *Культура слова*. Київ, 2001. Вип. 57–58. С. 81–89.
5. Етимологічний словник української мови. В 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. 1. 1982. 632 с.; Т. 2. 1985. 572 с.
6. Зіновій К. Вірші. Приповіді посполиті. Київ: Наук. думка, 1971. 392 с.
7. Корж Н. Л. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса [б. и.], 1842. 6. 96 с.
8. Осташ Р. І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника). *Реєстр Війська Запорозького 1649 року* / відп. ред. Ф. П. Шевченко. Київ: Наук. думка, 1995. С. 517–567.
9. Словник української мови. В 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1. 1970. 780 с.; Т. 2. 1971. 550 с.; Т. 4. 1973. 840 с.; Т. 6. 1975. 832 с.; Т. 10. 1979. 658 с.; Т. 11. 1980. 700 с.
10. Худаш М. Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVII ст. *З історії української лексикології*. Київ: Наук. думка, 1980. С. 96–160.
11. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3 т. Т. 1. Київ: Наук. думка, 1990. 592 с.

References

1. Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sich: Korpus dokumentiv. 1734–1775 [The archive of Kish New Zaporozhian Sich: The corps of documents. 1734–1775]. (2008). T. 5. Reiestr Viiska Zaporozkoho Nyzovoho 1756 roku [Register of the Zaporozhian Host Lower 1756]. Kyiv, 528 (in Ukr.).
2. Biletsky-Nosenko, P. P. (1966). Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 423 (in Ukr.).
3. Grinchenko, B. D. (1925). Slovar' ukrainskogo jazyka [Dictionary of the Ukrainian language]. Berlin: DVU, 16, 2178 (in Ukr.).
4. Dobrovol'ska, O. Ya. (2001). Pro shcho rozpovidaiut nam kozatski «Reiestry» 1649 r.? [What do the Cossack «Registers» of 1649 tell us?]. In: Kultura slova [The word culture]. (57–58), 81–89 (in Ukr.).
5. Melnychuk, O. S. (Ed.) ta in. (1982–2012). Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. V 7 t. T. 1, 2. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
6. Zinoviiv, K. (1971). Virshi. Prypovisti pospolyti [Poetry. Proverbs and sayings folk]. Kyiv: Naukova dumka, 392 (in Ukr.).
7. Korzh, N. L. (1842). Ustnoe povestvovanie byvshego zaporozhca, zhitelja Ekaterinoslavskoj gubernii i uезда, selenija Mihajlovki, Nikity Leont'evicha Korzha [Oral narration of the former Cossack, a resident of the Yekaterinoslav province and county, the village of Mikhailovka, Nikita Leontyevich Korzh]. Odessa, 6, 96 (in Russ.).

8. Ostash, R. I. (1995). Do pokhodzhennia pryzvyshchevykh nazv Reiestru (sproba etymolohichnoho slovnyka) [To the origin of the family names of the Register (attempt to etymological dictionary)]. In : Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku [1649 Register of the Zaporozhian Host]. Kyiv : Naukova dumka, 517–567 (in Ukr.).
9. Bilodid, I. K. (Ed.) ta in. (1970–1980). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. V 11 t. T. 1, 2, 4, 6, 10, 11. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
10. Khudash, M. L. (1980). Do pytannia klasyfikatsii ukrainskykh pryzvyshchevykh nazv XIV–XVII st. [To the question of the classification of Ukrainian family names of the XIV–XVIII centuries]. In : Z istorii ukrainskoi leksykolohii [From the History of Ukrainian Lexicology]. Kyiv : Naukova dumka, 96–160 (in Ukr.).
11. Yavornytskyi, D. I. (1990). Istoriia zaporozkykh kozakiv [History of Zaporozhian Cossacks]. V 3 t. T. 1. Kyiv : Naukova dumka, 592 (in Russ.).

I. Ya. DZYRA. THE MORAL AND ETHICAL PERCEPTIONS OF ZAPOROZHIAN COSSACKS IN THE LIGHT OF THE FAMILY NAMES IN THE 1756 REGISTER OF THE ZAPOROZHIAN HOST

Summary. Introduction. Significant place in the anthroponymic heritage of Zaporozhian Cossacks in the middle of the XVIII century occupy family names that characterize the peculiarity of behavior, psychology, communication and intellectual level of the person. They provide interesting material not only for the study of the history of the Ukrainian language, but also for the reproduction of moral and ethical notions of the Zaporozhian Cossacks in particular, and of society at that time as a whole.

The purpose of the article is to investigate family names that reflect traits of human character and behavior, and to explore the possibility of attracting their potential to reconstruct the moral and ethical notions of the military collective. The author has set the task to perform etymological analysis of the generative stems of names, to distinguish in the composition of the semantic field basic and peripheral motivational models, to reproduce the system of moral values of the Cossacks.

Results. On the pages of the register 300 names were found, in the stems of which the characteristic signs of the behaviour and individual's inner world were recorded. Their bearers are 1191 persons, which is 7,9 % of the total number of registered. The semantic field under study consists of 27 motivational models. The largest number of bearers include motivational models used to designate individuals with speech habits and defects (208 persons); bullies, brawlers (118 persons) and intelligent, educated, skilled people (117 persons). The most productive in terms of lexical-semantic content (32 individuals) is a motivational model for the designation of idlers, tramps and revellers.

Originality. For the first time, with the help of the semantic field modeled on anthroponymic material, the system of moral values of the Zaporozhian Cossacks was reproduced in general terms.

Conclusions. The analysis of highly productive motivational models allows us to confirm the inherent moral and psychological image of the Cossacks of such extraverted traits as spontaneity of behavior, idleness, as well as increased motor activity. Performed linguocultural interpretation shows the widespread literacy in Zaporizhzhia, and also allows to reconstruct some elements of the unwritten code of Cossack honor, including neglect of material goods. We see the prospect of further research in attracting anthroponymic material for the reconstruction of the moral values of the Cossacks of the Hetman state.

Key words: anthroponym, family name, motivational model, semantic field, register.

Надійшла до редакції 09.01.20

Прийнято до друку 10.02.20

ДО ПИТАННЯ ПРО МОВУ МЕТРИК У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ЗА ЧАСІВ АВСТРО-УГОРЩИНИ

**Б. М. Сокіл, кандидат філологічних наук, доцент кафедри
українського прикладного мовознавства Львівського національного
університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)**

e-mail: sokil.bogdan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2839-5273

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених проблемам функціонування української мови в різних сферах життя. Схарактеризовано спроби українських парафіяльних урядів відстояти права української мови в діловому листуванні з державними урядовими установами та судами. Незважаючи на те, що Східна Галичина увійшла до складу Австро-Угорщини як окрема адміністративно-територіальна одиниця, галицькі українці не могли вільно розвивати свою народність і плекати рідну мову. Перешкодою галичанам були місцеві польські урядники, які не полишали надію відродити Польщу від моря до моря. Вони добре розуміли: щоб здійснити свою мрію, треба змусити українців розмовляти польською мовою, а тому намагалися усунути українську мову з публічного життя місцевого населення. Відповідно до різних розпоряджень, уживання української мови було обмежене у владі, судах, шкільництві тощо. Єдиним поприщем, де використовували українську мову, було село та церква. Українські греко-католицькі священники, окрім церковних відправ, вели метрики. Саме такою їхньою діяльністю й користалася держава, вимагаючи від священників видавати витяги з метрик, свідоцтв про народження тощо. Українські священники видавали такі документи українською мовою. Однак це не сподобалося полякам, і вони почали вимагати від парафіяльних урядів спілкуватися з державними урядами польською мовою. Як підставу для комунікації по-польськи місцеві урядники придумали розділити функції священників на парафіяльний уряд, який займався суто церковними справами, і парафіяльний уряд, який вів метрики. Саме він повинен спілкуватися з державними установами польською мовою. Українські священники не дослухалися до тих вимог урядників і вимагали від них спілкування українською мовою.

Ключові слова: українська мова, польська мова, парафіяльний уряд, метрики, виписки з метрик.

Актуальність. Вичерпно дослідити й описати будь-яке явище з історичного погляду практично неможливо. Завжди нові покоління вчених знайдуть невідомі факти, обґрунтують власний погляд на ту чи на ту подію. Тим паче неможливо вичерпно проаналізувати мову як найцінніше надбання нації. Однак варто спробувати віднайти в цій царині нові явища, які засвідчать тяглість її розвитку. Особливо важливі такі розвідки для історії української мови, яка зазнала стількох заборон та обмежень, скількох, мабуть, інші мови у світі не зазнавали. Потрібно з'ясувати питання її статусу впродовж усього періоду існування українського народу як окремої нації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Офіційно-діловий стиль української мови не був предметом наукових зацікавлень істориків мови. Окремі проблеми її функціонування розглянув автор цієї публікації в таких статтях: «Мовний закон для народних та середніх шкіл у Галичині 1867 року та дискусії навколо нього» (2016); «Руська (українська) мова в цісарсько-королівських місцевих урядах Східної Галичини» (2016); «Українська мова в галицьких народних школах за часів Австро-Угорської монархії» (2016); «Вживання руської (української) мови на цісарсько-королівській державній залізниці Східної Галичини» (2016); «Посол Вахнянин і питання врегулювання мовних відносин у Східній Галичині» (2016) тощо.

Проблему, задекларовану в цій розвідці, розглядаємо вперше. Обсяг статті не дає змоги ґрунтовно розкрити окреслене питання й потребує подальших наукових студій.

Мета дослідження – описати намагання українських парафіяльних урядів відстояти права української мови в кореспонденціях із державними урядами та судами.

Матеріали та методи дослідження: історичний, описовий.

Результати дослідження та їх обговорення. Незважаючи на спротив як місцевих державних урядників, так і служителів латинського обряду, українські священники робили все можливе, аби зберегти права української мови, і намагалися спілкуватися з керівними органами винятково українською мовою.

Уже від 1848 року українські священники, які вели метрики, почали видавати свідоцтва українською мовою. Першими спротивилися цьому латинські сполонізовані церковнослужителі, які через свої Консисторії вимагали від цісарсько-королівського Львівського Намісництва рішення, яке забороняло видачу свідоцтв українською мовою.

Однак за часи Шмерлінга Галичина стала все більше домагатися своїх народних прав, і священники, які закінчили студії пізніше й не знали (або не хотіли визнавати – Б. С.) про це рішення, і далі видавали свідоцтва українською мовою. Проти цього знову повстали польські ксьондзи та польські урядники. Вони звернулися до Львівського Намісництва, яке 12 липня 1867 року ч. 41053 обновило своє попереднє рішення про мову метрик: Зокрема, у тому рішенні було записано: *dass Auszüge aus den Metriken nach den vorgeschriebenen Rubriken, somit auch in der für die Führung dieser öffentlichen Bücher vorgeschriebenen ilateinischen Sprache, nicht fber in der Volkssprache auszufertigen sind* (...що витяги з метрик повинні виконуватися згідно з передбаченими рубриками також призначеною для ведення цих публічних книг латинською мовою, але не народною мовою) (1, с. 1).

Усупереч тим заборонам ц. к. Львівського намісництва Міністерство внутрішніх справ вирішило, «что интересованнымъ сторонамъ свободна желати выстеленіе вытяги метриуального или метрики на иномъ языкѣ, и что уряды парохіальныи свидѣтельства томъ языкѣ, въ якомъ желаетъ сторона интересованная». З огляду на це, метрикальні книги можна було видавати не тільки латинською мовою, але також іншою мовою, тобто й українською (2, с. 1).

Окрім того, у § 6 інструкції, доданої до розпорядження Міністерства внутрішніх справ та освіти від 13 вересня 1875 року ч. 12.944 про ведення єврейських метрикальних книг у Галичині, сказано: *Jede Matrik hat eine Anzahl von Rubriken, deren Bestimmung aus den in der polnischen oder ruthenischen und jedenfalls auch in der deutschen Sprache abgefassten Uiberschriften ersichtlich ist. – Die Matriken sind in einer dieser 3 Sprachen zu führen.* (Кожна метрика має певну кількість рубрик, призначення яких впливає із заголовків, виконаних польською чи русинською, а також німецькою мовою. Метрики потрібно вести однією з цих мов.)

Як бачимо, євреям дозволено вести метрики українською мовою, а українським священникам наказано провадити метрики латинською мовою.

Зрештою, Міністерство внутрішніх справ видало рескрипт, який стосувався ведення свідоцтв та метрик: «Рескриптъ ц. к. Міністерства справъ внутрѣшнихъ зъ 16 вересня 1875 Ч. 1767 в справі видання витягів і свідоцтв з метрик парафіяльних, постановляє між іншим, що слідує: Сторонамъ, котри до метрикъ уродинъ и слюбовъ мають вписати свои имена власноручно, лишає ся волю вживати мовы польскои, руськои або нѣмецкои. Позаякъ посвѣдченя зъ метрикъ суть вытяги зъ книжокъ публичныхъ, мусять дослѣвно годитись зъ метриками. Если не ходить о властивѣ вытяги, але о посвѣдченя якогось факту, записаного въ реестрахъ, лишає ся властямъ, а взгядно стронамъ волю жадати выставленя такихъ свѣдоцтвъ въ однѣй изъ згаданныхъ выше мовъ (одже и въ руськоѣ) (3, с. XIV.)

Із цього міністерського рескрипту дізнаємося, що:

а) виписи (витяги) мусять бути узгоджені за формою з правописом (оригіналом), тобто писані так, як самі метрики (латинською мовою), наприклад свідоцтво народження або смерті, як дослівні виписи з парафіяльних книг;

б) посвідчення же фактів, записаних у метриках (а не цілого акту дослівно, як, наприклад, посвідчення до військових рекламаций, у які вписують лише деякі факти з метрик, як ось це: *Отець Н. помер року...., мати Н. Н. роджена року... тощо*), можуть бути писані польською, руською або німецькою мовами. Вибір мови залежить від сторони, яка вимагає грамоти (4, с. 1–2).

Тому якщо прихожанин вимагав видати випис українською мовою, то повинен був отримати його українською мовою.

Коли галицьке духовництво солідарно постановило стати на охорону гарантованих Конституцією прав української мови, галицькі верховні власті мовчали, оскільки розуміли, що закон на боці духовництва. Вони зайняли вичікувальну позицію, немов вивчаючи, як довго священники будуть дотримуватися свого рішення. Виявилося, що майже всі духовники не лише звертаються до всіх урядів, судів українською мовою, але й вимагають від них, відповідно до чинних законів та розпоряджень, відповідей по-українськи. Однак це не сподобалося (а можливо, набридло) ані урядовцям, ані священникам, серед них знайшлися інтерпретатори закону. Жовківський староста винайшов термін «уряди метрикальні». Майже одночасно (у 1899 році) Президія Львівського краєвого суду та Президія Намісництва вирішили, що українські парафіяльні уряди не мають права вимагати від властей, урядів та судів вести листування українською мовою, якщо йдеться про метрикальні справи. У цьому разі парафіяльний уряд є таким, що веде метрики, а до нього влада, суди відповідно до приписів §§ 1 і 5 міністерського розпорядження від 5 червня 1869 р. ч. 2354 і міністерства судівництва від 9 липня 1860 р. ч. 10340 не зобов'язані вживати української мови в справах метрикальних, а уряди парафіяльні, як «уряди метрикальні», мають приймати урядові листи, написані мовою урядовою, тобто польською.

І Президент вищого суду, і Намісник сказали майже тими самими словами: священник зобов'язаний приймати польське письмо, коли в ньому вимагають метрики, бо він на цей момент є урядником, а внутрішня мова урядів – польська.

Українське духовництво розділилося на два табори: до першого належали ті, які повірили, що вони є «урядами метрикальними» і, пишучи всюди по-українськи, одночасно приймали від урядів польські листи. До другого табору належала найчесніша частина українського духовництва, яка не розумілася на політиці, а, не знаходячи для себе жодної честі в розширенні титулу «уряд парафіяльний, яко ведучий метрики», вимагала від урядників листів лише українською мовою.

Отож справа ведення листування відтепер стала не лише справою народу, але й справою католицької церкви. На щастя, католики мали канонічне право, яке визначало долю церкви в Галичині й не залишало жодних сумнівів щодо справи ведення метрик. Зокрема, у ньому записано: «Книги метрикальні були первісно лише церковні, іменем церкви писані і переховувані. Але з часом почала також власть світська уважати їх (метрики уроджених, вінчаних і умерших) за публічні грамоти, і так прийшло до сего, що парох писали ті книги також в імені власті світської».

Сказане засвідчує, що метрики – це церковна власність, якою користується й держава. Зведення священника до світського урядника для ведення метрик було б тяжким ударом для незалежності церкви. Парох веде метрики передусім для церкви, але ділиться ними й зі світськими властями, оминаючи законні постанови, знає добре, що він один спроможний прислужитися державі найправильнішими датами, причому не обтяжуючи державного бюджету (5, с. 1–2).

Така інтерпретація міністерських розпоряджень не мала жодних підстав. Від 1869 до 1899 року, тобто тридцять років, українські парафіяльні уряди були трактовані як уряди

«недержавні», про що йдеться в § 5 розпорядження від 5 червня 1869 р. ч. 354, а уряди «недержавні» після згаданого § 5 потрактовані як сторони. Відповідно державна влада, уряди та суди повинні писати до них мовою, якою вимагає той уряд.

Інтерпретація галицької влади, яка ділить український парафіяльний уряд на дві частини: «уряд парафіяльний» та «уряд ведучий метрики», полягає, очевидно, в інтересі польської мови в Галичині. Майже все листування державних урядів та судів із парафіяльними урядами стосується саме метрикальних справ.

Українські священники, так і не зрозумівши, як вони стали напівдержавним урядом, що зобов'язував їх приймати від державних урядів та судів у справах метрикальних польські листи, відсилали їх і домагалися листів українською мовою. Парафіяльні уряди зверталися до державних установ із проханням звертатися до них українською мовою, напр.:

Ч. 219. До Достохвального ц. к. Староства в Тернополі.

Відсилаємо лист урядовий ч. 8681 назад і дуже просимо не змушувати Уряд парафіяльний повертати листи. Лише в правній формі, тобто руською мовою і руським письмом писані й адресовані листи ц. к. Староства в Уряді парафіяльній руським зразу ж полагоджені будуть.

Від Уряду парохіяльного руско-кат. Воробіївка дня 17 цвітня 1899.

Йосиф Терешкевич парох (6, с. 1).

24 липня 1899 р. Ординаріат Перемиської Єпархії видав розпорядження, у якому було доручено всім парафіяльним урядам як метрикальним відповідати на листи, написані польською мовою. Підставою для такого розпорядження слугувала відповідь урядового комісара (поляка за національністю) послові Т. Окуневському на його інтерпеляцію до Міністерства внутрішніх справ.

Зокрема, урядовий комісар Лось, відповідаючи на інтерпеляцію Т. Окуневського, наголосив, що на основі закону від 1869 р. органи державної влади в листуванні з іншими владними структурами зобов'язані вживати польську мову і на тій підставі парафіяльні уряди повинні в метрикальних справах приймати листи польською мовою, а в інших урядових справах на підставі законів від 1855, 1860 і 1861 років адміністративні установи в кореспонденціях із парафіяльними урядами повинні вживати українську мову (7, с. 3). Саме цим міністерським розпорядженням 1869 р. врегульовані мовні стосунки державних органів влади в Галичині.

Звіт Сеймової комісії, який був узятий за підставу Сеймом для ухвалення резолюції 20 лютого 1898 р., наголошує, що чинні приписи повністю задовольняють потреби населення й не порушують його конституційних прав. Урядовий комісар наголосив, що уряд повинен точно дотримуватися цих приписів і виконувати їх. Відповідно до того, усі підлеглі органи отримали належні доручення. Скарг, що тих приписів не дотримувалися до другої половини 1897 р., надходило мало. Натомість від другої половини 1897 р. все частіше траплялося, що греко-католицькі парафіяльні уряди повертали листи, написані польською мовою або написані українською мовою, але заадресовані по-польськи. Ті листи повертали нерозкритими, а подекуди ще й з різними дописками до властей. Такі дії завдавали шкоди урядам і сторонам.

Із цієї причини урядовий комісар окреслює становище уряду щодо практичного застосування наведених вище приписів у кореспонденції державних властей із греко-католицькими парафіяльними урядами.

Як зазначав урядовий комісар, уряд переконаний, що з огляду на адресовані парафіяльним урядам обов'язки, треба розрізняти: а) справи, у яких парафіяльні уряди є сторонами, у чій компетентності перебувають справи, що стосуються духовництва, керівництва церковним та парафіяльним майном тощо і б) справи щодо дорученого парафіяльним урядам ведення метрик.

У справах першої категорії державні уряди в Галичині були зобов'язані після чинних приписів, а саме відповідно до постанов міністерського рескрипту від 4 липня 1860 р. ч. 2166 з греко-католицькими урядами в східній частині краю листуватися українською мовою. Натомість у справах ведення метрик державні органи влади не зобов'язані листуватися з греко-католицькими парафіяльними урядами українською мовою.

Оскільки греко-католицькі парафіяльні уряди в ролі урядів метрикальних мали, попри церковні функції, доручений державою обсяг робіт, то вони зобов'язані державним структурам і приватним сторонам відповідати на польські листи, залагоджувати питання й запити (візвання) властей, подані польською мовою як урядовою мовою державних органів влади.

Як резюмував урядовий комісар, із того слідує, що оскільки останнім часом греко-католицькі парафіяльні органи відсилають назад урядові листи, написані польською мовою й не вирішують справ, то ці поступки треба визнати такими, що суперечать чинним приписам (8, с. 2).

Цілком зрозумілою є позиція поляка як урядового комісара, однак дивною постає позиція Перемиського Ординаріату: замість того щоб висловити протест проти такої інтерпеляції та підтримати українське духовництво в його намаганні відстояти права української мови, Єпископство, навпаки, підпорядковується тим розпорядженням і видає власне доручення.

Краєві урядові органи визнавали, що хоч парафіяльні уряди не є державними, але хотілося б бачити в особі священника дві іпостасі: священника та державного урядовця, який веде метрики. Однак для того щоб священника можна було вважати державним урядником, а метрикальний уряд державним, потрібний окремий закон, а такого закону немає.

Як відомо, церква має автономію, і з того титулу парафіяльні уряди є автономними, і до них приписи щодо вживання польської мови не мають жодного стосунку. Держава не утримує священників як урядовців, від держави священники не отримують грошей. Священники отримують гроші з власного релігійного фонду.

Справді, уряд доручив священникам вести метрики, однак у жодному розпорядженні не зазначено, щоб існував окремий уряд для ведення метрик, тобто ніде не сказано про парафіяльний уряд як метрикальний і про те, щоб священники були державними урядовцями. Державні урядовці отримують від держави різні декрети, вони складають присягу, вступаючи на посаду урядника, а священники цього не роблять.

Метрикальний уряд існував тільки в євреїв, а в християн такої структури не було, тому метрики оформляли й видавали автономні парафіяльні уряди. Зрештою, державна інституція не знала жодного метрикального уряду, поки не виникло мовне питання.

Зауважимо, що місцева влада інтерпретує поняття парафіяльного уряду відповідно до своєї потреби. Коли йдеться про підвищення плати священникам із державного фонду або про зменшення оплати за проїзд у транспорті, то уряди стверджують, що священники не можуть мати пільг, адже вони не є державними урядовцями, але коли йдеться про листування, то священників вважають урядниками, щоб змусити їх писати польською мовою.

Відповідно до статті XIX Основного державного закону та навіть відповідно до розпоряджень про урядову мову від 5 червня 1869 р. ч. 2354 В. з.д. залишилися правомірними чинні приписи від 4 липня 1860 р. ч. 2166, від 1861 і від 1859 років щодо ділового листування органів влади з недержавними установами, корпораціями, громадами тощо. А парафіяльні уряди (хоч вони й ведуть метрики) не є державною владою, тобто не зобов'язані вести листування неукраїнською мовою. Парафіяльні органи мають право самі встановлювати свою урядову мову й вимагати, щоб нею послуговувалися як краєвою в процесі листування.

Щоб окреслити становище парафіяльного уряду як такого, що веде метрики, варто зазначити, що парафіяльні уряди не є державними і, відповідно, священники не урядовці, а лише особи, яким публічно доручено (як, наприклад, нотаріусам) вести метрики та видавати публічні документи (витяги й посвідчення з метрик). Так само, як нотаріуси не державні службовці, а лише особи, яким публічно доручено видавати нотаріальні акти, посвідчення тощо, то й ці документи, подібно до метрик, є публічними. Однак нотаріусів ніхто в державі не вважає за державних чиновників, незважаючи на те, що вони підпорядковані не автономній церковній владі, а міністрові юстиції.

Висновки і перспективи. Отже, незважаючи на різні директиви, зокрема на директиву урядового комісара та повчання Ординаріату, священники мають право й зобов'язані вимагати від органів влади вести листування українською мовою. Вони також можуть повертати до урядових установ листи, написані неукраїнською мовою, поки це питання не буде врегульовано законодавством (9, с. 1).

Рішення Перемиського Ординаріату підтримав і Львівський Митрополичий Ординаріат. 16 серпня 1899 р. він видав розпорядження щодо листування органів влади з українськими парафіяльними урядами.

У розпорядженні Львівського Ординаріату зазначено, що Президія Намісництва надіслала Митрополичому Ординаріатові відповідь урядового комісара стосовно використання державними органами влади української мови в листуванні з греко-католицькими урядовими структурами. Ця відповідь мала статус директиви, а тому парафіяльні уряди, з огляду на їхні повноваження – оформляти метрики, повинні спілкуватися з державними установами польською мовою (8, с. 2).

Обіжники двох Ординаріатів – Перемиського та Львівського – щодо листування державних установ з українськими парафіяльними органами спричинили суперечку серед української спільноти, яка виступила на захист прав української мови та самоврядування української церкви.

Список використаної літератури

1. Наши дѣла. *Слово*. 7 (19) Октября. 1872. Ч. 105. С. 1.
2. Книги метрикальни вольно выдавати и въ рускомъ язицѣ. *Слово*. 31 Октября (12 Ноября). 1872. Ч. 115. С. 1
3. Рускій Правотаръ Домовый або кождому доступне пояснене въ якій способъ каждый при грамотахъ правныхъ всякого рода самъ заступатись и потрѣбни письма якъ поданя, просьбы и т. и. и т. и. безъ помочи адвоката зо повною силою правною спрорядити може // Уложили Василь Лукичъ и Юліанъ Семигоновскій. Львів, 1885. С. XIV.
4. Левицький К. Чи вільно руским священникам выдавати викази з метрик по-руски? *Діло*. 22 березня (3 квітня). 1884. Ч. 34. С. 1–2.
5. Въ оборонѣ родной мовы. *Діло*. 5 (17) липня. 1899. Ч. 147. С. 1–2.
6. Душене руского языка. *Діло*. 9 (21) червня. 1899. Ч. 127. С. 1.
7. Соймъ краевый [21 засѣдане зъ дня 23 марта 1899]. *Дѣло*. 11 (23) Марта. 1899. Ч. 56. С. 3.
8. Львівскій митрополичий Ординаріатъ. *Діло*. 11 (23) Серпня. 1899. Ч. 178. С. 2.
9. Въ справѣ переписки урядовъ парохіальныхъ зъ властями. *Діло*. 26 липня (7 серпня). 1899. Ч. 165. С. 1.

References

1. Our works (1872). In : Word. October 7 (19). P. 105, 1 (in Ukr.).
2. Metric books can be freely published in Russian as well (1872). In : Word. October 31 (November 12). P. 115, 1 (in Ukr.).
3. Russian Provoter House or everyone has an available explanation in which way everyone in the legal letters of all kinds to stand up for themselves and need letters such as submissions, requests, etc. and so on. without the help of a lawyer with full force of law can dissuade (1885). In : Compiled by Vasily Lukich and Julian Semigonovsky. Lviv, XII (in Ukr.).
4. Levitsky, K. (1884). Is it free for Russian priests to issue statements from the metrics in Russian? In : Case. March 22 (April 3). P. 34, 1-2 (in Ukr.).
5. In defense of the native language (1899). In : Case. July 5 (17). P. 147, 1-2 (in Ukr.).
6. Suppression of the Russian language (1899). In : Case. June 9 (21). P. 127, 1 (in Ukr.).
7. Regional Sejm [21 meeting of March 23, 1899] (1899). In : Case. March 11 (23). P. 56, 3.

8. Lviv Metropolitan Orlinariat (1899). In : Part. August 11 (23). P. 178, 2 (in Ukr.).
9. In the case of correspondence between parochial governments and the authorities (1899). In : Case. July 26 (August 7). P. 165, 1 (in Ukr.).

B. M. SOKIL. CONCERNING THE QUESTION OF THE LANGUAGE OF PARISH REGISTERS IN EASTERN HALYCHYNA DURING THE TIMES OF AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE

Summary. Introduction. *The official business style of the Ukrainian language has not been the subject of research by language historians. The problem declared in the article is considered for the first time. The volume of the article does not allow to thoroughly cover the outlined issue and requires further research.*

Purpose is to describe the efforts of Ukrainian parish governments to defend the rights of the Ukrainian language in correspondence with governments and courts.

Results. *After the collapse of Poland, Eastern Halychyna became part of the Austro-Hungarian monarchies as an independent territorial and administrative unit. Laws and orders of the central authorities in Vienna were in force on the territory. In particular, the Constitution of the Austrian state guaranteed all nations, including Ukrainians, the right to develop their nationality and cherish their native language. All the nations of the state, except for the Halychyna Ukrainians made use of this right. The Poles could not accept the loss of this land, which they considered their own. Since almost all positions in the various authorities of Eastern Halychyna were held by Polish officials or Polished Ukrainians, they tried to eliminate the Ukrainian language from all spheres of Halychyna life, especially, from governments, courts, gendarmerie, schools etc. The only places where the Ukrainian language was still used were villages and churches. Greek Catholic priests used Ukrainian language in communication with the population and church services.*

From ancient times the church kept parish registers. It is clear that Ukrainian priests kept parish registers, as well as all excerpts from them in Ukrainian. The state also used these parish registers. Local officials did not like the fact that the parish registers were written in Ukrainian. To force parish registers to be written in Polish, local officials decided to divide the parish government into two parts: a) a government that deals with church affairs. Such a government had to use Ukrainian as the official language; b) the parish government, which deals with parish registers. In such a government, the Polish language had to be used. Unfortunately, this decision was supported by the Peremyshl and Lviv Ordinariates, requiring the priests who conducted the parish registers to communicate with state governments and courts in Polish. According to that decision, Ukrainian priests were obliged to accept letters written in Polish and settle matters in Polish.

Ukrainian priests disagreed that they were a special parish body that maintained parish registers and continued to require government agencies to communicate with them in Ukrainian. The priests returned the letters written in Polish to the addressees.

Originality. *The issue of the language of parish registers on the territory of Eastern Halychyna has not been the subject of study by language historians. This article is the first attempt to highlight this problem*

Conclusion. *Despite the opposition from both local officials and Latin priests, Ukrainian priests did their best to preserve the rights of the Ukrainian language and tried to communicate with governing bodies exclusively in Ukrainian.*

Key words: *Ukrainian language, Polish language, parish government, parish registers, excerpts from registers.*

Надійшла до редакції 14.02.20

Прийнято до друку 19.03.20

ДИСКУРСОЛОГІЯ. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 800: 001.2

DOI: 10.31651/2226-4388-2020-28-116-122

МОВНІ ЗНАКИ ЗАГРОЗИ В МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ПАНДЕМІЙНОГО ПЕРІОДУ : ІНТЕГРАТИВНИЙ ВИМІР

*А. І. Бондаренко, доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови та методики її навчання
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна)*

e-mail: alla_bon@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4140-4733

В епоху становлення інформаційного суспільства важливу роль у процесах комунікації відіграє медійний дискурс. На пандемійну ситуацію публіцистика відгукнулася побудованими на основі мовних знаків медичного коду мовленнєвими формами okazіонального характеру, які реалізували широкий аксіопрагматичний і когнітивний потенціал. Статтю присвячено інтегративному аналізу наскрізних слів публіцистичних текстів. У процесі дослідження використано комплексні методики медіалінгвістичного та дискурсивного аналізу, що дало змогу окреслити використання ресурсів різних рівнів, а також зв'язок між мовними рисами й екстралінгвальними чинниками медіаповідомлень. Розглянуто способи утворення на основі аналізованих словесних одиниць неолексем, з'ясовано дискурсивні механізми їхніх аксіологічних характеристик. Схарактеризовано когнітивні особливості метафоричних конструкцій, побудованих на базі наскрізних слів медійних текстів пандемійного періоду, виявлено їхні реципієнтну та донорську зони. Наведено репертуар ідеонімних форм, створених на ґрунті наскрізних лексико-семантичних одиниць медійних текстів. Виявлено семантичні паралелі, у межах яких перебувають указані слова, та синтаксемні характеристики останніх. З'ясовано роль досліджуваних наскрізних одиниць у процесі кодування й декодування соціально значущої інформації. Визначено місце у функціонуванні розглянутих лексико-семантичних елементів культурно значущих чинників (прецедентних феноменів, контекстів різних типів). Зроблено висновок, що соціокомунікативний медіапростір пандемійного періоду постав як упорядкований, аксіологічно та когнітивно спрямований на основі вузлових інформаційних точок, роль яких виконали наскрізні слова публіцистичних текстів.

Ключові слова: медійний дискурс, аксіопрагматична функція, донорська зона, реципієнтна зона, публіцистичний стиль, наскрізні слова, неолексеми, okazіональна сполучуваність, прецедентний феномен, фонові знання.

Актуальність дослідження. Медіалінгвістика нині є одним із пріоритетних напрямів мовознавства. Суспільна значущість медійного дискурсу, світоглядний статус наскрізних мовленнєвих засобів публіцистичних текстів та реалізованої за їхньою допомогою когнітивно-аксіологічної програми в ситуації тотальної небезпеки зумовлюють необхідність і важливість пропонованої наукової розвідки. Масмедійна комунікація часів пандемії опинилася в умовах не бачених досі соціальних викликів і продемонструвала динаміку вербальних репрезентантів небезпеки. Загрозлива ситуація,

що виникла у зв'язку із зіткненням людства з невивченим біологічним явищем, викликала до життя низку інноваційних, аксіологічно наповнених мовленнєвих засобів, спрямованих на реалізацію емотивно-волюнтативних, переконувальних і сугестивних інтенцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Медіамовлення, вивчення якого набирає обертів у світовій лінгвістиці, є предметом неослабної уваги вчених. Дослідження Т. Добросклонської, присвячені медійному дискурсу, охоплюють проблеми методології, типологічної класифікації корпусу медійних текстів і їхнього модусного репертуару [1]. Білоруські дослідники розглядають основні властивості медійного тексту та дискурсу: О. Лушинська характеризує основні особливості медіатекстів [5], а С. Зелянко аналізує інтертекстуальні фрагменти медійного дискурсу [2]. С. Коновець визначає лінгвокультурну специфіку медіамовлення [3]. Дослідницьких зусиль потребує комплексне вивчення медіадискурсу в аспекті єдності мовних і позамовних чинників.

Мета наукової розвідки – зробити інтегративний аналіз наскрізних слів медійного дискурсу періоду пандемії, що пов'язано з виконанням таких завдань:

- 1) визначити культурнокодову належність й асоціативно-семантичні поля наскрізних слів медійних текстів;
- 2) розглянути дискурсивні механізми аксіопрагматичних характеристик неолексем і метафоричних конструкцій, побудованих на їхній основі;
- 3) з'ясувати роль аналізованих слів у процесі кодування та декодування соціально важливої інформації;
- 4) виявити синтаксемні функції досліджуваних наскрізних лексико-семантичних одиниць, їхню належність до образних парадигм;
- 5) пов'язати функції досліджуваних лексико-семантичних елементів із культурозначущими чинниками (прецедентними феноменами, екстралінгвальними контекстами та ін.).

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом для аналізу слугують більш як 300 вербальних контекстів, отриманих методом суцільної вибірки з текстів українськомовних інтернет-видань (переважно «Радіо Свобода Україна» та «Українська правда»). У процесі дослідження послуговуємося комплексними методиками *медіалінгвістичного та дискурсивного аналізу*, які допомагають зрозуміти специфіку використання в публіцистичних текстах ресурсів різних мовних рівнів та зв'язок між мовними й екстралінгвальними рисами публіцистичних повідомлень. Реконструкцію асоціативно-семантичних полів наскрізних слів публіцистичних текстів зроблено за допомогою *семасіологічної процедури польового моделювання*. Задля визначення поняттєвих операторів оцінок, продуцентами яких є мовленнєві форми, застосовано *компонентний, дистрибутивний і контекстологічний аналіз*. *Фреймове моделювання* використано з метою виявити донорську та реципієнтну зони, а також аксіологічні профілі метафор, побудованих на основі okazіональної сполучуваності наскрізних слів публіцистичних текстів пандемійного періоду. *Синтаксемний аналіз* спрямовано на окреслення синтаксемних функцій наскрізних слів зазначених медіатекстів. З метою вивчити вплив невербальних індикаторів на семантику мовленнєвих форм, які реалізують експресивні, аксіопрагматичні можливості, використано *контекстуально-інтерпретаційний аналіз*.

Результати дослідження й обговорення. Медійний дискурс досліджуваного часового відрізка сформувався як унікальне явище тому, що, по-перше, розгорнувся в умовах світової кризової соціокультурної ситуації, по-друге, загострив національно-політичні, ідеологічні, правові проблеми українського суспільства, а по-третє, постав у мовленнєвих формах okazіонального характеру, які мають психологічний вплив через широкі аксіопрагматичні можливості. Соціокомунікативний простір публіцистики пандемійного періоду постав як упорядкований, систематизований за допомогою вузлових інформаційних точок, роль яких виконали наскрізні слова медіатекстів: *вірус, коронавірус, корона, пандемія, епідемія, карантин, криза*, більшість із яких є мовними

знаками медичного коду. У небезпечних умовах медійний дискурс постав дієвим засобом суспільної взаємодії, впливу на ухвалення колективних й індивідуальних рішень.

Інтенція пізнання нових життєво значущих явищ, властивостей спрямовує в цей період активні процеси неологізації. Слово *корона*, семантику якого мотивує асоціація будови вірусу з блиском сонячного диска, спричинилося до побудови низки неолексем, структурованих переважно за допомогою композиції як способу аксіологічної номінації. У складі композитів нові поняття осмислено крізь семантичну призму відомих. Акцентовано, зокрема, лексичну семантику негативної психічної реакції на пандемійну ситуацію (*коронашок*), недовіри до офіційної інформації (*коронаскептики*), очікування неминучих соціально-економічних і правових наслідків (*коронаобмеження*, *коронакриза*), а також сподівання впоратися з епідемічною небезпекою (*короначистий*, *безкоронний*) та ін.: *У Греції, яка зараз є відносно «короначистою» державою, від масштабних планів утримуються, але також мріють про відновлення туристичного потоку* (УП, 21.04.2020). Емотивну, раціональну, утилітарну та ін. оцінки таких складних дериватів зумовлює передусім оцінно маркований компонент *корона*, проте до формування їхньої аксіологічної наповненості надаються й інші складники словосполучень-мотиваторів.

Пандемія стимулювала з'яву культуронімних форм (ідеонімів і прагмонімів). Мовними сигналами безпеки стали назви суспільних фондів (*Стоп Вірус*), всеукраїнських акцій (*Стоп культурний карантин*), що є виразниками деонтичної, ідеологічної модальності; інформаційних вайбер-спільнот (*Коронавірус_інфо*, *Корона в цифрах*, *Вірусні історії*), мистецьких кампаній (*Арткарантин*) та ін. У такий спосіб царина лінгвокультури зреагувала на небезпеку, спроєктовану не лише на медичну, а й на політичну, ідеологічну та ін. сфери людської діяльності. Розвиток пандемії викликав до життя низку гастронімів, які виникли на основі слів *корона*, *карантин*, *ковід* та ін. і завдяки перекладу різними мовами та швидкому поширенню інформації в інтернет-ресурсах виявили себе мовними знаками міжкультурної комунікації. Інтенція внутрішнього опанування небезпечного становища спричинилася до збагачення гастронімного коду новими назвами страв та напоїв. Ідеться про *карантинне вино* (яке з благодійною метою продавала голлівудська пара Е. Кутчер та М. Куніс), праліне *антитіла корони* (німецький кондитер Т. Рот), *коронабургер* у вигляді молекули COVID-19, виготовлення якого в'єтнамський кухар Д. Ку пояснив так: «У нас є такий жарт: якщо ви чогось боїтеся, з'їжте це» (РС, 21.03.2020). Такі лексико-семантичні одиниці виявили себе як мовні знаки своєрідної психотерапевтичної взаємодії з клієнтами закладів громадського харчування.

Пандемія загострила увагу до способу життя не лише пересічних громадян, а й медіаперсон, які перебувають на вершині суспільної ієрархії (високопосадовців, титулованих осіб та ін.). У зв'язку з цим відбулась актуалізація омонімів *корона* (гіпонім до слова «вірус») і *корона* («атрибут влади») та винесення їх у сильну позицію (текстові заголовки), зокрема з метою створення мовної гри: *«Коронавірус і корона Трампа: як фейки поширюються швидше за хворобу»* (РС, 21.02.2020).

Медіамовлення активізувало когнітивні можливості метафоричних структур, як концептуальних, так й індивідуально-авторських. Слово *коронавірус* перебуває в складі генітивних метафор, донорську зону яких становлять референтні площини, пов'язані зі стихіями вогню, води та повітря, що свідчить про структурування знань про епідемію за допомогою архетипних уявлень, глибоко закорінених у психіці, пор.: *спалах коронавірусу*, *хвиля коронавірусу*, *вихор коронавірусу*. У межах компаративних фреймів слова *вірус*, *коронавірус* перебувають у реципієнтній зоні, що пояснюємо потребою досягнути безпеку пандемійної ситуації для життя та здоров'я на ґрунті наявних знань про світобуття. Семантичний профіль таких утворень формують поняття несподіваності, потужності та динамічності.

Донорську зону метафоричних утворень, побудованих на основі наскрізних слів медійних текстів розгляданого періоду, формує також пласт негативно забарвлених

одиниць суспільно-політичної, емотивно-психологічної, епістемічної лексики, актуалізованої з огляду на несприятливе становище в різних сферах українського суспільства. Відчуття фізичної, фізіологічної небезпечності спричинило активізацію уявлень про нагальні національно-ідентифікаційні, правові та ін. проблеми. Лексема *вірус* (*перен.* «про якусь шкідливу властивість, яка швидко поширюється» [6, с. 125]) реалізувала валентність під впливом фонових знань, здобутих завдяки суспільному досвіду. У складі генітивних метафор це слово набуває статусу знака загрозливих емотивно-психічних, соціально-політичних, ідеологічних тенденцій (пор.: *вірус абсурду, вірус дезінформації, вірус корони*). Такі структури містять слова, що є виразниками культуро- та ментальнозначущих відомостей (*вірус малороса, вірус рабства*). Мовомислення в термінах пандемії відображає загострене відчуття небезпеки через постімперські виклики, тому розглядані метафори побудовано на основі онімів і похідних від них слів, які є мовними сигналами зовнішньої агресії (пор.: *вірус путінської ідеології*): *Чи сприяє українська мова лікуванню та запобіганню від корони-віруса, залишається питанням відвертим, але стовідсотково можна стверджувати, що саме від віруса путінської ідеології вона врятує не тільки окремих українців, а й Україну* (РС, 24.03.2020).

Драматизація загрози є, на нашу думку, стереотипом мовно-поведінкової реакції українців, сформованим в умовах багатовікової несприятливої геополітичної ситуації. Залучаючи мовні знаки сфер людської діяльності, публіцистичне мовомислення виробляє та транслює узагальнення про «небезпечну хворобу», що охопила різні ділянки українського суспільства. Зближення одиниць віддалених референційних площин стає умовою для осмислення проблеми національномовної ідентифікації українців: *Перша хвиля антимовної «епідемії» була словесною і не вельми потужною* (РС, 29.05.2020). Сильні позиції публіцистичних текстів – заголовки – відображають пошук спільних семантичних граней лексем *вірус, коронавірус*, з одного боку, та словосполучення *українська мова*, з іншого. Аналізовані структури увиразнює суб'єктивна модальність іронії: *Чи справді українська мова врятує перед коронавірусом?* (РС, 24.03.2020).

Як відомо, слова *епідемія* та *пандемія* близькі за значенням, проте в другому семантика інтенсивності та масштабності виразніша, пор.: *епідемія* – *мед.* «значне поширення якої-небудь інфекційної хвороби в певному населеному пункті, районі, країні (напр., грипу)» [6, с. 226]; *пандемія* – «*мед.* епідемія, що охопила значну частину населення країни, групи країн, континенту» [6, с. 422]. Завдяки неусталеній сполучуваності обидва слова продукують поняття посягання (на територіальну цілісність і національно-культурну ідентичність), яке супроводжує не лише аксіологічна, а й деонтична модальність: *Зупиніть епідемію війни!* (Гор., 24.03.2020); *На українську культуру яка-небудь пандемія так чи інакше знайдеться* (РС, 10.04.2020). Метафоричні структури продукують повторювані сенси, що становлять одну з питомих дискурсивних рис: «загроза втрати національної ідентичності», «небезпека втрати мужності», «загроза соціальної пасивності», «небезпека ірраціонального мислення» та ін. Завдяки метамовним журналістським коментарям перед споживачами інформаційних послуг постають когнітивні механізми словообразних конструкцій, напр. *вірус страху*: *Страх – це соціальна емоція, яка може розповсюджуватися подібно до вірусу* (РС, 23.03.2020). У медійних повідомленнях відбувається розгортання оказіональних прикладок до слова *вірус*, контекстуальним індикатором для яких служить, окрім пандемічної ситуації, сучасне політичне становище в Україні: *В окремих політичних партіях активізувався вірус, який сидить у них останні 28 років. Цей вірус має назву «хитрозробленість»* (Гор., 6.05.2020).

Мовні сигнали небезпеки стали відправними пунктами кодування та декодування суспільно й особистісно значущих відомостей, трансльованих у медіаповідомленнях. У статті П. Казаріна «Коронавірус нашого побуту» ключова метафора, винесена в заголовок, у ролі стимулу викликає текстові асоціати та взаємодіє з ними, унаслідок чого відбувається продукування сенсів, що вербалізують своєрідний патогенез індивідуалізації

(у «некарантинних» умовах). Його репрезентують сенси «матеріальні пріоритети» (*міряємо себе цифрами на рахунку*), «брак дозвільного часу» (*нам ніколи дружити*), «уникання дружніх контактів» (*ми стали соціофобами*) (РС, 23.03.2020). Перебування у вимушеній ізоляції пролило світло на проблему негативних змін у способі побутування українців, які й у безпечних умовах втрачають здатність гуртуватися на дозвіллі.

Медійний дискурс відображає оцінку внутрішньої ситуації за допомогою медичної лексики, яку співвіднесено зі словами на позначення морально-етичних та суспільно-політичних понять. Залежно від особливостей мовних одиниць, із якими вона перебуває в семантико-синтаксичних зв'язках, лексема *карантин* надається до вироблення поняттєвих операторів позитивної або негативної ідеологічної й телеологічної оцінок, пор.: *Глава УГКУ закликав владу розпочати політичний карантин* (Гл., 22.03. 2020); *Карантин совісті – це в шість ранку кошмарити вдову на очах у двох малолітніх дітей* (РС, 11.04.2020). Контекстуальні зв'язки розгляданого слова з відергонімною лексикою (пор. «*велюровий*» *карантин*) спрямовують його семантику в річище відмежування від норм суспільної поведінки в часи епідемії: *Протестувальники вимагають скасувати «велюровий карантин», натякаючи на ресторан «Велюр» від нардепа «Слуги народу» Миколи Тищенка, який продовжував працювати, незважаючи на заборону* (Гор., 2.05.2020).

Осмислення карантинних заходів відбувається з урахуванням художньо-філософського досвіду людства, вербалізованого в прецедентних текстах. Стилїстичний неологізм *страж-карантин*, утворений шляхом юкстапозиції, побудовано за моделлю біблійного *Страж-птах*. Ідеться про назву оповідання Р. Шеклі, що містить відомості про те, як долю людей доручили залізним птахам, що ототожнювали імпульси, які йдуть від потенційних убивць і звичайних хліборобів. Аналізований публіцистичний текст спрямовано на формування комунікативної стратегії оцінки системи соціальних обмежень, які можуть призвести до негативних економічних наслідків в Україні. Тактику спонування до раціонального осмислення побудовано на інтертекстуальній основі та увиразнено за допомогою фонетичної схожості слів, що належать до різних референційних сфер людської діяльності (пор. назву статті В. Короля «*Страж-карантин і переляканий кабмін*») (УП, 6.05.2020).

Логоепістими засвідчують значну частку прецедентності в процесі оцінки психічно та фізично травматичних обставин і створюють когнітивне підґрунтя для пізнання нових реалій суспільного існування. У мовленні засобів масової інформації відбувається трансформація крилатих висловлень, у яких узагальнено знання про аспекти суспільної взаємодії. Гуманістичний пафос крилатої фрази *homo homini amicus, sodalis et frater est* (*людина людині друг товариш і брат*) деактуалізовано. У зв'язку з небезпекою соціальних контактів актуалізовано логоепістемні меседжі, що є маркерами соціального песимізму, індивідуалізму. Структурно-семантичну модель висловлення *homo homini lupus est* (*людина людині вовк*) використано для побудови формули *людина людині вірус*, що функціонує в медійному просторі періоду пандемії.

Уявлення про загрозливі обставини спричинило антропоморфізацію лексики на позначення небезпеки та було спроектовано в дієслівні метафори, основу яких становлять наскрізні слова медійних текстів періоду пандемії, з одного боку, й акціональні та ментальні дієслова, з іншого. *Коронавірус* образно аналогізують із категоричною, комунікативно негнучкою особою: *Коронавірус не пробачить Україні за її помилки* (РС, 17.04.2020); *Коронавірус не сприймає усі ці риторичні фігури мовлення* (РС, 26.04. 2020). Медіаповідомлення увиразнено за допомогою мотиваційних паралелей *криза – переможний спортсмен, агресивна особа*. Лексема *криза* перебуває в синтаксемній позиції суб'єкта, тоді як слова на позначення держав і галузей їхньої діяльності – об'єкта (пацієнтів): *Криза тягнутиме Україну на дно* (РС, 24.04.2020); *Криза відправила грузинське виноробство в нокдаун* (РС, 19.04.2020).

Психічне опанування шокової ситуації засвідчили використані в медіатекстах мовленнєві засоби іронії, функціональні з часів риторики Цицерона й оперті на взаємодію прямого значення та переносного вживання: *Уряд похвалив українців: дотримуються карантину й не поспішають на кладовища* (РС, 27.04.2020). Текст, фрагмент із якого наведено, оприлюднено в дні, які традиційно в Україні вважають поминальними. Зрозуміти взаємодію експліцитної й імпліцитної інформації наведеного уривка допомагають темпоральний і культурний контексти.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, мультимодальні ресурси форм, з'яву яких зумовила актуалізація мовних знаків загрозливого становища в суспільстві, постали як результат розгортання системної аксіокогнітивної програми, реалізованої за допомогою телеологічних, утилітарних, морально-етичних та ін. оцінок. Її реалізація спиралася на okazionalnıst leksiko-semantichnykh i semantiko-syntakichnykh form. У площині образної парадигми «пандемійна ситуація – людина» наскрізні слова медійних текстів реалізують синтаксемну функцію суб'єкта дії. Наскрізні слова та похідні від них, а також метафори, побудовані на їхній основі, перебувають у центрах асоціативно-семантичних, аксіопрагматичних полів, їх винесено в сильні позиції (заголовки) текстів. Семантичними індикаторами вузлових точок медіадискурсу стали культурно значущі чинники (прецедентні феномени), а також соціально-політичний, ідеологічний, психологічний, культурний і темпоральний контексти. Перспективним в означеному напрямі вважаємо також дослідження не лише публіцистичного, а й рекламного різновиду медіадискурсу періоду пандемії.

Список використаної літератури

1. Добросклонская Т. Г. Массмедийный дискурс в системе медиалингвистики. *Медиалингвистика*. 2015. №1 (6). С. 45 – 56.
2. Зелянко С. В. Інтертэкст у публіцистичним маўленні: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.10. Беларус. дзярж. ун-т. Мінск, 2012. 28 с.
3. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 . Київ, 2002. 22 с.
4. Крилова-Грек Ю. Психолінгвістичні аспекти політичного дискурсу. *Вісник Київського національного університету. Військово-спеціальні науки*. 2015. Вип. 2. С. 22–24.
5. Луцинская О. Медиатекст как основное понятие массово-информационного дискурса. *Журналістыка – 2018: стан, праблемы і перспектывы* : матэрыялы 20-й Міжнар. навук.-практ. канф. Мінск, 15–16 ліст. 2018 г. / рэдкал. : В. М. Самусевіч (адк. рэд.) і ін. Мінск : БДУ, 2018. С. 548–551.
6. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів. 3-тє видання, доповнене. Харків : Веста, 2010. 688 с.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
8. Турчак О. Експресія та експресивність як складові функціональної характеристики okazionalizmів (на матеріалі преси кінця ХХ ст.). *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія «Філологічні науки»*. 2015. № 1 (9). С. 164–169.

Список джерел і їхніх умовних скорочень

Гл. – Главком. Інтернет-видання. URL : <https://glavcom.ua/tv.html>.
Гор. – Гордон. Інтернет-видання. URL : <https://gordonua.com/>.
РС – Радіо Свобода Україна. Інтернетвидання. URL : <https://www.radiosvoboda.org/>.
УП – Українська правда. Інтернет-видання. URL : <https://www.pravda.com.ua/>.

References

1. Dobrosklonskaia, T. G. (2015). Massmediinyi diskurs v sisteme medialingvistiki [Mass media discourse in the system of medialinguistics]. *Medialinguistics*, 1(6), 45–56 (In Russ.).
2. Konovets', S. P. (2002). Komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti aktualizatsii frazeolohizmiv u dyskursi suchasnoii presy [Communicative and pragmatic features of idiom actualisation in the contemporary press discourse]. Summary of PhD dissertation. Kyiv (In Ukr.).
3. Krylova-Hrek, Yu. (2015). Psykholingvistychni aspekty politychnohodyskursu [Psycholinguistic aspects of political discourse]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu. Viis'kovo-spetsial'ni nauky*. 22–24 (In Ukr.).

4. Lushchynskaia, O. (2018). Mediatekst kak osnovnoie poniatie massovo-informatsionnoho diskursa [Media text as the main concept of the mass media discourse]. *Zhurnalistyka-2018: stan, problemy i perspektivy : materialy 20 mizhnarodnoi navuk.-prakt. kanf. Minsk : BDU, 548–551* (In Belarusian).
5. Semotiuk, O. P. (2010). Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv [Contemporary dictionary of foreign words]. 3rd edition. Kharkiv : Vesta, 688 (In Ukr.).
6. Styshov, O. A. (2003). Ukrainiis'ka leksyka kintsia XX st. [Ukrainian vocabulary of the late 20th century]. Kyiv : Vid. tsentr KNLU, 388 (In Ukr.).
7. Turchak, O. (2015). Ekspresiiia ta ekspresyvnist' iak skladovi funktsional'noi kharakterystyky okazionalizmiv [Expression and expressivity as components of occasionalisms' functional characteristics]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Philological sciences*, 1(9), 164–169 (In Ukr.).
8. Zelianko, S. V. (2012). Intertekst u publitsystychnym movlenni [Intertext in media language]. Summary of PhD dissertation. Minsk: Belarusian State University, 28 (In Belarusian).

A. I. BONDARENKO. VERBAL SIGNS OF THREAT IN THE MEDIA DISCOURSE DURING THE COVID-19 PANDEMIC: INTEGRATIVE DIMENSION

Summary. Introduction. *Media discourse plays an important role in communication processes within information society. Mass media have reacted to the Covid-19 pandemic situation by producing a number of medically coded occasionalisms which have a broad axiopragmatic and cognitive potential. Medialinguistics is currently one of the most dynamically evolving areas of linguistics. The proposed study is made relevant by the societal importance of media discourse and its cognitive-axiological program in the situation of threat. The study is based on more than 300 verbal contexts selected via continuous sampling from Ukrainian internet media (mainly “Radio Svoboda Ukraina” and “Ukraiins'ka pravda”).*

Aim of the study. *The study aims to provide an integrative analysis of recurring expressions in the media discourse during the Covid-19 pandemic.*

Methods. *The study relies on the methods of medialinguistic and discourse analysis. These methods help elucidate the use of resources at different linguistic levels as well as the connections between linguistic features and extralingual factors of media messages.*

Results. *We have examined the ways of forming neolexemes on the basis of analysed words and highlighted the discursive mechanisms of their axiological characteristics. We have also described the cognitive features of metaphorical constructions based on recurring expressions in media texts during the pandemic and identified their recipient and donor zones. Furthermore, we have described the repertoire of ideonimic forms based on recurring lexico-semantic units in media texts. The study identifies semantic parallels between the abovementioned words as well as the syntaxemic characteristics of the latter. It also determines the role of the examined recurring expressions in the process of coding and decoding of socially significant information. We point out the role of cultural factors (precedent phenomena and contexts of various types) in the functioning of the abovementioned lexico-semantic elements. The socio-communicative mediaspace of the pandemic period is described as axiologically and cognitively organised around key information points provided by recurring expressions in media texts.*

Conclusion. *Multimodal forms which emerged due to the actualisation of verbal signs of threat are part of a systemic linguocognitive program containing teleological, utilitarian, moral and other evaluations. Its realisation is based on the occasional character of lexico-semantic and semantico-syntactic forms. Within the image paradigm “pandemic situation – individual” the recurring expressions in media texts primarily realise the syntaxemic function of the subject of action. Recurring expressions and their derivatives as well as metaphors based on them are at the centre of associative-semantic and axiopragmatic fields, they appear in strong positions (headings) of the text. The semantic indicators of the key points of media discourse are culturally significant factors (precedent phenomena) as well as the social, political, ideological, psychological, cultural and temporal contexts.*

Key words: *media discourse, axiopragmatic function, donor zone, recipient zone, media style, recurring expressions, neolexemes, occasional combinativity, precedent phenomenon, background knowledge.*

Надійшла до редакції 13.01.20

Прийнято до друку 18.02.20

КОНФЛІКТОГЕННА СТРАТЕГІЯ ДИСКРЕДИТАЦІЇ ТА ТАКТИКИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

*Л. О. Овсієнко, кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри німецької філології Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького*

(м. Черкаси, Україна)

e-mail: lesichkameta@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6503-7398

*А. В. Обіденко, магістрантка другого курсу
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

(м. Черкаси, Україна)

e-mail: ukravso0107@ukr.net

У статті схарактеризовано ключові тактики конфліктогенної стратегії дискредитації в сучасному політичному дискурсі, описано їх реалізацію в мовленні політичних діячів. Політичну комунікацію розглянуто крізь призму інтеракції владних інститутів із суспільством у контексті ментальності окремого народу. Узагальнено напрацювання вчених у сфері досліджень політичного конфлікту, останній позиціоновано як протиборство політичних інтересів із залученням різноманітних комбінацій тактик із єдиною метою – переконати опонента / аудиторію у власній безпелляційності. Проаналізовано комплекс чинників, що зумовлюють успішність провадження маніпулятивного впливу на адресата. Проаналізовано й подано стислі дефініції найтипівіших тактик конфронтаційної стратегії маніпуляції. Виявлено, що найбільш уживаною є критика, яка не тільки викликає сумніви, але й слугує тригером до розпалювання негативних емоцій, що паралізують здатність аналізувати й раціонально мислити. Тісно пов'язаною з критикою визначено тактику перетворення нейтральних контекстів у контексти зі знаком мінус. Схарактеризовано тактику поляризації, що ґрунтується на залученні стереотипів суспільної свідомості, які є кардинально протилежними. Когнітивну дискредитацію витлумачено як найзавуальованіший вид впливу влади на адресанта, що руйнує довіру до опонента.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікація, стратегія, тактика, політичний конфлікт, конфронтаційна стратегія, стратегія дискредитації, тактика обвинувачення.

Актуальність. Антропоцентричний напрям у лінгвістиці й велика кількість дискурсивних досліджень зумовили парадигмальний характер дискурсу – багаторівневого комунікативно-інтерактивного явища, що охоплює різноаспектні (психологічний, соціокультурний, прагматико-ситуативний, політичний та ін.) контексти й ментальні особливості комунікантів.

Політична реальність сучасного соціуму сформована й розвивається на основі колаборації владних інститутів та суспільства, що своєю чергою ґрунтоване на культурі й етносвідомості народу. Розширення ролі та значення владних відносин слугує підґрунтям для стрімкого розвитку політичного дискурсу, який наділений особливою інституційною формою соціальної й політичної діяльності влади. Т. ван Дейк зазначає, що політичний дискурс, як клас жанрів, обмежений соціальною сферою політиків [6, с. 9].

Актуальність статті зумовлена необхідністю комплексного аналізу конфліктогенної стратегії й тактик її реалізації в сучасному політичному дискурсі. Особливий дослідницький інтерес викликає проблема відображення політичного конфлікту в мовленні під час публічних виступів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Політичний дискурс впливає на мовні явища й видозмінює комунікативні процеси за рахунок стійких концептуальних схем кооперативної і конфліктної взаємодії між учасниками політичної комунікації. Політичні

комуніканти різного рівня й статусу провадять постійну інтеракцію, наскрізь пронизану стратегіями і тактиками, що сфокусовані на оптимізацію ефективності комунікативного впливу. У контексті активного розвитку політичної лінгвістики та різнобічного дослідження її аспектів (А. М. Баранов, А. Д. Белова, Т. А. ван Дейк, М. Едельман, О. І. Іссерс, С. Т. Онуфрієв, Г. Г. Почепцов, Л. М. Синельникова, О. Й. Шейгал та ін.) [7, с. 54] вивчення процесу комунікації через призму комунікативних стратегій і тактик є актуальним у германістиці.

Сучасна геополітична ситуація в умовах поліцентричності світу позиціонує політичний конфлікт як свій невід'ємний складник [1, с. 164]. Пропонуємо кваліфікувати політичний конфлікт як зіткнення різновекторних інтересів, як несумісні політичні погляди, цілі й цінності політиків, тісно пов'язані з політичною владою, що постає основним об'єктом політичного конфлікту.

Про конфліктні комунікативні стратегії йдеться тоді, коли з початку комунікації зрозумілою є мета – створити конфлікт. Є. Д. Попова політичним конфліктом вважає протистояння політиків, тригерами якого є економічні, політичні, психологічні та ідеологічні аспекти. Важливо наголосити, що політичні конфлікти сповнені емоційного напруження [5, с. 44]. А. Г. Алтунян акцентує на тому, що політичний конфлікт зазвичай набуває форми суперництва, у якому кожен з учасників, не відхиляючись від загальноприйнятих норм, намагається досягти влади чи утримати її [2, с. 301].

Мета статті – виокремити й описати конфліктогенну стратегію дискредитації і тактики її реалізації в сучасному політичному дискурсі.

Матеріали і методи дослідження. Методологічною базою дослідження слугує дискурсивна лінгвопрагматика й дискурсологія. Дослідження проведено із залученням дискурс-аналізу – для критичного вивчення політичного дискурсу; прагматичного й конверсаційного аналізу – для виявлення ключових стратегій і тактик; методу суцільної вибірки – для відбору фактичного матеріалу.

Результати дослідження та їх обговорення. Сутність політичної комунікації полягає в обґрунтованому й цілеспрямованому когнітивному впливові на адресанта, з подальшими змінами його мислення, свідомості, психологічного сприйняття, а головне – поведінки, напр.: *«Wer die Dinge benennt, beherrscht sie. Definitionen schaffen „Realitäten“.* *Wer definiert, greift aus der Fülle möglicher Aspekte einen heraus, natürlich denjenigen, der ihm wichtig erscheint»*; *«ist Sprache nicht Ausgangselement und friedensstiftendes Medium allen politischen Handelns, sondern nur ein Mittel zum Zweck»* [10].

Основною метою конфліктної комунікативної взаємодії є підвищення власного статусу за рахунок погіршення статусу опонента політичної комунікації. У німецькомовному політичному дискурсі для цього застосовують так звані *«Stigmawörter»* – слова, що знецінюють суспільну дійсність, напр.: *«Seilschaften, leistungsfeindliche Politik, Politik auf dem Rücken sozial Schwacher, Klientelpolitik»* [10].

Щоб успішно управляти суспільною думкою й водночас прогнозувати кінцевий результат, політичні суб'єкти послуговуються певними стратегіями і тактиками, напр.: *«gegenüber einem Publikum auf einer anderen Realitätsebene einen bestimmten Effekt zu erzielen»* [11].

На думку О. І. Іссерс, стратегія – це процес розроблення й реалізації мовленнєво-комунікативного завдання, що однаково залежний і від умов ситуації, і від характерних особливостей комунікантів. Стратегію кваліфікують як «вектор мовленнєвої поведінки» [3, с. 117], що забезпечує найефективніше досягнення мети, тобто викликає потрібну реакцію.

У складі кожної комунікативної стратегії наявний набір тактик, між якими встановлено родо-видові відношення. Тактика – це спосіб мовленнєвого впливу та сукупність мовленнєвих засобів, а також шлях реалізації стратегії. Комплекс обраних тактик видозмінює стратегію досягнення мети [9, с. 143].

До конфронтаційних тематичних стратегій зараховують стратегії дискредитації, аргументації, самопрезентації та самозахисту.

Аналізуючи стратегію дискредитації, звертаємо увагу на стратегію заниження, тобто підлив довіри, послаблення авторитету, напр.: «*Ausrottung Minderwertiger*», «*Machtergreifung*», «*Zerschlagen überholter, falscher, schädlicher oder feindlicher Auffassungen*» [12]. Популярність цієї стратегії в сучасній політичній комунікації зумовлена передусім тим, що створення позитивного образу «своїх» через очорнення «чужих» постає традиційним прийомом, що дає змогу досягти бажаних результатів у гострій політичній боротьбі, напр.: «*Ich muss allerdings leise darauf hinweisen, dass auch vergangene Regierungen – nicht nur die letzte, sondern auch schon die vorletzte – nicht immer konsequent waren*» [10]. Така стратегія є вдалим прикладом інтеракції, що ґрунтована на експресивності й зорієнтована на вияв свого демонстративно негативного ставлення до опонента й обговорюваних проблем. Найтиповішими тактиками стратегії дискредитації є тактики *обвинувачення, критики та іронізування* [6, с. 228].

У конфронтаційних стратегіях найчастіше вживаною тактикою є *критика*, мета якої полягає в тому, щоб викликати сумніви в аудиторії стосовно спроможності політичного опонента та незадоволення загальною ситуацією. Критичні ремарки постають ефективним способом руйнування позитивного іміджу, напр.: «*Qualität vor Schnelligkeit*», «*Wir gehen kleine Schritte, die aber konsequent und mit einer klaren Richtung*» [12]. Розпалювання емоцій зазвичай притуплює здатність до аналізу, що в підсумку створює сприятливі умови для нагнітання, навіювання й маніпулювання. Проте в демократичному дискурсі часто апелюють не тільки до почуттів, але й до розуму, прагнучи активізувати інтелектуальний початок в організації впливу на аудиторію, тому що «лобові» атаки на супротивника можуть спричинити несприйняття аудиторії, напр.: «*Für mich ist der ... Betrag von 6 Milliarden Euro kein fiskalisches Thema, kein Thema, bei dem...*» [11].

Стратегію дискредитації когнітивного плану, сутність якої полягає в особливому обробленні інформації, застосовують для того, щоб допомогти адресатові інтерпретувати інформацію й дійти висновків, які позиціонує мовець, напр.: «*Das heißt, wir müssen Prinzipien anwenden und nicht Prinzipienanwendung und heilige Kühe durcheinander bringen*» [12]. Когнітивна дискредитація підриває довіру до влади завдяки хибному інформуванню адресата, де супротивника звинувачують у неспроможності політичного курсу [6, с. 220].

Іноді політики використовують критику, щоб відійти від демагогічної риторики. Попри те що особисті випадки проти опонента достатньо поширені, політики, орієнтовані на перспективу, уникають відповідати за них особисто, а делегують ці акції своїм політичним колегам, людям зі свого найближчого оточення [8, с. 76].

Актуальною є *тактика перетворення нейтральних контекстів у дискредитувальні*, коли беруть абсолютно нейтральний контекст, який може навіть і не належати до політичного висловлення опонента, і в ньому відшукують якісь зачіпки, відштовхуючись від яких автор починає обігрувати їх у негативному світлі.

Тактика поляризації, на думку П. О. Миронової, – це використання стереотипів суспільної свідомості, найчастіше одна-дві емоційні, яскраві ознаки: «чорне – біле», «свої – чужі», «хаос – порядок». Мета політика, що послуговується стереотипним протиставленням, – розбити представлену в тексті картину світу на частини, зробити її чітко поляризованою, без будь-яких домислів і нюансів. У такий спосіб комунікативна дія тактики поляризації спрямована на різке відділення однієї групи від іншої, унаслідок чого одна група отримує виключно позитивні характеристики, інша – негативні; напівтон зазвичай не використовують [7, с. 55], напр.: «*Ich akzeptiere nicht, dass Menschen, die arbeiten wollen und können, zum Sozialamt gehen müssen, während andere, die dem Arbeitsmarkt womöglich gar nicht zur Verfügung stehen, Arbeitslosenhilfe beziehen*» [10].

Ще однією важливою тактикою є *покликання на особистість*, яку дискредитують чи яка була дискредитована. Її вплив ґрунтований на когнітивній процедурі аналогії.

Стосовно політичного передвиборчого дискурсу – це так звана пережита аналогія, базована на фактах, відомих слухачеві з різних джерел, а тому покликання можуть бути досить жорсткими [8, с. 84].

Щоб протидіяти звинуваченням і зберегти власний статус, відповідач не лише намагається спростувати критику на свою адресу, а й спрямовує її проти свого опонента. Застосування тактики обвинувачення демонструє розбіжність представлених даних з офіційними звітами [4, с. 156].

Висновки і перспективи. Отже, сутність дискредитувальних тактик полягає в тому, що дискредитовану особу або явище уподібнюють до негативного прямого зіставлення або ж до прозорого натяку, індукуючи негативні асоціації й логічні зв'язки зі знаком «мінус». Комунікативні дії автора пов'язані з перебільшенням негативних властивостей і якостей об'єкта дискусії та акцентуванням на них.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у вивченні стратегій і тактик у різних типах дискурсів.

Список використаної літератури

1. Алёшина Е. Ю. Политический конфликт как коммуникативный феномен. *Проблемы гуманитарного образования: филология, журналистика, история : сб. науч. статей III Междунар. науч.-практ. конф.* Пенза, 2016. С. 164–169.
2. Алтунян А. Г. *Анализ политических текстов.* Москва : Логос, 2014. 387 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : КомКнига, 2006. 288 с.
4. Нагорна Л. Б. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. 316 с.
5. Попова Е. Д. Конфликтная личность в политике : учебное пособие. Москва : МСОУ, 2003. 54 с.
6. П'єцух О. І. Парламентські дебати Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в когнітивно-дискурсивній парадигмі : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А. 2018. 388 с.
7. П'єцух О. І. Втілення тактики переадресації удару в політичному дискурсі парламентських дебатів у Сполученому Королівстві. *Science and Education a New Dimension. Philology, Issue 138, 2017.* С. 53–57.
8. Руженцева Н. Б. Дискредитирующие тактики и приемы в российском политическом дискурсе : монография. Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2004. 294 с.
9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Киев : Фито-социоцентр, 2002. 336 с.
10. Esser F., Pfetsch B. Politische Kommunikation im internationalen Vergleich : Grundlagen, Anwendungen, Perspektiven. Wiesbaden : Westdeutscher Verlag, 2013. S. 15.
11. Kampf um Wörter : веб-сайт. URL : <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/sprache-und-politik/42740/diskursanalyse> (дата звернення 02.11.2020).
12. Zehn Stigmavokabeln : веб-сайт. URL : <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/spracheundpolitik/42744/stigmavokabeln?p=9> (дата звернення 02.11.2020).

References

1. Alosyna, E. Yu. (2016). Politicheskii konflikt kak kommunikativnyi fenomen. [Political conflict as a communicative phenomenon]. In : Problemy humanitarnoho obrazovaniia: fylolohiia, zhurnalistika, istoriia : sb. nauch. statei III Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. [Problems of Humanitarian Education: Philology, Journalism, History : Collection of Scientific Articles of the III International Scientific and Practical Conference]. Penza. 164–169 (in Russ.).
2. Altunian, A. H. (2014). Analiz politicheskikh tekstov [Analysis of political texts]. Moskva : Lohos, 387 (in Russ.).
3. Issers, O. S. (2006). Kommunikativnyie stratiehi i taktiki russkoi riechi [Communication strategies and tactics of Russian speech]. Moskva : KomKniha, 288 (in Russ.).
4. Nahorna, L. B. (2005). Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhlyvostei politychnoi linhvistyky [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics]. Kyiv : Svitohliad, 316 (in Ukr.).
5. Popova, E. D. (2003). Konfliktnaia lichnost v politike : uchebnoe posobie [Conflict personality in politics]. Moskva : MSOU, 54 (in Russ.).
6. P'ietsukh, O. I. (2018). Parlamentski debaty Spoluchenoho Korolivstva Velykoi Brytanii ta Pivnichnoi Irlandii v kohnityvno-dyskursyvni paradyhmi : monohrafiia [Parliamentary debate between the United Kingdom of

Great Britain and Northern Ireland in a cognitive-discursive paradigm]. Cherkasy : Vydavets Chabanenko Yu. A., 388 (in Ukr.).

7. P'ietsukh, O. I. (2017). Vtillennia taktyky pere adresatsii udaru v politychnomu dyskursi parlamentskykh debativ u Spoluchenomu Korolivstvi [The influence of tactics addresses the impact of the political discourse of parliamentary debates in the United Kingdom.]. In : Science and Education a New Dimension. Philology, Issue 138, 53–57 (in Hun).

8. Ruzhentseva, N. B. (2004). Diskreditiruiushchie taktiki y priemy v rossiiskom politicheskom diskurse : monohrafiia [Discrediting tactics and techniques in Russian political discourse]. Yekatenburh : Ural. hos. ped. un-t, 294 (in Russ.).

9. Selivanova, E. A. (2002). Osnovy linhvisticheskoi teorii teksta i kommunikatsii [Fundamentals of linguistic theory of text and communication]. Kyiv : Fitosotsyotsentr, 336 (in Ukr.).

10. Esser, F., Pfetich, B. (2013). Politische Kommunikation im internationalen Vergleich : Grundlagen, Anwendungen, Perspektiven [Political communication in international comparison : basics, applications, perspectives]. Wiesbaden : Westdeutsche Verlag, 15 (in Deu).

11. Kampf um vorder [Fight for words]. Available at : <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/sprache-und-politik/42740/diskursanalyse>.

12. Tsein stihmavokabeln [Ten stigma cords]. Available at : <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/spracheundpolitik/42744/stigmavokabeln?p=9>.

L. O. OVSHENKO, A. V. OBIDENKO. CONFLICTOGENIC STRATEGY OF DISCREDITATION AND TACTICS OF ITS IMPLEMENTATION IN MODERN POLITICAL DISCOURSE

Summary. Introduction. *The article deals with the discursive linguistic pragmatics and discourse studies. Political discourse certainly influences language phenomena and modifies communicative processes due to stable conceptual schemes of cooperative and conflict interaction between participants in political communication.*

Purpose. *One of the main directions is the study of the projection of society, culture and ethnic consciousness on linguistic phenomena and political communication processes in general.*

Methods. *The research was conducted with the involvement of discourse analysis – for a critical study of political discourse; pragmatic and conversational analysis – to identify key strategies and tactics; continuous sampling method – to select the actual material.*

Results. *The characterization of political conflict describes it as a conflict of interests that do not coincide, that is, incompatible political views, goals and values of politicians, which are closely linked to political power, which in turn is the main object of political conflict. The study was based on fragments of German-language political discourses, extracted from a continuous sample of Internet sources and the modern German press.*

Originality *of the article is determined by the need for a comprehensive analysis of the conflict strategy and tactics of its implementation in modern political discourse. The article presents the material on the leading tactics of conflict-prone discrediting strategy in modern political discourse, identifies their implementation in the speech of politicians.*

Conclusion. *Each communication strategy includes a set of tactics; they are in a relationship like genus and species. The set of selected tactics modifies the strategy of achieving the goal. Criticism is the most commonly used tactic in confrontational strategies, which aims to raise the audience's doubts about the ability of a political opponent and dissatisfaction with the overall situation. The tactic of polarization is aimed at breaking the picture of the world presented in the text into parts, to make it strictly polarized, without any conjectures and nuances. Another important tactic is to refer to a person who is being discredited or has been discredited. Its influence is based on the cognitive procedure of analogy. In conclusion the basis of the discrediting strategy is the ability of participants in political communication to operate with information for the most effective argumentation while exercising cognitive influence on the consciousness of the addressees.*

Key words: *political discourse, political communication, strategy, tactics, political conflict, confrontational strategy, discrediting strategy, accusation tactics.*

Надійшла до редакції 17.04.20

Прийнято до друку 25.05.20

**КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ДОМІНАНТИ МОВОСТИЛЮ ОЛЬГИ
КОБИЛЯНСЬКОЇ (НА МАТЕРІАЛІ ГУМОРЕСКИ «ВІН І ВОНА»)**

**Ю. М. Руснак, кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та
українознавства Вищого державного навчального закладу України**

«Буковинський державний медичний університет»

(Чернівці, Україна)

e-mail: yuliyarusnak@bsmu.edu.ua

ORCID 0000-0001-9941-4411

У статті введено термін «комунікативно-прагматичні домінанти» на позначення сталих мовних засобів, які привертають увагу читача, впливають на його розум і почуття. Комунікативно-прагматичні домінанти є межею в художньому дискурсі, що має двоїсту структуру (лівобічний та правобічний контексти), вони розставляють акценти в дискурсі, акцентують на важливій для читача інформації.

Наукова розвідка відповідає прагматичному аспектові художнього тексту, пов'язаному з площиною текст – читач. Матеріалом дослідження послуговував художній текст раннього періоду творчості О. Кобилянської – гумореска «Він і вона», що має низку специфічних рис.

Зазвичай у художньому дискурсі буковинської письменниці комунікативно-прагматичною домінантою є слово **ні**, що слугує еквівалентом окличного речення, самостійно оформленого або в складі складного, бере участь в емоційно забарвленому дискурсі.

Комунікативно-прагматичними домінантами у квазідіалогах постають еквіваленти речень **ні**, **Та ні!**, протиставлення-заперечення **Але ні**, графічно підкреслене **Але – ні**, конструкції на основі апосіопезису **Я...ні!** У мовленні героїні наявні діалектні особливості буковинських говірок, роздумам героя властиві алюзії на твори європейських письменників.

Ключові слова: художній текст, дискурс, комунікативно-прагматична домінанта, апосіопезис, еквівалент речення, деліберативне питання, гіпофора.

Художня література виконує дві взаємозумовлені функції, пов'язані з членами комунікативного ланцюга – автором і читачем: гносеологічну та епістемічну: гносеологічна функція (у ракурсі текст – читач) пов'язана з отриманням нових знань, епістемічна (у ракурсі текст – автор) – зі збереженням знань про дійсність. До епістемічної функції близька інформативна функція. Крім того, художня література виконує ще одну важливу функцію – рекреативну (розважальну) [5].

Засобом реалізації художньої літератури є художній текст (далі ХТ) – результат творчої діяльності автора – універсум культури, творчо осмислена автором дійсність, матеріалізована в жанровій формі певного роду.

У літературний процес Буковини кінця XIX – початку XX ст. найбільший внесок зробила О. Кобилянська. Перший період творчості письменниці репрезентований малою прозою, яка відзначається різноманітністю жанрів, тематичним розмаїттям художніх творів, різними шляхами їхнього вирішення, загалом творчого пошуку, авторського почерку, у якому кристалізувалася письменницька манера та спосіб її мовної реалізації. У цей період буковинська письменниця пише оптимістичний за характером художній текст «Він і вона», який за жанром авторка визначила як гумореску. Імовірно, О. Кобилянська все ж таки скептично ставилася до оптимістичних стосунків русинки та німця.

Актуальність дослідження вмотивована необхідністю атомарного дослідження мовостилю Ольги Кобилянської для формування когнітивно-прагматичної концепції художнього дискурсу письменниці.

Аналіз останніх досліджень і визначення раніше не досліджених частин проблеми. Мову творів О. Кобилянської вивчали Н. Д. Бабич, Л. О. Ткач, О. В. Куль-

бабська, М. В. Скаб, Н. О. Руснак, О. В. Кардашук, Т. Є. Гуцуляк, С. Є. Панцьо, Т. П. Вільчинська, О. В. Максим'юк, О. Л. Даскалюк та ін. Синтаксичні особливості ХД О. Кобилянської досліджували Н. В. Гуйванюк [1], С. Т. Шабат-Савка [8], В. А. Чолкан [7]. Прагматичний аспект мовотворчості буковинської письменниці ще не був предметом дослідження науковців, що і становить **новизну** наукової розвідки.

Гумореска «Він і вона» має низку специфічних рис. Композиційним прийомом ХТ слугує розгорнута антитеза. Контраст формують дві сюжетні лінії – чоловік і жінка, він і вона. Кожна сюжетна лінія гуморески «Він і вона» відповідає композиції драматичного тексту – становить ремарку і репліку, причому кожний структурний елемент відтворений різними шрифтами.

Для реалізації сюжетних ліній авторка обрала роздум у формі внутрішнього мовлення персонажів, де інколи з'являється діалог. Отож постать автора, устами якого описана життєва ситуація, у ХТ формально виявляють лише ремарки; постать автора максимально відсторонена.

Головні персонажі знеособлені – він і вона, у такий спосіб письменниця, напевно, хотіла відтворити ідеальні стосунки між чоловіком і жінкою – від несприйняття один одного до повного взаєморозуміння, до любові. Закономірно, що внутрішній монолог пронизаний емоціями.

Мета статті – проаналізувати комунікативно-прагматичні домінанти в гуморесці О. Кобилянської «Він і вона».

Методи дослідження. Як основні використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу та лінгвістичні – метод лінгвістичного спостереження, описовий, структурний.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо лінгвокогнітивний аспект стосується ракурсу *текст – автор*, то прагматичний аспект художнього тексту пов'язаний з площиною *текст – читач*. ХТ є своєрідною комунікацією між автором і читачем. Прагматичний аспект пов'язаний з постаттю читача, для нього створюється текст. Комунікативно-прагматичні домінанти – сталі мовні засоби, які привертають увагу читача, впливають на його розум і почуття, відображаючи специфіку авторського стилю.

Для мовостилю О. Кобилянської характерний художній дискурс (далі ХД), що має двійсту структуру, складається з лівобічного та правобічного контекстів. Межею між ними і є комунікативно-прагматичні домінанти, які розставляють акценти в дискурсі, підкреслюють важливе для читача.

Комунікативно-прагматичними домінантами у ХД зазвичай слугують еквіваленти речень. Автори наукової праці «Синтаксис української літературної мови: Проблемні питання» І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська кваліфікують еквіваленти речень, або ізольовані речення, як «комунікативні одиниці, що не мають форми речення, перебувають поза межами так званих граматичних речень» – як родове поняття, до якого залучено вислови з називним відмінком – номінативні речення, з прямими відмінками – неповні чи еліптичні речення, зі звертаннями, частками, вигуками [6, с. 262]. П. С. Дудик, дослідник усного розмовного мовлення, звертає увагу на велику кількість комунікативних одиниць, висловлень, які не відповідають граматичній природі речення. Він називає їх еквівалентами речень, або відповідниками, заміниками речень [2].

Так, комунікативно-прагматичною домінантою ХД О. Кобилянської стає поліфункціональне слово *ні*, яке виконує низку видових функцій, проте родовою, головною, функцією є актуалізація правобічного компонента тексту. Слово *ні* має певні особливості: слугує еквівалентом зазвичай окличного речення, самостійно оформленого або в складі складного; бере участь в емоційно забарвленому дискурсі.

Фрагмент ХД, у якому за допомогою окличних речень відтворено почуття героїні, її емоційність, містить у складі складного еквівалент речення *ні* (що за значенням дорівнює стверджувальній частці), привертаючи в такий спосіб увагу до правобічного розлогого контексту й пояснюючи лівобічний. Напр.:

Я обиджена до живого! Ні, се нечувана річ: слідити так за мною! Властиво, не повинна я собі з того нічого робити, але моє нещастя, що я нервова. Думає собі такий перший-ліпший, що я належу до “товпи” і що являюся тут, щоб здибатися з ким-небудь! Та правда, коли акції жінок тепер так стоять, то й не диво, що така думка у мужчин перша (3, с. 148).

У наступному контексті на побутовому рівні розглянуто національне питання, емоційність мовця лівобічного контексту реалізують лайливі слова, ксеноніми з означеннями, обірвані речення. Еквівалент речення *ні* в складі складного відокремлює правобічний контекст, який слугує висновковим положенням із лівобічного контексту. Емоційність мовця допускає лайливий вислів – німецькомовний варваризм. Напр.:

Це певно, знов та стара зизоока жидівка з болючим пальцем. Уже вона ставить мою терпеливість просто на пробу, а крім того, живе в пересвідченні, що я на світі лиш для неї! Але на другий раз потисну її в палець так, що не з’явиться мені більше перед очі. Така ідіотка, жидівська баба! Саме тепер мусила влізти, коли я... коли би собі... випочив. Ні, се вже зовсім так, неначеб я не був теж чоловіком. Den Kuckuck auch noch einmal! (Нехай йому іще раз чорт! (Нім.)) (3, с. 148).

Гумореска «Він і вона» написана під впливом ідей Ніцше. У ХД про роль жінки в житті чоловіка автор використовує прецедентне ім’я Заратустра. З одного боку, прецедентне ім’я – ознака інтелектуалізації автора, з іншого, – спосіб реалізувати думку покликанням на авторитет. Лівобічний контекст відображає негативне ставлення до жінки. Уявний діалог, у якому відтворена основна думка, починається окличним еквівалентом речення *Ні!*, а подальший контекст розвінчує ідеї лівобічного контексту. Пор.: *То в мене значить – говорити “виразно”! Ити, наприклад, мені до неї з батогом, перед її ніжну, тиху істоту станути з батогом, немов той переможець звірів перед бестій, що скрегоцуть зубами. Ні! Заратустро, феноменальне з’явище єсть твій творець, але тут зблямувався він фатально. Вже як є, так є, але жінки таки ніжна раса, а коли вони в не однім невикінчені і недозрілі, то винуваті тому лиш ми самі – їх пани і їх оборонці (3, с. 151).*

Одним із текстотвірних прийомів О. Кобилянської є квазидіалог – елемент роздуму, який сприяє розвитку думки. «Квазидіалог становить автопитання та відповідь на нього» [5, с. 118]. Квазидіалог чітко поділений на лівобічний та правобічний контекст. Правобічний контекст у ХД О. Кобилянської, тобто відповідь, завжди починається словом *ні*.

У квазидіалогах питання може трактуватися як *деліберативне* – «(від лат. *обговорювати, обдумувати*), яке риторично адресоване самому собі. Деліберативне запитання закликає до роздумів не співбесідників, а самого себе. На відміну від риторичного запитання, воно не містить ні твердження, ні заперечення. Основною функцією деліберативного запитання є вираження емоційних роздумів» [4, с. 151].

Коротке запитання з альтернативними відношеннями народнорозмовного характеру *Чи вона його суджена, чи що?* продовжує відповідь, що починається еквівалентом речення *ні*, конкретною відповіддю на поставлене запитання, проте коротка відповідь стає розлогим роздумом над національним питанням. Пор.:

Я питаю: яке право має він до неї? Чи вона його суджена, чи що? Ні, він не має жодного права до неї, хіба, може, в однім. Він москаль, а вона русинка; отже, вони лише споріднені, кажу; лише споріднені, бо свою самотійність в мові й літературі показують малороси в різних варіантах. Але у такого москаля не повинно чоловіка нічого дивувати. В них грає лише кулак головну роль і, мимо свого Толстого, вони ultra – варвари, справдешині пердепотопні мастодонти... (3, с. 158).

У квазидіалозі специфіку має не лише відповідь, але й запитання. Зазвичай запитання починається питальною часткою *чи*. Запитання може мати специфічну форму *І чи я чогось іншого бажаю собі на світі, як лиш жити? // Я бажаю лиш жити*, тобто має місце асиметрія форми і змісту: за формою це питальне висловлення з питальною часткою у

препозиції, із питальною інтонацією, а за змістом – розповідна стверджувальна конструкція, у якій інформація передана імпліцитно.

Відповідь героїні – категорично негативна, це загальнозаперечне речення, підкреслене заперечною часткою *ні*, у такий спосіб актуалізоване (потрійне) заперечення імпліцитно виражає ствердження. ***Ні, не жадаю більше нічого // Я хочу лише жити.*** У запитанні-відповіді функціонують синоніми *бажати – жадати*. Пор.: *І чи я чогось іншого бажую собі на світі, як лиш жити? Ні, не жадаю більше нічого* (3, с. 149).

У квазидіалозі може бути низка запитань, спрямованих до себе. Вони створюють *гіпофору* – «(грец. *відмова, причина, підстава*) – різновид ампліфікації, який складається з ланцюга запитань і відповіді або ширше – реакції на нього. Виконує подвійну функцію – активізує увагу адресата й акцентує думку, яка виражається у відповідній частині запитально-відповідної конструкції» [4, с. 135].

У наступному квазидіалозі запитання становить дві лінії, причому кожне з них супроводжує стверджувальне речення, низка запитань має характер припущення (кожне висловлення містить модальний прислівник *може*). Відповідь починається еквівалентом речення *Та ні!* Правобічний контекст містить важливу з погляду персонажа інформацію (читає розуміє зміни в ставленні чоловіка до жінки). Пор.:

(Люто). *Може, цей московський страхопуд сказав їй що на мене? Він має привілей ходити в дім її родичів, він не є лікарем. Або, може, занедужала її мати? Вона ж для неї живе! Та ні! Тоді була б мені просто о тім спінула, – вже настільки стали ми товаришами. Першого тижня оповідала мені стільки, особливо в парку, де я виходив їй назустріч, а тепер... і там її не видати вже цілий тиждень, хоч погода не була ніколи така гарна, як тепер. Коли вона завтра не прийде сюди або до парку, то піду до неї додому й скажу їй усе!* (3, с. 165).

Однією з лінгвістичних особливостей художнього роздуму є обірвані, незавершені з певних причин речення. Обірвані речення становлять *апосіопезис* – явище мовлення або стилістична фігура, представлена ненавмисно або навмисно не завершеним висловленням. В апосіопезисі може бути усічена будь-яка частина речення, тому вислови з апосіопезисом відрізняються різним ступенем смислової незавершеності.

Лівобічний контекст квазидіалогу становить низку (два) запитань (*гіпофора*), які починаються питальним прислівником причини *чому*, у такий спосіб формується анафора. Особливістю мовостилію письменниці є те, що комунікативно-прагматичною домінантою слугує протиставлення-заперечення *Але ні*. Правобічний контекст становить обірване речення з повтором ключового слова *нерви* з означеннями, що засвідчує душевний неспокій, підвищену чутливість героїні. Пор.: *Чому я така зворушена? Чому щось співає в мені, а поміж то втискається насилу образ... Але ні, се ж лише нерви... Ті ненависні, безумні нерви* (3, с. 162).

У роздуми героя може вклинюватися діалог, який він переповідає (діалог структурований), проте одну репліку героїні відтворює дослівно, це сентенція з особливостями буковинського мовлення: *Любити а належати комусь назавсідги – се щось інше*, де в ролі єднального сполучника використано сполучник *а*, це одна з архаїчних рис синтаксичної системи буковинських говірок. Пор.:

Чому ж би вона не знала сього напевно? Чи не любить мене?

О, любить, але...

Але?

Любити а належати комусь назавсідги – се щось інше.

«Се одне й те саме, – сказав я. – Де двоє любляться, належать уже до себе, і я саме хочу, щоб вона належала мені» (3, с. 167).

У сегментованому, графічно оформленому квазидіалозі запитанню передують вияви почуттів героїні, у відтворенні яких використано okazіоналізми *напівсором, напівнесміливість, напівгордість...* Запитання починається часткою *чи*, вагання героїні

підкреслює модальний прислівник *може*. Запитання має специфічну форму *Чи спитати, може, кого о раду?*, у якому бере участь синтаксичний діалектизм – словосполучення з об'єктними відношеннями: *спитати о раду?* Відповідь – категоричне заперечення (два окличні заперечні речення), емоційно забарвлене ремаркою (Дуже гордо). Пор.:

І пішла б я до нього, і не пішла б. Якесь дивне чуття здержує мене від того. Напівсором, напівнесміливість, напівгордість... Чи спитати, може, кого о раду?

(Дуже гордо). **О, ні! Ніколи в світі!..** (3, с. 160).

У наступному квазидіалозі, у лівобічному контексті ремарки автора ущільнюють інформацію, правобічний контекст починається обірваним реченням *Я...ні!* з обов'язковою комунікативно-прагматичною домінантою *ні!* Правобічний контекст – алюзія на трагедію В. Шекспіра «Отелло», яка, інтелектуалізуючи мовлення героя, дає вияв його емоціям. Пор.:

Мені так чудно, що вона була тут. Тут поверх книжок уклала була, змішана, свій плащик... а пізніше...тут, на столі до писання, і майже на каламарі, так само свій білий фільцовий капелюх. (Стає задуманий перед столом і глядить. Раптом добавляє банкнот на 5 золотих римських.) Що се? Гроші?! (Паленіючи). Її гонорар? (Змінений і поважно). Я...ні! Мурир зробив свій обов'язок і може вже забиратися... Ні, моя дамо, сим разом ошибнулись ви! Сим разом обидили ви мурина (3, с. 161).

Лівобічний контекст квазидіалогу матеріалізує емоції героїні, душевне сум'яття – обірвані речення, повтор присудка *я не знаю...* у складі апосіопезису, риторичне питання *Чи се, може, тому, що він чоловікові немов аж у глибину душі заглядає?*, авторська ремарка (Усміхається сумовито). Натомість правобічний контекст *Ні, тепер уже я нічого не знаю...* – висновок із лівобічного контексту, з потрійним запереченням, що вербалізує душевні вагання героїні. Пор.:

Не знаю... він такий дивний... ні, властиво не дивний, але такий... сказати б... він знає все. Я, що не мішаюся так легко, мішаюся при нім. (Усміхається сумовито). Цілком так, начеб у мене була нечиста совість. Чи се, може, тому, що він чоловікові немов аж у глибину душі заглядає? А відтак його очі! Я не знаю... але вони такі жаркі... палять так страшно... о, страшно! Ні, тепер уже я нічого не знаю... (3, с. 163).

У квазидіалозі сигналізувати про правобічний контекст (відповідь) може графічно підкреслене протиставлення-заперечення *Але – ні*. Напр.:

Той старий панок, що поздоровив його перше, сказав: “Моє поважання, пане докторе!”. Отже, він лікар. Може, спеціальність від горляних недуг? Але – ні, я буду держатися й даліше методу Кнайпа (3, с. 150).

Квазидіалогу передуює роздум героя про уявного суперника, який супроводжують лайливі слова. Запитання емоційно забарвлені авторською ремаркою (Глумливо), вставним словом гіпотетичного характеру (*може*). Починається нетиповим висновковим твердженням на основі протиставлення *Отже, вона любить наукою, він — «штукою», а я... ха-ха-ха! я вилічу йому її!* Проте у квазівідповіді після низки окличних речень міститься комунікативно-прагматична домінанта – графічно увиразнене протиставлення-заперечення: *Але – ні, я не вилічу йому її, вона прецінь не була в мене*. У такий спосіб у відповіді дві комунікативно-прагматичні домінанти, які підсилюють одна одну: *а я... – апосіопезис*, та *Але – ні* – еквівалент речення у складному. Пор.:

(По хвилі). *О, той мастодонт! Поганий варвар той москаль! Він з нею в грубій приязні, – оповідала мені вчора стара Мінерва. Він збирається писати якесь діло, а вона старається йому теж о матеріал. Рад би я знати, що се за діло і що за матеріал подає вона йому? (Глумливо). Може, психологічні нотатки? Отже, вона любить наукою, він – «штукою», а я... ха-ха-ха! я вилічу йому її! Так, я той бог у Ніцшевім «Заратустрі», що дивиться милосердя! Але – ні, я не вилічу йому її, вона прецінь не була в мене. Кнайп вилічить її, вже і то тим чином, що вона буде рано по росі ходити й годуватися вівсяною гербатюю та житніми крупами. Супроти сього не вдержусь я зі своєю наукою* (3, с. 160).

Висновки і перспективи. Отже, прагматичний аспект ХТ пов'язаний із площиною *текст – читач*. Комунікативно-прагматичні домінанти – сталі мовні засоби, які привертають увагу читача, впливають на його розум і почуття. Комунікативно-прагматичні домінанти є межею в ХД, що має двоїсту структуру (лівобічний та правобічний контексти), вони розставляють акценти в дискурсі, підкреслюють важливе для читача. У ХД буковинської письменниці комунікативно-прагматичною домінантою постає слово *ні*, що є еквівалентом окличного речення, самостійно оформленого або в складі складного, бере участь в емоційно забарвленому дискурсі.

Квазидіалог чітко поділений на лівобічний та правобічний контексти, автопитання в ньому потрактоване як *деліберативне*. Низка деліберативних запитань створюють *гіпофору*. Зазвичай запитання у квазидіалозі починається часткою *чи*, нерідко воно ілюструє асиметрію форми і змісту, у якій інформація передана імпліцитно.

Комунікативно-прагматичними домінантами у квазидіалогах є еквіваленти речень *ні*, *Та ні!*, протиставлення-заперечення *Але ні*, графічно підкреслене *Але – ні*, конструкції на основі апосіопезису *Я...ні!*

Мовлення героїні відображає діалектні особливості буковинських говірок, роздумам героя властиві алюзії на твори європейських письменників, що може бути перспективою подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Гуйванюк Н. Речення переповідної модальності у мові творів Ольги Кобилянської. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2004. Вип. 216–217: Слов'янська філологія. С. 232–239.
2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення: еквіваленти речення. Київ: Наукова думка, 1973. 288 с.
3. Кобилянська О. Ю. Зібрання творів: у 10 т. Т. 1: Новели. Оповідання. Поезії в прозі / редкол.: В. І. Антофійчук, С. Д. Кирилюк та ін. Чернівці: Букрек, 2013. 476 с.
4. Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник / ред.: Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяев [и др.]. Москва: Флинта, Наука, 2003. 840 с.
5. Руснак Н. О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 448 с.
6. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис української літературної мови: Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
7. Чолкан В. Частки як ускладнюючий компонент структури речення у мові творів О. Кобилянської. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. аук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2004. Вип. 216–217: Слов'янська філологія. С. 240–245.
8. Шабат-Савка С. Поліфункціональність питальних конструкцій у прозі Ольги Кобилянської. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2004. Вип. 216–217: Слов'янська філологія. С. 246–249.

References

1. Huivaniuk, N. (2004). Rechennia perepovidnoi modalnosti u movi tvoriv Olhy Kobylyanskoi [Sentences of narrative modality in the Olga Kobylyanska's language works]. In: Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovianska filolohiia [Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Slavic philology]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t. Vyp. 216–217, 232–239 (in Ukr.).
2. Dudyk, P. S. (1973). Syntaksys suchasnoho ukrainskoho rozmovnoho literaturnoho movlennia. Proste rechennia: ekvivalenty rechennia [Syntax of modern Ukrainian colloquial literary speech. Simple sentence: sentence equivalents]. Kyiv: Naukova dumka, 288 (in Ukr.).
3. Kobylyanska, O. Yu. (2013). Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. 1: Novely. Opovidannya. Poeziyi v prozi [Collection of writing works: in 10 volumes: Vol. 1: Novels. Stories. Poetries in prose]. Chernivtsi: Bukrek, 476 (in Ukr.).
4. Ivanov, L. Iu., Skovorodnykov, A. P., Shyriaev, E. N. (Ed) (2003). Kultura russkoi rechi: Entsiklopedicheskiy slovar-spravochnik [Culture of Russian speech: an encyclopedic reference dictionary]. Moskva: Flinta: Nauka, 840 (in Russ.).
5. Rusnak, N. O. (2009). Linhvokohnityvnita prahmatychni vymiry dialektnykh tekstiv bukovynskykh hovirok [Linguocognitive and pragmatic dimensions of dialectal texts of Bukovinian dialects]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 448 (in Ukr.).

6. Slynko, I. I., Huivaniuk, N. V., Kobylanska, M. F. (1994). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy. Problemni pytannia [Syntax of the modern Ukrainian language. Problematic issues]. Kyiv : Vyscha shkola, 670 (in Ukr.).

7. Cholkan, V. (2004). Chastky yak uskladniuiuchy komponent struktury rechennia u movi tvoriv O. Kobylanskoi [Particles as a complicating component of sentence structure in the language of O. Kobylanska's works]. In : Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovianska filolohiia [Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Slavic philology]. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t. Vyp. 216–217, 240–245 (in Ukr.).

8. Shabat-Savka, S. (2004). Polifunktsionalnist pytalnykh konstruktii u prozi Olhy Kobylanskoi [Polyfunctionality of interrogative constructions in Olga Kobylanska's prose]. In : Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovianska filolohiia [Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Slavic philology]. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t. Vyp. 216–217, 246–249 (in Ukr.).

Yu. M. RUSNAK COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC DOMINANTS OF OLGA KOBYLYANSKA'S LANGUAGE STYLE (BASED ON THE HUMORESQUE NOVEL "HE AND SHE").

Introduction. *The article introduces the term of communicative-pragmatic dominants to denote permanent language means that attract the reader's attention, affect his mind and feelings. Communicative-pragmatic dominants act as a boundary in artistic discourse, which has a dual structure (left and right contexts), they place accents in the discourse, emphasize important information for the reader.*

The topicality of the article is determined by the need of further in-depth study of Olga Kobylanskaya idiosyle in order to form a cognitive-pragmatic conception of the writer's artistic discourse.

The purpose of the article is to analyze the communicative-pragmatic dominants in O. Kobylanska's humoresque novel "He and She".

Research methods. In the article as the main general scientific methods of analysis and synthesis are used, as well as linguistic – method of linguistic observation, descriptive and structural methods.

Results. Scientific research corresponds to the pragmatic aspect of the artistic text, connected with plane text-reader. The material of research is the artistic text of the humoresque novel "He and She" written in the early period by O. Kobylanska's. It has a number of specific features: built on the compositional technique of the expanded antithesis, has features of a dramatic text, considiration in the form of internal speech of the characters is chosen for reproducing of the plot lines.

Usually in the artistic discourse of a Bukovinian writer the word *ni* acts as the communicative-pragmatic dominant, which is the equivalent of an exclamatory sentence, independently designed or as part of complex sentence, takes part in the emotionally colored discourse.

Originality. The pragmatic aspect of the language creation of the Bukovinian writer O. Kobylanska has not yet been the subject of scientific research, which makes up the novelty of scientific work.

Conclusion. The quasi-dialog is clearly divided into left-hand and right-hand contexts and the self-question is interpreted as deliberative. A number of deliberative questions create a hypophore. Usually the question in quasi-dialogue begins with a particle *chu* (or), often the question illustrates the asymmetry of form and content in which information is implicitly transmitted.

The communicative-pragmatic dominants in quasi-dialogues are the equivalents of the sentences *ni*, *Ta ni!* opposition-negation *Ale ni*, graphically underlined *Ale – ni*, constructions based on the aposiopesis *Ya... ni!*

In the heroine's speech there are dialectal features of Bukovinian dialects, allusions to the works of European writers are inherent in the hero's thoughts.

Key words: artistic text, discourse, communicative-pragmatic dominant, quasi-dialog, aposiopesis, sentence equivalent, deliberative question, hypophore.

Надійшла до редакції 30.03.20

Прийнято до друку 30.04.20

СУЧАСНИЙ ПЕРЕКЛАД І МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

І. Ю. Головаш, старший викладач кафедри іноземних мов

*Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна)*

e-mail: iyug@i.ua

ORCID: 0000-0002-4849-3321

С. В. Кобяков, доцент кафедри іноземних мов

*Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна)*

e-mail: skobyakov70@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4597-4277

М. Ю. Погодіна, старший викладач кафедри іноземних мов

*Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна)*

e-mail: mariapogodina2902@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4629-561X

У статті переосмислено проблему перекладу загалом та сучасного перекладу як засобу міжкультурної комунікації. Сучасний переклад з однієї мови на іншу все рідше виконує роль механічного відтворення термінів. Історично переклад так само пройшов етап простої заміни одних образів на інші. Процес перекладу, безсумнівно, необхідно розглядати як акт міжкультурної соціальної комунікації, у ході якої між джерелом і реципієнтом відбувається обмін фразовою або текстовою інформацією. Переклад являє собою процес перекодування думок, висловлених однією мовою, засобами іншої мови, або ж під час перекладу засобами третьої мови, він є посередником у межах одного сету, де відбувається полікультурна комунікація. На основі проведеного дослідження ми з'ясували, що правильний переклад є ефективним засобом міжкультурного спілкування в умовах глобалізації – це можливість показувати, заявляти й розмірковувати над тим, як переклад стає інструментом спілкування в різних спільнотах у світі з його ефективним розвитком через різні соціокультурні та лінгвістичні експерименти. Це також спроба об'єднати жанри міждисциплінарного навчання – культурологію, лінгвістику й дослідження глобалізації.

Ключові слова: процес перекладу, міжкультурна комунікація, цілісність і зв'язність тексту, паралельний переклад, мовець, реципієнт, суб'єкти комунікації, функція спілкування.

Актуальність. Сучасний глобальний світ не може існувати без сучасного якісного перекладу, який ураховує всі елементи суспільства й індивіда в суспільстві (культуру, психологію, етику, естетику), що і є основою міжкультурної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що філологи, лінгвісти, фахівці з семіотики та безпосередньо перекладачі по-різному трактують наявні види перекладу під час безпосередньої або опосередкованої комунікації. Але всі сходяться на думці, що необхідно розглядати саме усний та письмовий переклади як основні. Сучасні автори, такі як О. Бабченко [1], О. Білоус [2], В. Манакин [5], вважають, що підґрунтям перекладу обов'язково є когнітивні здібності перекладача. Науковці використовують термін «когнітивна готовність», що означає ментальну підготовку до необхідності діяти індивідуально та компетентно в складних і непередбачуваних умовах, що охоплює знання, уміння, здібності й стосунки [1, с. 13]. Деякі автори переконані, що наукова модель когнітивної готовності до перекладу може послужити основою для розроблення дидактичної моделі, «допоможе забезпечити високий рівень сформованості особистості перекладача-професіонала» [2, с. 72–73].

Розвиток міжкультурної комунікації вимагає перекладу дискурсу в широкому сенсі й зокрема текстового перекладу учасників-комунікантів, представників неоднакових культурних спільнот людей у різні періоди історії. Переклад як вид діяльності існує тисячі років і, безсумнівно, з'явився в період перших спроб міжкультурної і, як результат, міжмовної комунікації людей. Переклад з'явився задовго до появи писемності, проте підтвердження цього факту стало можливим тільки після тривалого вивчення, ретельного аналізу й логічних висновків учених-лінгвістів і спільноти перекладачів на різних етапах історії. Перша згадка про перекладачів та переклади взагалі – глиняні таблички 23 ст. до н. е. Перші документальні пам'ятки – 15 ст. до н. е. – переклади дипломатичного листування з давньоєгипетської мови на аккадську мову клинописом. Перший перекладач, ім'я якого відоме, – Анхурмес, верховний жрець із Тінісу (14 ст. до н. е.). У різні періоди розвитку суспільства до перекладача, з одного боку, ставилися як до обслуги, зневажливо, бо він умів говорити мовою «знехтуваних». З іншого боку, перекладачі представляли особливі професійні групи й мали ієрархію, їх уважали вищим (інтелектуальним) станом.

Мета статті – проаналізувати, як міжкультурна комунікація впливає на збереження лексичних, граматичних і стилістичних особливостей мови під час перекладу.

Предметом нашого дослідження стало використання різноманітних видів перекладу (усного, письмового) з урахуванням міжкультурної комунікації. Усний переклад називають «синхронним», хоч автори статті вбачають неточність у використанні цього терміна, це більшою мірою стосується семантичного поля, оскільки «синхронність» у загальному розумінні просто не можлива через фізіологічні, механічні, мовні й навіть психологічні причини. Ми вважаємо, що «паралельний переклад» – це точніший термін, що характеризує цей вид комунікації. Однією з різновидів усного перекладу є також усний переклад з аркуша.

Усний послідовний переклад передбачає, що мовець робить паузи, даючи перекладачеві змогу обробити й передати сказане. Зазвичай усний послідовний переклад застосовують для громадських заходів: переговорів, презентацій, брифінгів, прес-конференцій, семінарів та тренінгів. Виокремлюють також фразовий переклад як різновид послідовного, конференц-переклад як окремий різновид, що передбачає елемент акторської майстерності та психологічної стійкості перекладача, шушутаж (нашіптування) і машинний переклад, або переклад за допомогою сучасних технологій з використанням елементів штучного інтелекту (широко використовуваний у google-translate).

Переклад – це передавання змісту усного висловлення або письмового тексту засобами іншої мови. Переклад дослівний – це переклад іншомовного тексту шляхом механічної підстановки на місце слів мови-джерела їхніх еквівалентів у мові, на яку перекладають, за збереження іншомовної конструкції. Цей різновид перекладу дуже часто використовують сучасні китайські товаровиробники.

Матеріали і методи дослідження. На сучасному етапі розвитку міжкультурної комунікації текст є основним компонентом перекладу. Текст у лінгвістиці кваліфікують як цілісну одиницю комунікації, загальний задум і зміст якого передають через мовні одиниці. Т. М. Дрідзе дає таке визначення тексту: «Текст – як складний знак і цілісна одиниця спілкування – це деяка система смислових елементів функціонально (тобто для конкретної мети спілкування) об'єднаних в єдину замкнуту ієрархічну комунікативно-пізнавальну систему загальною концепцією або задумом (комунікативним наміром суб'єктів спілкування)» [3, с. 57].

У мовній діяльності текст розглядають як вербальний, у знаковій формі – зафіксований (в усній або письмовій формі) результат роботи думки й мови. Автори цієї статті вважають, що найбільш точно це передала Ф. А. Циткіна, урахувавши не тільки лінгвістичні, але й психолінгвістичні ознаки тексту як праці й результату процесів говоріння й розуміння суб'єктів комунікації: «усі мовні величини, якими ми оперуємо в слові й граматиці, є концептами, що в безпосередньому досвіді (ні в психологічному, ні в

фізіологічному) нам зовсім не дані, а можуть бути виведені нами лише з процесів говоріння і розуміння, які я називаю, у такій їх функції, мовним матеріалом... Під цим останнім я розумію, отже, не діяльність окремих індивідів, а сукупність усього, що говоримо та розуміємо в певній конкретній ситуації в ту чи ту епоху життя суспільної групи. Мовою лінгвістів – це тексти» [7, с. 26].

Збереження цілісності й зв'язності тексту під час перекладу для іншого культурного мовного середовища є найбільш складним і важливим процесом у міжкультурній комунікації. Цілісність тексту – його базова характеристика як предмета комунікації. На відміну від зв'язності, що визначає зовнішню організацію тексту, цілісність формує змістову, смислову його єдність. Порівняно зі зв'язністю, категорією лінгвістичною, цілісність є психолінгвістичною категорією, безпосередньо не співвідотною з лінгвістичними одиницями, вона виникає в процесі усвідомлення й розуміння тексту як результат аналітико-синтетичної діяльності реципієнта [4, с. 48].

В акті комунікації автор за допомогою тексту висловлює деякий зміст, який повинен виникнути в реципієнта внаслідок сприйняття цього тексту. Мета комунікації – забезпечити максимальний збіг змісту з образами змісту тексту. Саме цей зміст (що в психіці людини) – неусвідомлюване, повністю динамічне представлення про деякий об'єкт як предмет комунікації, – можна визначити як цілісність [5, с. 29].

Цілісний текст витлумачують як такий, що «під час переходу від одного послідовного щабля смислової компресії до іншого, глибшого, зберігає для сприймання смислову тотожність, втрачаючи лише маргінальні елементи. Інакше кажучи, тільки той текст посправжньому осмислений, основний зміст якого можна представити в будь-якій стислій формі» [5, с. 31].

Якщо в результаті сприйняття, усвідомлення тексту в реципієнта не виникає цілісного уявлення про предмет комунікації, відбувається порушення спілкування або через учасника, який недостатньо цілісно представив текст, або через реципієнта, який не готовий до його усвідомлення з якихось причин (рівень знання мови, предмета, сформованості навичок, освіти тощо). Цілісність є характеристикою більш важливою й суттєвою, ніж зв'язність, оскільки формально зв'язний текст без цілісності втрачає сенс. З огляду на те що у сфері наукової комунікації точність перекладу, однозначність, адекватність, істинність інформації мають першорядне значення, бо, по суті, істинність визначає зміст наукової діяльності та наукового спілкування, то експлікації, тобто цілісному висловленню, підпорядковані всі мовні засоби.

Процес перекладу можна сприймати як акт міжкультурної соціальної комунікації, у ході якої відбувається обмін інформацією між мовцем і реципієнтами. Переклад можна уявити собі як процес перекодування думок, висловлених однією мовою, засобами іншої мови.

Переклад як діяльність з обміну інформацією можна представити в термінах теорії інформації, оскільки він має всі компоненти комунікації, що містить такі елементи: джерело інформації (номінант), канал комунікації (середовище, у якому передають повідомлення), реципієнт (той, хто сприймає інформацію). Комунікація як процес обміну інформацією відбувається в інтракультурному середовищі, суб'єкти якого мають спільну мову й загальний соціальний досвід, ту саму систему культурних цінностей та орієнтацій. На відміну від комунікації, переклад являє собою двомовну комунікацію, коли обмін інформацією відбувається за допомогою двомовних кодів. Суб'єктів комунікації в перекладі більше, оскільки, крім двох комунікантів (відправника повідомлення й реципієнта), є особа, що в процесі перекладу декодує повідомлення на первинному коді й кодує його за допомогою знаків вторинної мови. Це перекладач, який володіє двома мовами. Він постає опосередкованою ланкою між джерелом інформації (автором тексту, який повідомляють) й адресатом – одержувачем інформації іншою мовою. Однак перекладач може поставати й у ролі одержувача повідомлення від відправника, і в ролі

відправника повідомлення адресатові іншою мовою. У процесі перекладу відправник (автор тексту, той, хто говорить) передає повідомлення або в предметному вигляді (текст), або безпосередньо в непередметному вигляді (усне повідомлення). Це повідомлення закодоване на первинному, вихідному мовному коді. Перекладач, який володіє первинною мовою, приймає це закодоване повідомлення, розшифровує його, осмислює й усвідомлює для себе. Потім перекладач трансформує отримане повідомлення в аналогічний текст, але вже іншою мовою. Коли перекладач, осмисливши отриману інформацію після ознайомлення з нею в непередметному вигляді (знаки первинного коду перетворюються в елементи динамічної мовно-мисленнєвої діяльності), знову опредметнює її, перетворивши в предметний текст – перетворену форму своєї життєдіяльності. Одержувач повідомлення – реципієнт – у процесі ознайомлення з опредметненим вторинною мовою продуктом праці перекладача знову розпредмечує цей текст, але вже на основі знаків іншої мовної системи.

Результати дослідження та їх обговорення. Переклад витлумачено як різновид комунікації, оскільки його складники подібні до структурних компонентів спілкування: комуніканти, взаємодія, код, функції, результат. Однак цей різновид комунікації має свої особливості, що виявляється, по-перше, у більшій кількості суб'єктів спілкування. У цьому разі комунікують не дві (один говорить, інший слухає), а три особи: комунікант 1, опосередкований комунікант, реципієнт.

По-друге, процеси говоріння й розуміння нібито повторюються, тому що спочатку відбувається передавання інформації між відправником вихідного повідомлення й перекладачем, який постає реципієнтом. Це реципієнт 1, що приймає інформацію на первинному мовному коді й декодує її. У процесі трансформації тексту за допомогою знаків іншої мови і його передавання адресатові, носію цієї мови, перекладач постає в ролі відправника повідомлення, але вже іншою мовою. Реципієнтом 2 в цьому разі буде одержувач повідомлення перекладача.

По-третє, у процесі перекладацької діяльності залучено дві мови – первинна вихідна мова (ВМ) і вторинна мова – мова перекладу (МП).

По-четверте, у ході актуалізації перекладацької діяльності реалізовані певні функції, зокрема комунікативна (функція спілкування й обміну інформацією), репрезентативна (представлення вихідного тексту іншою мовою, збереження правильності оригіналу), регулятивна (регульована нормами, постулатами спілкування).

По-п'яте, міжкультурна комунікація – це різновид опосередкованої комунікації. Г. Йегер характеризує її як комунікацію, «що переходить мовні кордони (*sprachrenzenüberschreitendekommunikation*). Цей різновид комунікації реалізований у таких формах: а) партнер А і партнер В спілкуються мовою La; б) партнер А використовує мову La, а партнер В – мову Lb, оскільки кожен із них рецептивно володіє мовою іншого; в) А і В використовують у роботі з текстом третю мову, яку кожен із них знає, окрім своєї рідної мови; г) А і В не мають спільної мови, й оскільки безпосереднє спілкування між ними неможливе, воно повинно бути опосередкованим» [6, с. 78].

Відмінною рисою процесу опосередкованої комунікації є те, що в ньому, крім двох звичайних для будь-якого комунікативного процесу етапів (породження вихідного тексту партнером А й сприйняття тексту партнером В), є ще й проміжна фаза (перекодування з однієї природної мови на іншу). Цю фазу називають мовним посередництвом (*sprachmittlung*), а особу, яка його провадить, – мовним посередником (*sprachmitter*) [9, с. 81–83]. У концепції опосередкованого перекладу Г. Йегера звернено увагу на особливе місце перекладу як опосередкованої комунікації, однак ця ознака не є диференційною для перекладу.

По-шосте, класифікувальна ознака перекладу як виду міжкультурної комунікації – його громадське призначення, суть якого полягає в здатності задовольняти потреби суспільства. На думку В. В. Коптілова, громадське призначення перекладу – його постійна

ознака, наявна в усіх його реалізаціях. «Громадське призначення перекладу полягає в тому, щоб максимально (у визначених лінгвістичних або екстралінгвістичних умовах) наблизити двомовну комунікацію з перекладом до «природної», одномовної комунікації як щодо виконуваних комунікативних функцій, так і щодо засобів їх реалізації» [4, с. 33–41].

По-сьоме, результат перекладу як міжкультурної комунікації відрізняється від результату звичайної міжкультурної комунікації, тому що продукт перекладацької діяльності оформлюється не спільною мовою, якою володіють партнери, а іншою – третьою – мовою одержувача перекладеного тексту.

По-восьме, специфіка перекладу як міжкультурної комунікації полягає «в триєдиному ототожненні двох різномовних текстів. Таке комунікативне уподібнення вихідного й кінцевого тексту відрізняє переклад від будь-яких інших способів передавання іншою мовою» [6, с. 33]. Переклад не зводиться до акту писемного або усного мовлення перекладача. Він являє собою акт міжкультурної комунікації, у якому беруть участь два тексти різними мовами, об'єднані в цьому акті як різномовні форми одного повідомлення. Тому в перекладі завжди передбачена «наявність двох текстів плюс їх об'єднання в процесі спілкування. Інакше кажучи, ми тут маємо справу з трьома різними мовними актами: а) акт спілкування за допомогою іноземних мов, що створює оригінальний текст; б) акт спілкування за допомогою МП, що створює текст перекладу; в) акт об'єднання (комунікативного прирівнювання) мовних творів, через які відбувається спілкування в актах (а) і (б)» [6, с. 34].

По-дев'яте, переклад як вид міжкультурної комунікації детермінований не тільки соціолінгвістичними чинниками (ситуативними змінами), включеними в соціокультурну мовно-розумову діяльність партнерів перекладацького процесу (соціальна історія комунікантів, «канал зв'язку» – середовище провадження обміну інформацією, соціальні мовні коди), а й регульований культурними змінними, оскільки в процесі перекладацької діяльності особливої значущості набувають адекватність нормативних установок, ціннісних орієнтацій, ціннісних принципів суб'єктів вихідного й перекладеного текстів. Саме схожість стереотипів свідомості, постулатів спілкування, цінностей і норм сприяє взаєморозумінню суб'єктів перекладацької діяльності й правильній інтерпретації ними вихідного й перекладеного текстів. У ситуації перекладу знання особливостей культурних систем партнерів – умова результативності процесу перекладу, бо «культура – це сукупність значень, цінностей і норм, якими володіють особи, що взаємодіють, і сукупність носіїв, які об'єктивують, соціалізують і розкривають ці значення» [9, с. 218].

У процесі перекладу як міжкультурної комунікації цієї сукупності знань, цінностей і норм досягають за рахунок соціального регулювання перекладацької діяльності, що «здійснюється, по-перше, з боку немовної діяльності (соціальної за своєю природою), у структурі якої протікає мовне спілкування, і, по-друге, з боку соціальних умов», що виникають у результаті взаємодії «соціально організованих індивідів, тобто мовна діяльність контролювана так званими етичними правилами, що регламентують соціальну взаємодію особистостей» [10, с. 257]. Для адекватного розуміння партнерами один одного, а також змісту вихідного тексту та його інтерпретації мовою перекладу недостатньо тільки знання норм іншої мови, необхідно мати спільний соціокультурний досвід, складниками якого і є правила поведінки, норми, стереотипи. Тому необхідно, щоб зовнішні (соціальні) і внутрішні (етичні та ціннісні) норми, соціальний досвід збігалися в суб'єктів вихідного й перекладеного текстів. Якщо ж у різномовних комунікантів такого спільного досвіду не виявлено в процесі перекладацької діяльності (коли під час перекладу вихідного тексту не орієнтуються на іншомовного читача), то перекладач повинен репрезентувати в перекладеному тексті той мовний та соціокультурний досвід, який був представлений у вихідному тексті. Для цього перекладач співвідносить внутрішню програму мовних дій із зовнішніми умовами мовної діяльності за допомогою

таких прийомів: «а) запозичення іншомовного культурного досвіду й розширення його за рахунок досвіду лінгвокультурної спільноти – носія мови – щодо досвіду лінгвокультурної спільноти – носія вихідної мови; б) «зведення» досвіду лінгвокультурної спільноти – носія вихідної мови – до досвіду контактної з нею лінгвокультурної спільноти – носія мови» [11, с. 13–14]. Із цього висловлення випливає, що перекладач повинен знати правила відображення та використання (позначення) зовнішніх умов стосовно тієї чи тієї мовної діяльності.

По-десяте, у процесі перекладацької діяльності постає вторинний текст, який хоча й відображає та передає основну інформацію, закладену у вихідному тексті, але містить сліди творчої діяльності перекладача. Тому переклад можна виокремити з інших типів міжкультурної комунікації на основі двох його ознак: вторинності тексту й установки на заміщення (репрезентацію) вихідного тексту в іншому мовному й культурному середовищі.

Висновки та перспективи дослідження.

1. Процес перекладу має активну сутність. Репродуктивна діяльність під час перекладу – це відтворення смислової інтенції автора висловлення, що несе в собі творчий початок – вияв перекладацької здатності, коли вихідний і перекладений текст постають то у вигляді перетвореної форми властивостей суб'єкта діяльності (опредметнений слід життєдіяльності людини), то у формі непередметних знакових форм у живій діяльності людей. Тексти є продуктами діяльності продуцентів (тих, що говорять, і тих, що слухають).

2. Переклад також є актом міжкультурної комунікації, коли обмін інформацією відбувається різними мовами (первинний і вторинний). Переклад як міжкультурна комунікація має всі компоненти її структури: комуніканти, інтеракція, мовні коди, функції, результат. Водночас переклад відрізняється від міжкультурної комунікації властивими тільки йому ознаками. Це обмін інформацією, що відбувається на основі двох мовних кодів; він є різновидом опосередкованої комунікації, коли перекладач постає як посередник, що передає інформацію-текст з однієї мови в іншу на основі використання двох мов. У процесі міжкультурного обміну інформацією задіяні не два, а три комуніканти (мовець, реципієнт 1 (перекладач), реципієнт 2 (одержувач тексту)). Одним із завдань перекладу як міжкультурної комунікації є задоволення суспільної потреби у двомовній комунікації. Під час перекладу відбувається смислове злиття двох різномовних інформаційних текстів. І, нарешті, переклад – це двомовна комунікація, у якій процеси говоріння й розуміння актуалізовані двічі, по-перше, між мовцем і реципієнтом 1, по-друге, між перекладачем й одержувачем тексту – реципієнтом 2.

3. Подальше дослідження зв'язку сучасного перекладознавства та міжкультурної комунікації однозначно лежить у практичній площині. У перспективі більш детальний розгляд цього питання призведе до нового рівня перекладів як людиною, так і машиною. Уже зараз сучасні гаджети самонавчаються за допомогою людини-перекладача визначати й правильно перекладати міжкультурну термінологію. Наприклад, термін перекладознавство сучасні машинні перекладачі не можуть зрозуміти, а отже, коректно перекласти, але, безсумнівно, вплив культур різних спільнот веде до зміни й розвитку мов, а це своєю чергою призведе до зміни стратегії і тактики перекладу. Розуміння цієї зв'язки дасть ключ до якісного машинного перекладу й розвитку штучного інтелекту.

Список використаної літератури

1. Бабченко О. М. Навчання технічного перекладу та реферування. Київ : Іноземні мови, 1999. № 2. С. 11–13.
2. Білоус О. Теорія перекладу : Курс лекцій : навчальний посібник. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. 116 с.
3. Дрідзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Москва : Наука, 1984. 232 с.

4. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ : Вища школа, 1982.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ, 2012. 285 с.
6. Сухенко К. М. Лексичні проблеми перекладу. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1972.
7. Циткина Ф. А. Терминология и перевод. Львов : «Вища школа» (ЛГУ), 1988. 166 с.
8. Geertz C. The Interpretation of Cultures. N. Y. : Basic Books, 1993.
9. Jäger G. Translation und Translations – linguistics. Halle (Saale), 1975.
10. Kimlycka W. Multicultural Citizenship. N. Y. : Oxford Univ. Press, 1996.
11. Porter R, Samovar L. Communication Between Cultures. N. Y. : Wadsworth Publishing Co, 1995.
12. <https://studme.org/166359/literatura/tselnost>.

References

1. Babchenko, O. (1999). Navchannya tekhnichnogo perekladu ta referuvannya [Teaching technical translation and abstracting]. Foreign Languages (2), Kyiv, 11–13 (in Ukr.)
2. Bilous, O. (2002). Teoriya perekladu [The theory of translation: lecture cours : teaching manual]. Kirovograd : KDPU im. Vynnychenko, 116 (in Ukr.)
3. Dridze, T. M. (1984). Tekstovaya deyatel'nost v structure sotsialnoyi kommunikatsii [Textual activity in the structure of social communication.]. Moscow : Nauka, 232 (in Russ.).
4. Koptilov, V. V. (1982). Teoria i praktyka perekladu [Theory and practice of translation]. Kyiv : High School, 190 (in Ukr.).
5. Manakin, V. M. (2012). Mova i Mizhkul'turna komunikatsiya [Language and Crossculture communication]. Kyiv : Academy, 285 (in Ukr.).
6. Sukhenko, K. (1972). Leksychni problemy perkladu [Lexical problems of translation]. Kyiv : Published by Kyiv State University, 122 (in Ukr.).
7. Tsytkina, F. (1988). Terminologia i perevod [Terminology and translation]. Lviv : High School, LSU, 166 (in Russ.).
8. Geertz, C. (1993). The Interpretation of Cultures. N. Y. : Basic Books (in Engl.).
9. Jäger, G. (1975). Translation und Translations – linguistics. Halle (Saale) (in Engl.).
10. Kimlycka, W. (1996). Multicultural Citizenship. N.Y. : Oxford Univ. Press (in Engl.).
11. Porter, R, Samovar L. (1995). Communication Between Cultures. N. Y. : Wadsworth Publishing Co (in Engl.).
12. <https://studme.org/166359/literatura/tselnost>.

I. Yu. GOLOVASH, S. V. KOPYAKOV, M. Yu. POGODINA. MODERN TRANSLATION AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

Introduction. Translation is the process of recoding opinions expressed in one language by means of the second language. It does not only require knowledge of native and foreign languages, but also requires consideration of the system of values of participants in intercultural communication.

The purpose of this article is to reassess the views of scholars and practitioners regarding translation in general, and contemporary translation as a means of intercultural communication. The translation process must undoubtedly be seen as an act of intercultural social communication, during which information, phrase or text is exchanged between the source and the recipient. It is determined that the nominee is unconsciously oriented to the value system of his or her cultural environment, while the recipient relies on his or her own culture.

Research methods. During translation, the text is transformed with the help of the characters of the second language and its transmission to the addressee, the native speaker of another language, the translator acts as the sender of the message, but in another language. Translation and communication have similar components with structural segments: communicators, interaction, code, functions, result. However, this type of communication has its own peculiarities, which is manifested, first of all, in the fact that the translation of the subjects of communication is greater. During the translation activity, the communicative function (communication and exchange of information), the representative function (presentation of the source text in the second language, preserving the fidelity of the original), the regulatory function (regulated by norms, postulates of communication) also serve for the needs of society.

Main results of the study. For the correct understanding of each other's partners, as well as the content of the source text and its interpretation, it is necessary to have a common socio-cultural experience, which are the rules of behavior, norms, stereotypes.

Scientific novelty of research results. In the article for the first time we have found that correct translation has an effective way of intercultural communication in the context of globalization - it is an opportunity to show, state and reflect on how translation becomes an instrument of communication in

different communities in the world with its effective development through different socio-cultural and linguistic experiments.

Conclusions and specific suggestions of the author. *Thus, it can be concluded that translation is a multifaceted, complex activity in which there is not only the replacement of one language by another, but also the interaction of linguistic persons with their social and psychological characteristics, national mentalities and the interaction of cultures. The authors of the article agreed that a modern professional translator should not only be a high-quality linguist, but also be an expert in the field of foreign language culture and crosscultural communication.*

Keywords: *translation process, intercultural communication, text integrity and coherence, parallel translation, speaker, recipient, communication subjects, communication function.*

Надійшла до редакції 21.01.20

Прийнято до друку 20.02.20

Науково-навчальне видання

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

Випуск 28

Технічний редактор
Оригінал-макет

С. А. Кандич
С. Г. Кандич

Підписано до друку 27.05.2020. Формат 60х84 1/8.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 15,86.
Тираж 300 прим. Вид. № 379.

«Вертикаль»

Видавець і виготівник ФОП Кандич С. Г.

Свідоцтво про Державну реєстрацію ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2, к. 9.
Тел. (0472) 50-07-63; 067-292-21-83
E-mail: vertical2003@ukr.net

Друк ФОП Кандич С. Г.

18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2, к. 9.
Тел. (0472) 50-07-63; 067-292-21-83
E-mail: vertical2003@ukr.net

